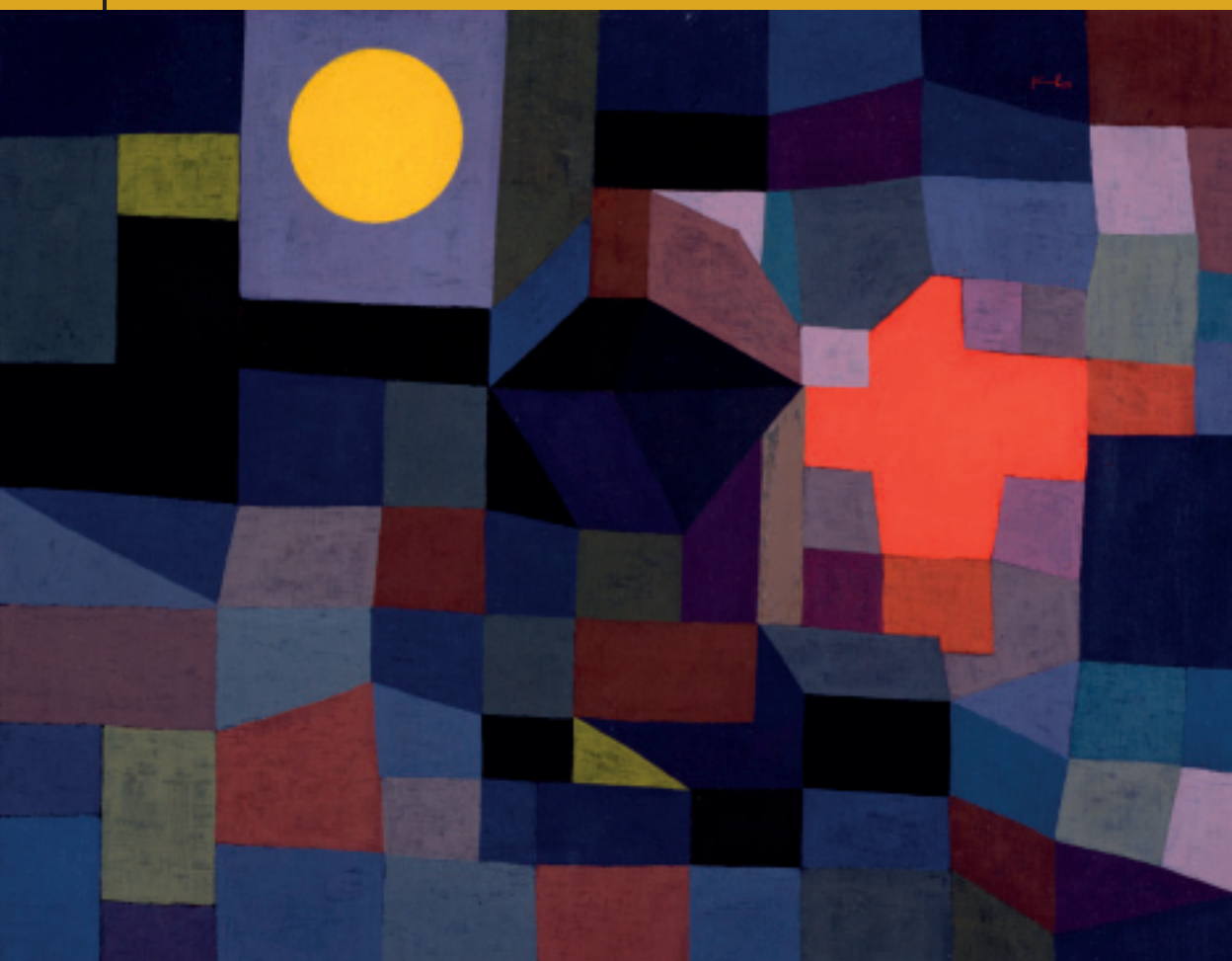

**Nikola Kovačević
Radmila Dragičević Dičić
Gordana Jekić Bradajić
Jugoslav Tintor**

ZABRANA ZLOSTAVLJANJA

Biblioteka
Ljudska prava

28

Izdavač

Beogradski centar za ljudska prava
Kneza Miloša 4, Beograd
Tel/fax. (011) 308 5328
e-mail: bgcentar@bgcentar.org.rs
www.bgcentar.org.rs

Za izdavača

dr Vesna Petrović

Urednik

Jelena Radojković

Autori

Nikola Kovačević
Radmila Dragičević Dičić
Gordana Jekić Bradajić
Jugoslav Tintor

ISBN 978-86-7202-183-7

Tiraž

300 primeraka

Priprema i štampa

Dosije studio, Beograd

ZABRANA ZLOSTAVLJANJA

Pojam mučenja, nečovečnog i
ponižavajućeg postupanja i efikasna i
delotvorna istraga u pogledu ozbiljnih
navoda o zlostavljanju

(pravni okvir i praksa u Republici Srbiji)

Objavljivanje knjige omogućeno je kroz projekat
„Zatvaranje kao krajnja mera – Potpuna zabrana zlostavljanja”
(*Imprisonment – Ultima Ratio*) koji je finansijski podržao
Institut za otvoreno društvo.

Stavovi izraženi u ovoj publikaciji pripadaju isključivo autorima.

Sadržaj

Predgovor	7
Iz Izveštaja Vladi Republike Srbije o poseti CPT od 26. maja do 5. juna 2015. godine	11
I Uvod	13
II Zabrana zlostavljanja kao <i>ius cogens</i>	16
III Određivanje pojma mučenja, svirepog, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja	19
Mučenje	19
Počinilac mučenja	20
Intenzitet fizičkog i psihičkog bola i patnje	22
Radnje izvršenja mučenja	33
Namera i cilj mučenja (subjektivni odnos zlostavljača prema mučenju)	33
Bespomoćnost žrtve mučenja	35
Nečovečno (surovo) postupanje	36
Počinilac nečovečnog postupanja	38
Intenzitet fizičkog i psihičkog bola i patnje	38
Radnje izvršenja nečovečnog postupanja	44
Namera i cilj nečovečnog postupanja (subjektivni odnos zlostavljača prema nečovečnom postupanju)	45
Bespomoćnost žrtve nečovečnog postupanja	46
Ponižavajuće postupanje	47
Počinilac ponižavajućeg postupanja	48
Intenzitet fizičkog i psihičkog bola i patnje	48
Radnje izvršenja ponižavajućeg postupanja	54
Namera i cilj ponižavajućeg postupanja (subjektivni odnos zlostavljača prema ponižavajućem postupanju)	54
Bespomoćnost žrtve ponižavajućeg postupanja	55
Ključni kriterijumi za razlikovanje mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja	55

Definisanje mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja u krivičnopravnom zakonodavstvu Republike Srbije	58
IV Sprovođenje efikasne i delotvorne istrage u pogledu ozbiljnih navoda o zlostavljanju (<i>arguable claim</i>).	72
Sprovođenje efikasne i delotvorne istrage u pogledu ozbiljnih navoda o zlostavljanju u Republici Srbiji – pravni okvir i praksa pravosudnih organa.	92
Opšta zapažanja	92
Uloga tužilaštva u otkrivanju i krivičnom gonjenju počinioca zlostavljanja i analiza rešenja o odbačaju krivičnih prijava za krivična dela iznuđivanje iskaza (čl. 136 KZ) i zlostavljanje i mučenje (čl. 137 KZ)	94
Položaj oštećenog prema novom Zakoniku o krivičnom postupku	103
Pitanje skraćenog postupka.	104
Uloga sudova u krivičnom gonjenju i kažnjavanju počinioca zlostavljanja i analiza presuda u postupcima za krivična dela iznuđivanje iskaza (čl. 136 KZ) i zlostavljanje i mučenje (čl. 137 KZ)	105
Uloga branioca u sprečavanju zlostavljanja	107
Lekarski pregled i ocena opravdanosti i zakonitosti upotrebe sredstava prinude.	115
Praksa osnovnih javnih tužilaštava Republike Srbije u periodu od 1. oktobra 2013. godine do 31. decembra 2016. godine u vezi sa krivičnim delima zlostavljanje i mučenje i iznuđivanje iskaza	117
Praksa osnovnih sudova Republike Srbije u periodu od 1. januara 2010. godine do 31. decembra 2016. godine u vezi sa krivičnim delima zlostavljanje i mučenje i iznuđivanje iskaza	119
V Zaključne napomene	121

Predgovor

Beogradski centar za ljudska prava godinama se bavi zaštitom ljudskih prava osoba lišenih slobode i ulaže velike napore ka ostvarivanju poštovanja jedne od najvećih civilizacijskih tekovina – apsolutne zabrane mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja – jednom rečju, zabrane zlostavljanja. Ova knjiga namenjena je nosiocima pravosudnih funkcija (sudijama i tužiocima), braniocima u krivičnim postupcima, državnim službenicima kojima je zakon delegirao ovlašćenja da primenjuju sredstva prinude (poput policijskih službenika ili zaposlenih u službama obezbeđenja u kazneno-popravnim ustanovama) i drugim državnim organima koji predstavljaju okosnicu poštovanja ove tekovine i kroz čiji rad se može meriti zrelost Republike Srbije da dosledno primenjuje *jus cogens* norme međunarodnog običajnog prava od kojih ne sme biti odstupanja ni u kakvim društveno-političkim okolnostima.

Istraživanje koje je sažeto u ovom Centrovom izdanju nije imalo za cilj da na sveobuhvatan način analizira sve aspekte zabrane zlostavljanja koja može biti prekršena na najrazličitije moguće načine,¹ već je njegov cilj bio da se na detaljan način analiziraju aspekti koji predstavljaju preduslov za otkrivanje, krivično gonjenje i adekvatno kažnjavanje počinioaca zlostavljanja koji imaju status službenog lica, ili koji deluju u svojstvu privatnog lica/civila ali uz saznanje, na podstrek ili izričiti ili prećutni pristanak službenog lica. Preciznije, cilj ove knjige jeste da se kod pravosudnih organa stvori svest da se svi ozbiljni navodi o zlostavljanju, bez obzira da li se ono dogodilo ili nije, na odgovarajući način i uz preduzimanje adekvatnih mera moraju ispitati. Ovaj aspekt zabrane zlostavljanja je od izuzetne važnosti iz razloga što se pitanje odgovornosti države može

---

1 To je već učinjeno kroz brojna izdanja Beogradskog centra za ljudska prava poput: Ivan Janković, *Zabrana zlostavljanja – priručnik za policiju i zatvorsko osoblje*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2010; Radmila Dragičević Dičić i Ivan Janković, *Sprečavanje i kažnjavanje mučenja i drugih oblika zlostavljanja – priručnik za sudije i tužioce*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2011; Nevena Dičić Kostić, *Zabrana zlostavljanja i izveštavanje medija*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2011; Žarko Marković, *Postupanje prema licima lišenim slobode – Izveštaj I*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2010; Žarko Marković, *Zabrana zlostavljanja i prava lica lišenih slobode – Izveštaj II*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2011; Bojan Gavrilović, *Predlozi za unapređenje pravnog okvira i prakse u oblasti sprečavanja i kažnjavanja zlostavljanja u Srbiji*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2012; Nikola Kovačević, Žarko Marković i Nevena Nikolić, *Pritvor – ultima ratio*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2014.

pokrenuti ne samo u situacijama u kojima se zlostavljanje nesumnjivo dogodilo, već i u slučajevima kada su nadležni organi propustili da preduzmu sve mere koje su po svojoj prirodi takve da su mogle dovesti do razjašnjenja svih okolnosti pod kojima je pojedinac pretrpeo posledice po svoj fizički ili psihički integritet.

Prvi deo publikacije odnosi se na oblike zlostavljanja, tj. na mučenje, nečovečno i ponižavajuće postupanje i način na koji su ovi oblici definisani od strane Evropskog suda za ljudska prava (u daljem tekstu: Evropskog suda), Komiteta UN protiv torture (u daljem tekstu: CAT) i istaknutih međunarodnih stručnjaka za ljudska prava, poput bivšeg Specijalnog izvestioca za torturu Ujedinjenih nacija Manfreda Novaka (*Manfred Nowak*), koji je zajedno sa Elizabet Mekartur (*Elizabeth McArthur*) autor verovatno najsveobuhvatnijeg dela o standardima UN u oblasti zabrane zlostavljanja.²

Drugi deo publikacije odnosi se na međunarodne standarde u oblasti sprovođenja temeljne, efikasne i delotvorne istrage u slučaju ozbiljnih navoda o zlostavljanju koje su počinile osobe koje imaju status službenog lica. U ovom delu, navode se i izveštaji i preporuke koje su upućene Republici Srbiji od strane Komiteta za ljudska prava, CAT i Evropskog komiteta za sprečavanje torture i nečovečnih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja (u daljem tekstu: CPT). Na kraju svake celine, sažeto su date preporuke i zaključci koji donosiocima odluka i odgovornim licima mogu poslužiti da otklone manjkavosti i nepravilnosti – kako u pravnom okviru, tako i u praksi – a sve u cilju poštovanja apsolutne prirode zabrane zlostavljanja i iskorenjivanja ove pojave u Srbiji.

Ova knjiga se ne bavi oblicima zlostavljanja koje može nastati kao posledica prinudnog udaljenja u zemlje u kojima pojedincu preti progon po nekom od osnova iz Konvencije o statusu izbeglica iz 1951. i Protokola iz 1967, ili mučenje, nečovečno ili ponižavajuće postupanje, niti oblicima zlostavljanja koji mogu nastati kao posledica loših uslova života ili neadekvatne medicinske nege u zatvorima, psihijatrijskim ustanovama, ustanovama socijalne zaštite i drugim mestima lišenja slobode. Takođe, s obzirom da se publikacija bavi isključivo oblicima zlostavljanja koje nastaje kao posledica upotrebe sile od strane državnih službenika, neće biti razmatrana pitanja koja se odnose na nečovečno i ponižavajuće postupanje i kažnjavanje koje nastaje kao posledica, na primer, telesnih kazni ili izricanja smrtne kazne.³

Knjigu je priredio Nikola Kovačević. U pisanju poslednjeg poglavlja, koje se odnosi na pravni okvir i praksu u pogledu krivičnih postupaka koji se odnose na krivična dela iznudiavanje iskaza i zlostavljanje i mučenje, učestvovali su

---

2 Manfred Nowak and Elizabeth McArthur, *The United Nations Convention Against Torture – A Commentary*, Oxford University Press, Oxford 2008.

3 O ovim oblicima zlostavljanja vidi više u: Ivan Janković, *Zabrana zlostavljanja – priručnik za policiju i zatvorsko osoblje*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2010, str. 77–84.

Radmila Dragičević Dičić – sudija Vrhovnog kasacionog suda Republike Srbije, Gordana Jekić Bradajić – zamenik Apelacionog javnog tužilaštva u Beogradu i član Upravnog odbora Udruženja tužilaca Srbije i Jugoslav Tintor – predsednik Advokatske komore Beograda. U izradi publikacije pomogle su i prof. Vesna Petrović i Jelena Radojković, dok su doprinos u istraživanju pružili Nataša Nikolić, Nevena Nikolić i Nikolina Milić. Objavljivanje knjige omogućeno je kroz projekat „Zatvaranje kao krajnja mera – Potpuna zabrana zlostavljanja“ (*Imprisonment – Ultima Ratio*) koji je finansijski podržao Institut za otvoreno društvo.

Iz Izveštaja Vladi Republike Srbije o poseti CPT od 26. maja do 5. juna 2015. godine:⁴

[...] Primljen je značajan broj pritužbi na fizičko zlostavljanje osumnjičenih za počinjenja krivična dela od strane policije. Navodno zlostavljanje sastojalo se prvenstveno od šamara, udaraca pesnicom, udaraca gumenim palicama, ali i udaraca nestandardnim predmetima, dugotrajnog vezivanja lisicama u položajima koji izazivaju bolove, stavljanja plastične kese preko glave osumnjičenih zarad izazivanja gušenja, podvrgavanja električnim šokovima ručnim električnim napravama kao i takozvane „falake“. CPT ističe neophodnost usvajanja sveobuhvatnog pristupa kako bi se okončalo zlostavljanje od strane policijskih službenika koji se, između ostalog, sastoji od slanja snažne poruke da je zlostavljanje osoba lišenih slobode protivzakonito, neprofesionalno i da će biti podložno odgovarajućim sankcijama. Komitet preporučuje da se uspostavi delotvoran sistem istrage u vezi navoda o policijskom zlostavljanju. Sudije i tužioce takođe treba podsetiti da je njihova dužnost da obezbede da se navodi o zlostavljanju blagovremeno i adekvatno istraže.

Što se tiče garancija protiv zlostavljanja osoba lišenih slobode, veliki broj propusta uočen je u vezi odlaganja obaveštenja o lišenju slobode, pristupa i lošeg postupanja advokata po službenoj dužnosti u sprečavanju zlostavljanja i neomogućavanja poverljivosti medicinskih pregleda osoba lišenih slobode. Pored toga, treba usvojiti jasne smernice o vođenju saslušanja osumnjičenih za krivična dela od strane policije.

[...]

[...] U svetlu nalaza i opažanja delegacije tokom posete u 2015. godini, u nadležnosti srpskih vlasti je da preduzmu neophodne mere da okončaju zlostavljanje od strane službenika ovlašćenih da primenjuju zakon sveobuhvatnim pristupom koji podrazumeva: konkurentni postupak regrutacije policijskih službenika zasnovan na strogom odabiru kadrova; obrazovanje svih novih regruta sa posebnim naglaskom na savremenim metodama sprovođenja krivične istrage; primenu odgovarajućih sankcija za stvarne počinioce zlostavljanja i one koji su propustili da ga spreče; postojanje delotvornih i nezavisnih procedura za ispitivanje pritužbi i drugih relevantnih informacija koje se odnose na navodno zlostavljanje od strane policijskih službenika.

Zapravo, ozbiljnost informacija koje se odnose na zlostavljanje, prikupljenih tokom posete 2015. godine, zahteva neodložnu i odlučnu dejnost vlasti. Umesto

---

⁴ CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije o poseti CPT od 26. maja do 5. juna 2015. godine“, *CPT/Inf (2016) 21*, Executive summary, p. 6 i para. 16 (prevod naš).

da odbijaju i poriču postojanje problema zlostavljanja od strane policijskih službenika [...], vlasti bi trebalo energično da razmotre sve načine da obezbede da poruka o nultoj toleranciji prema zlostavljanju osoba lišenih slobode dopre do policijskih službenika na svim nivoima; kroz konkretne aktivnosti, oni bi trebalo da postanu svesni da je Vlada odlučna da suzbije zlostavljanje osoba lišenih slobode. Borba protiv zlostavljanja podrazumeva ne samo usvajanje odgovarajućih pravnih normi, već i preduzimanje neophodnih koraka da se obezbedi njihova primena.

CPT preporučuje da ministar unutrašnjih poslova i područne policijske uprave pošalju snažnu poruku da je zlostavljanje osoba lišenih slobode nezakonito, neprofesionalno i da će biti podvrgnuto adekvatnim sankcijama. Ovu poruku bi, u odgovarajućim vremenskim intervalima, trebalo ponavljati područnim policijskim upravama. Osim toga, nadležni organi treba da obezbede sprovođenje istrage u pogledu svakog navoda o zlostavljanju i da viši službenici budu pozvani na odgovornost zbog svoje hijerarhijske odgovornosti.

I

Uvod

1. Republika Srbija ratifikovala je sve međunarodne instrumente kojima se na jasan način propisuje apsolutna zabrana mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, odnosno zabrana zlostavljanja. Među navedene instrumente svakako ubrajamo Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda,⁵ Međunarodni pakt o građanskim i politički pravima (PGP), Fakultativni protokol uz PGP, Konvenciju protiv mučenja i drugih surovih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni i postupaka (UNCAT), Opcioni protokol uz CAT (OPCAT) i Evropsku konvenciju o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (ECAT). Naravno, pored ovih instrumenata, Srbiju obavezuju i brojna pravila koja su proistekla iz pravno obavezujućih odluka različitih međunarodnih tela za zaštitu ljudskih prava, a koja su uspostavljena upravo na osnovu gore pobrojanih međunarodnih ugovora. Najvažnija od tih tela svakako su: Evropski sud za ljudska prava,⁶ Komitet za ljudska prava (CCPR), Komitet UN protiv mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (CAT), Potkomitet UN za sprečavanje mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni (SPT) i Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT).

2. Obaveze koje proističu iz svih gore pobrojanih izvora su mnogobrojne, a njihov cilj je da se na unutrašnjem nivou svake države uspostave sistemi koji bi trebalo da suzbiju sve oblike zlostavljanja. Prva u nizu obaveza je svakako ona koja se odnosi na ponašanje same države potpisnice koja mora da se uzdrži od mučenja i drugih oblika zlostavljanja, što uključuje i zabranu proterivanja (*non-refoulement*) pojedinca na teritoriju države gde može biti podvrgnut mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju. Pored toga, države su dužne da uspostave pravne sisteme u kojima će se na precizan način definisati svi oblici zlostavljanja, tj. mučenje, nečovečno i ponižavajuće postupanje i na osnovu kojih će se na adekvatan način otkrivati, krivično goniti i kažnjavati svi počinioci ovih akata, posebno ako uživaju status službenog lica. Prema međunarodnim ugovorima koje je Srbija ratifikovala, država je u obavezi da na efikasan i delotvoran način ispita sve ozbiljne navode (*arguable claim*) o zlostavljanju i da,

---

5 U daljem tekstu: Evropska konvencija.

6 U daljem tekstu: Evropski sud.

ukoliko se ustanovi da su osnovani, primereno kazni odgovorne. Uslovi, režim života i zdravstvena zaštita u zatvorima, psihijatrijskim ustanovama, ustanovama socijalne zaštite i drugim institucijama u kojima se nalaze osobe lišene slobode moraju biti uspostavljeni tako da poštuju ljudsko dostojanstvo i fizički integritet pojedinca. Sve žrtve zlostavljanja moraju biti kompenzovane na odgovarajući način kako u materijalnom, tako i u nematerijalnom smislu, a zabranjeno je i da se u krivičnom postupku koriste dokazi koji su pribavljeni uz pomoć mučenja ili drugih oblika zlostavljanja. Svi državni službenici moraju biti upoznati i na adekvatan način obučeni o osnovama zabrane zlostavljanja kako bi se kod njih stvorila svest da je takvo ponašanje apsolutno neprihvatljivo i kako bi u svom radu poštovali dostojanstvo građana.

3. Države su takođe u obavezi da sarađuju sa CCPR, CAT, CPT, SPT i drugim ugovornim telima Saveta Evrope i Ujedinjenih nacija i da prate i poštuju preporuke koje im ova tela upućuju sa ciljem unapređenja pravnog okvira i prakse. Pored toga, odluke Evropskog suda i CAT moraju se izvršavati brzo i efikasno, a nova pravila koja su proistekla iz postupaka koji su vođeni protiv drugih država pažljivo moraju biti razmatrana jer su pravno obavezujuća i za ostale države potpisnice Evropske konvencije i UNCAT. Uspostavljanje Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture (NPM) i saradnja sa civilnim društvom takođe predstavljaju primere dobre prakse koji mogu doprineti u borbi za iskorenjivanje svih oblika zlostavljanja.

4. Poštovanje apsolutne prirode zabrane zlostavljanja podrazumeva niz obaveza koje sve države sveta moraju da poštuju, bez obzira na činjenicu da li su ili nisu ratifikovale međunarodne ugovore koji propisuju ovu zabranu, jer zabrana zlostavljanja predstavlja imperativnu normu međunarodnog običajnog prava od koje nema odstupanja. Osoba koja je počinila mučenje na teritoriji jedne države može biti pozvana na odgovornost od strane organa druge države po principu *aut dedere aut judicare*.⁷ Preciznije, svaka država koja dosledno poštuje međunarodno običajno pravo u obavezi je da osobe, za koje postoji sumnja da su na teritoriji neke druge države počinile akte mučenja, krivično goni ili da ih izruči zemlji na čijoj teritoriji su ti akti počinjeni kako bi im se tamo sudilo.

5. Kako efikasna i delotvorna istraga čini srž ove publikacije, važno je istaći da je preduslov za njeno preduzimanje, tj. preduslov za otkrivanje i kažnjavanje počinioaca zlostavljanja, adekvatan pravni okvir. Adekvatan pravni okvir podrazumeva pre svega precizno definisanje i razlikovanje svih oblika zlostavljanja (mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja), postojanje odgovarajućih garancija protiv zlostavljanja (pravo na advokata, pravo na nezavistan lekarski

---

7 *Aut dedere aut judicare* je latinski izraz koji u bukvalnom prevodu znači *ili ga izruči, ili mu sudi*. Dakle, nadležnost za utvrđivanje odgovornosti za mučenje pripada svakoj državi na čijoj teritoriji se navodni počinilac zatekne.

pregled, pravo na obaveštenje trećeg lica i sl), kvalitetan krivično-procesni zakon koji omogućava istražnim organima da na temeljan način razjasne sve okolnosti pod kojima se zlostavljanje potencijalno dogodilo, adekvatne zaprećene kazne koje po svom rasponu odgovaraju težini ovakvih dela, i tako dalje. Naravno, dobar pravni okvir bez adekvatne prakse ne znači mnogo te ćemo se u ovoj knjizi detaljno baviti praksom pravosudnih organa (sudova i tužilaštava) koju su analizirali najistaknutiji predstavnici sudske, tužilačke i advokatske profesije u Srbiji, dok su pravnici Beogradskog centra za ljudska prava dali sažeti prikaz najvažnijih međunarodnih standarda koji se odnose na apsolutnu zabranu zlostavljanja, uz prikaz mnoštva primera iz prakse Evropskog suda i CAT, kako bi nosiocima pravosudnih funkcija olakšali rad na krivičnim predmetima koji se odnose na krivična dela iz čl. 136 (iznuđivanje iskaza) i čl. 137 (zlostavljanje i mučenje) Krivičnog zakonika (u daljem tekstu: KZ).⁸

---

8 *Sl. glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.

II

Zabrana zlostavljanja kao *ius cogens*

6. Zabrana zlostavljanja predstavlja apsolutnu normu međunarodnog običajnog prava i podrazumeva zabranu mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.⁹ Kao *ius cogens*,¹⁰ odstupanje od ove zabrane nije dopušteno ni u kakvim okolnostima i ni pod kakvim uslovima i važi uvek i u odnosu na sve ljude. Preciznije, ova zabrana važi i tokom ratnog stanja, u slučaju pretnje ratom, tokom stanja unutrašnje političke nestabilnosti ili bilo koje druge vanredne okolnosti, kao i u situacijama u kojima je zlostavljanje naređeno od strane pretpostavljene osobe ili organa vlasti.¹¹ Ne postoje moralna, pravna ili druga društvena opravdanja¹² da se pojedinac, koji se najčešće nalazi u stanju nemoći u odnosu na zlostavljača,¹³ izlaže mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju.¹⁴ Prema tome, ne može biti opravdano ni zlostavljanje osoba koje se terete za izvršenje najtežih krivičnih dela koja su po svojoj prirodi takva da izazivaju gađenje, ogorčenost i šok društvene sredine, bez obzira na njihovo držanje i odnos prema učinjenom delu.¹⁵ Ista zabrana odnosi se i na osobe koje su osuđene na zatvorsku kaznu ili su na drugi način lišena slobode

9 Čl. 3 Evropske konvencije i čl. 7 PGP.

10 Čl. 53 Bečke konvencije o pravu međunarodnih ugovora predviđa da je [...] *za svrhe ove Konvencije imperativna norma koju je prihvatila i priznala celokupna međunarodna zajednica država kao normu od koje nikakvo odstupanje nije dopušteno i koja se može izmeniti samo novom normom opšteg međunarodnog prava istog karaktera.*

11 Čl. 15 Evropske konvencije, čl. 4 st. 2 PGP i čl. 2 Konvencije UN protiv torture.

12 Na primer, borba protiv terorizma ili otkrivanje najtežih krivičnih dela.

13 U najvećem broju slučajeva nemoć žrtve u odnosu na zlostavljača podrazumeva postojanje mučenja i ta nemoć najčešće proističe iz lišenja slobode, međutim, praksa Evropskog suda obiluje slučajevima u kojima je žrtva u stanju nemoći u odnosu na zlostavljača bila podvrgnuta nečovečnom ili ponižavajućem postupanju. Vidi npr: *Aleksandr Andreyev v. Russia*, App. no. 2281/06 (2016), para. 62.

14 U predmetu *Gäfgen v. Germany*, App. no. 22978/05 (2010), para. 107, Evropski sud je apsolutnu prirodu zabrane zlostavljanja opisao na sledeći način: [...] *Član 3, koji je nedvosmisleno formulisan, priznaje svakom ljudskom biću apsolutno, neotuđivo pravo da ne bude podvrgnuto mučenju ili nečovečnom ili ponižavajućem postupanju u bilo kojim okolnostima, čak i najtežim. Filozofski osnov u temelju apsolutne prirode prava iz člana 3 ne dozvoljava bilo kakve izuzetke ili opravdavajuće činioce ili odmeravanje interesa, bez obzira na ponašanje lica u pitanju i prirodu konkretnog dela* (prevod naš).

15 *Bouyid v. Belgium*, App. no. 23380/09 (2015), para. 108.

(određen im je pritvor ili policijsko zadržavanje, smešteni su u psihijatrijsku ustanovu ili ustanovu socijalne zaštite, itd). Borba protiv terorizma ili organizovanog kriminala, zaštita najvitalnijih nacionalnih interesa ili *scenario bombe koja otkucava (bomb ticking scenario)* nisu dovoljno jaki razlozi da se neko podvrgava mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju.¹⁶ U postupcima koji se vode u vezi sa zabranom zlostavljanja, Evropski sud po pravilu ističe da ona štiti jednu od osnovnih vrednosti demokratskog društva.¹⁷ Zbog toga se navodne povrede člana 3¹⁸ moraju naročito pažljivo ispitivati.¹⁹

7. Ipak, važno je napomenuti da ova zabrana ne garantuje apsolutnu nepovredivost mentalnog i fizičkog integriteta, kako to predviđa Ustav Republike Srbije.²⁰ Zapravo, itekako je moguće narušiti fizički i psihički integritet pojedinca, ali samo u situacijama i pod uslovima koji su jasno i precizno predviđeni zakonom i, naravno, u svrhu ostvarenja legitimnog cilja. Tako je dozvoljeno da policijski službenik upotrebi gumenu palicu ili fizičku snagu kako bi savladao i lišio slobode osobu koja je osumnjičena da je počinila krivično delo ili kako bi sprečio napad na sebe ili treću osobu. Isto tako, dozvoljeno je da pojedinac koji nema status službenog lica nanese telesne povrede drugom pojedincu kako bi odbio protivpravni napad.²¹ Dalje, svako lišenje slobode, poput kazne zatvora ili pritvora, sa sobom nosi određeni stepen mentalnog bola i patnje koji nastaje kao posledica izolacije i uspostavljanja režima života koji se značajno razlikuje od režima života na slobodi. Međutim, svaka od mera, tj. svaki akt kojim se zadire u fizički ili mentalni integritet pojedinca, mora biti proporcionalna legitimnom cilju koji se želi ostvariti. Vodeći se principom proporcionalnosti,²² svako

---

16 Kao što je Sud istakao u mnogim prilikama, član 3 predstavlja oličenje jedne od fundamentalnih vrednosti demokratskog društva. Čak i u najtežim okolnostima, kao što je borba protiv terorizma i organizovanog kriminala, Konvencija zabranjuje u apsolutnom smislu mučenje i nečovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje; vidi: *Assenov and others v. Bulgaria*, App. no. 24760/94 (1998), para. 93.

17 Vidi, na primer: *Grigoryev v. Ukraine*, App. no. 51671/07 (2012), para. 59; *Selmouni v. France*, App. no. 25803/94 (1999), para. 95.

18 Član 3 Evropske konvencije glasi: *Niko ne sme biti podvrgnut mučenju, ili nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju*; vidi: *Instrumenti Saveta Evrope – ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2000.

19 Vidi, na primer: *Grigoryev v. Ukraine*, App. no. 51671/07 (2012), para. 59; *Matyar v. Turkey*, App. no. 23423/94 (2002), para. 109; *Ülkü Ekinci v. Turkey*, App. no. 27602/95 (2002), para. 136.

20 U daljem tekstu: Ustav; Članom 25 st. 1 Ustava predviđeno je da su fizički i psihički integritet nepovredivi.

21 U našem KZ, u čl. 19 st. 2, definisana je nužna odbrana kao osnov za isključenje krivice: *Nužna je ona odbrana koja je neophodno potrebna da učinilac od svog dobra ili dobra drugoga odbije istovremen protivpravan napad.*

22 Princip proporcionalnosti u smislu ograničenja ljudskih prava znači da se pojedino pravo ograničava samo u onoj meri u kojoj je neophodno da se postigne zakonom utvrđeni

prekomerno narušavanje fizičkog ili mentalnog integriteta zarad ostvarenja legitimnog cilja ujedno znači i kršenje apsolutne zabrane zlostavljanja.²³ Tako će situacija u kojoj policajac ili zatvorski čuvar nastavljaju da upotrebljavaju silu nad osobom koja nije u mogućnosti ili je prestala da pruža otpor predstavljati nečovечно postupanje.²⁴ Isto tako, osuđenik koji boravi u prenaseljenim i derutnim uslovima u zatvoru izložen je nečovječnom i ponižavajućem postupanju jer bol i patnja kojima je izložen prevazilaze bol i patnju koji su neodvojivo povezani sa zatvorskom kaznom.²⁵

---

legitimni cilj. Isto tako, ukoliko za ostvarenje tog cilja postoji više mera podobnih za njegovo ostvarenje uvek se mora koristiti ona mera koja nije štetna, ili je najmanje štetna, po pojedinca u čije se pravo zadire. Tako će princip proporcionalnosti biti narušen ukoliko policajac nastavi da upotrebljava gumenu palicu iako je slomio otpor napadača, ili ukoliko je napadača mogao da savlada blažom merom poput fizičke snage koja je bila srazmerna opasnosti koja je u konkretnom slučaju pretela.

- 23 CPT je u jednom od izveštaja upućenom Srbiji istakao: *Što se tiče navoda o zlostavljanju u trenucima hapšenja, CPT u potpunosti priznaje da je hapšenje osumnjičenog opasan zadatak, posebno ako se osoba u pitanju opire i/ili policija ima razloge da veruje da je ta osoba naoružana i opasna. Okolnosti hapšenja mogu biti takve da su povrede zadobijene od strane osobe u pitanju (a moguće takođe i od strane policijskog službenika), ali da one nisu bile rezultat namernog zlostavljanja. Međutim, više sile od one koja je strogo neophodna ne bi se smela koristiti tokom hapšenja osumnjičenog. Osim toga, kada je uhapšena osoba stavljena pod kontrolu, ne sme biti nikakvih opravdanja da bude udarana. CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije i Crne Gore o poseti CPT od 16. do 28. septembra 2004. godine“, CPT/Inf (2006) 18, para. 35 (prevod naš).*
- 24 U slučaju *Ribitsch v. Austria*, App. no. 18896/91 (1995), para. 38, Evropski sud je istakao da [...] *u pogledu osobe lišene slobode, bilo kakvo pribegavanje fizičkoj sili koja nije strogo neophodna u odnosu na njeno ponašanje narušava ljudsko dostojanstvo i predstavlja povredu prava garantovanog čl. 3 Konvencije. Ističe da zahtevi istrage i nesporne teškoće u borbi protiv kriminala ne mogu opravdati uspostavljanje ograničenja na zaštitu koja se pruža u pogledu fizičkog integriteta pojedinca [...]* (prevod naš).
- 25 Evropski sud je u predmetu *Orchowski v. Poland*, App. no. 17885/04 (2009), para. 120, istakao da [...] *U pogledu zatvorenika, Sud je u prethodnim slučajevima već istakao da zatvorena osoba, samim zatvaranjem, ne gubi zaštitu svojih prava garantovanih Konvencijom. Naprotiv, osobe u pritvoru su u ranjivom položaju i vlasti su dužne da ih zaštite. Prema čl. 3, država mora da obezbedi da je osoba zatvorena u uslovima koji su u skladu sa poštovanjem ljudskog dostojanstva, da je način i metod izvršenja mere ne podvrgava patnjama ili teškoćama intenziteta koji prevazilazi neizbežan nivo patnje svojsven pritvoru i da, imajući u vidu zahteve zatvaranja, njeno zdravlje i dobrobit budu adekvatno osigurani [...]* (prevod naš).

III

Određivanje pojma mučenja, svirepog, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja

8. Pod pojam zlostavljanja potpadaju mučenje, svirepo, nečovečno i ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje. Napraviti jasnu i preciznu razliku između ovih oblika zlostavljanja nije jednostavno, kako zbog činjenice da je jedino mučenje precizno definisano kroz čl. 1 UNCAT, tako i zbog činjenice da praksa međunarodnih tela, ali i stavovi autoriteta za međunarodno pravo ljudskih prava, na različite načine definišu ostale oblike zlostavljanja i uspostavljaju različite kriterijume na osnovu kojih se pravi razgraničenje između njih sa jedne i mučenja sa druge strane. Da bi se određeni akti pravilno kvalifikovali pod neki od oblika zlostavljanja, potrebno je pratiti promjenljivu i progresivnu praksu međunarodnih tela poput Evropskog suda i CAT, ali isto tako treba ostaviti prostora i za diskreciono postupanje nacionalnih organa vlasti koji bi u svom radu trebalo da na odgovarajući način izvrše njihovo podvođenje pod mučenje, nečovečno ili ponižavajuće postupanje. U ovom trenutku, svakako je teško u potpunosti pomiriti različite stavove u određivanju samih pojmova različitih oblika zlostavljanja i postaviti preciznu granicu između njih.²⁶ Ali, isto tako, jasno je i da iz pažljive analize svih relevantnih međunarodnih izvora, nacionalni organi vlasti mogu u potpunosti *bona fide* ispunjavati obaveze koje proističu iz imperativnih normi međunarodnog običajnog prava.

Mučenje

9. Mučenje predstavlja najteži i ujedno, u odnosu na surovo, nečovečno i ponižavajuće postupanje (u daljem tekstu: SNPP), jedini precizno definisani oblik zlostavljanja. *Nowak* i *McArthur* objašnjavaju mučenje kao *direktan i name-ran napad na jezgro ljudske ličnosti i dostojanstva. Kao i ropstvo, ono ima za cilj da ljudska bića liši njihove ljudskosti [...] Dok ropstvo lišava žrtvu ex lege njegovog ili njenog statusa ljudskog bića, omogućavajući robovlasniku da vrši neograničenu pravnu moć nad žrtvom, mučenje opisuje situacija u kojoj jedna osoba vrši*

26 Npr. kada nečovečno postupanje postaje dovoljno ozbiljno da dosegne prag mučenja.

neograničenu faktičku moć nad drugom osobom.²⁷ Dakle, radi se o jednom obliku potpune vlasti zlostavljača (mučitelja) u odnosu na žrtvu, koji je u najvećem broju slučajeva neraskidivo povezan sa lišenjem slobode žrtve.

10. Mučenje je na jasan način definisano u članu 1 Konvencije UN protiv torture koji glasi ovako:

*U pogledu ove konvencije, izraz „mučenje“ označava svaki čin kojim se nekom licu namerno nanose velike patnje, fizičke ili duševne, sa ciljem da se od njega ili od nekog trećeg lica dobiju obaveštenja ili priznanja, da se kazni za neko delo koje je on ili neko treće lice počinilo, ili se sumnja da ga je počinilo, da se uplaši ili da se na njega izvrši pritisak, ili da se neko treće lice uplaši i na njega izvrši pritisak, ili iz bilo koje druge pobude zasnovane na bilo kom obliku diskriminacije, kad takav bol ili takve patnje nanosi službeno lice ili bilo koje drugo lice koje deluje po službenoj dužnosti ili na osnovu izričitog naloga ili pristanka službenog lica. Taj izraz ne odnosi se na bol i na patnje koje proizilaze isključivo iz zakonitih kazni, neodvojivi su od njih ili njima izazvani.*²⁸

11. Iz navedene definicije proizilazi da mučenje ima 4 osnovna elementa i to: 1) službeno lice kao počinioca mučenja; 2) težak fizički ili psihički bol i patnju žrtve koji nastupaju kao posledica mučenja; 3) nameru počinioca mučenja da izazove takvu bol i patnju i 4) specifičan cilj sa kojim deluje mučitelj. *Nowak* i *McArthur* dodaju još jedan kriterijum, a to je 5) bespomoćnost žrtve. Kako bi se na adekvatan način u potpunosti razumela struktura i pojam mučenja u nastavku ćemo detaljno analizirati svaki od ovih elemenata, ali i radnje kroz koje se ostvaruje biće mučenja, kao i subjektivni odnos mučitelja prema učinjenom delu.

Počinitelj mučenja

12. Iz sadržine definicije iz čl. 1 UNCAT proističe da počinitelj mučenja može biti službeno lice, osoba koja deluje u svojstvu službenog lica, osoba koja deluje na podsticaj službenog lica ili osoba koja deluje uz izričit ili prećutan pristanak službenog lica.

13. Dakle, neosporno je da je **za postojanje mučenja neophodan određeni oblik učešća službenog lica** i to kao: direktnog izvršioca, podstrekača ili osobe koja izričito ili prećutno pristaje da pojedinac bude mučen. U praksi se najčešće javljaju situacije u kojima su službena lica direktni počinioci mučenja,²⁹ ali isto

---

27 Manfred Nowak and Elizabeth McArthur, *The United Nations Convention Against Torture – A Commentary*, Oxford University Press, Oxford 2008, p. 2 (prevod naš).

28 *Službeni list* (Međunarodni ugovori) br. 9/1991.

29 Vidi npr. presudu u predmetu *Tigran Ayrapetyan v. Russia*, App. no. 75472/01 (2010), para. 11, 12 i 77 ili *Hajrulahu v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia*, App. no. 37537/07 (2015), para. 101 i 102.

tako postoje i situacije u kojima su druge osobe preduzimale akte mučenja na podstrek ili uz pristanak službenih lica.³⁰ Tako je u predmetu *Zakharin i drugi protiv Rusije* jedan od podnosioca predstavke kome je bio određen pritvor tvrdio da je, na podstrek istražnih vlasti, bio zlostavljan od strane drugih osuđenika kako bi priznao krivično delo koje mu se stavljalo na teret.³¹ Važno je napomenuti i da UNCAT³² predviđa obavezu otkrivanja i kažnjavanja osoba koje su **pokušale** da sprovedu mučenje, kao i osoba koje su na bilo koji drugi način **saučestvovala ili sudelovale** u aktima mučenja.³³ Učestvovanje u mučenju uključuje: procenu snage pojedinca da izdrži zlostavljanje, prisustvo pri zlostavljanju i nadziranje zlostavljanja; vraćanje k svesti pojedinca sa ciljem daljeg zlostavljanja ili pružanje medicinske intervencije neposredno pre, tokom i nakon mučenja po nalogu onih za koje se osnovano može pretpostaviti da su za to odgovorni; pružanje stručnog znanja ili informacija o zdravstvenom stanju pojedinca mučiteljima; svesno zanemarivanje dokaza i falsifikovanje izveštaja, poput izveštaja sa obdukcije i smrtovnica.³⁴

14. Ono što je po nekima sporno u pogledu definicije mučenja koja proističe iz čl. 1 UNCAT, a može se kao sporno pitanje postaviti i kod drugih oblika zlostavljanja, jeste činjenica da se ne pominju počinioci koji nemaju status službenog lica kao samostalni izvršioци. Pojedini stručnjaci smatraju da ovakav pristup može dovesti do nekažnjavanja običnih građana koji preduzimaju mučenje na teritoriji određene države. U prilog tome ide i stav Evropskog suda koji je u svojoj praksi stao na stanovište da su države potpisnice dužne da otkriju i kazne sve osobe koje počine bilo koji oblik zlostavljanja na njenoj teritoriji bez obzira na njihov status (službeno lice ili ne).³⁵ Ipak, činjenica da je UNCAT „rezervisala“

---

30 Vidi npr. presudu u predmetu *Zakharin and others v. Russia*, App. no. 22458/04 (2015), para. 13 i 83.

31 *Ibid.*

32 Čl. 4 Konvencije UN protiv mučenja.

33 Ivan Janković ističe da je *ratio* ove odredbe omogućavanje kažnjavanja pripadnika paravojnih ili parapolicijskih formacija koje deluju po sopstvenoj inicijativi na način na koji misle da odgovara vlastima – Ivan Janković, *Zabrana zlostavljanja – priručnik za policiju i zatvorsko osoblje*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2010, str. 54.

34 Kancelarija Ujedinjenih nacija Visoki komesar za ljudska prava – Ženeva, *Istanbulski protokol – Priručnik za delotvornu istragu i dokumentovanje torture i drugog svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja*, Serija profesionalne obuke Br. 8/ Rev. 1, Ujedinjene nacije, Njujork i Ženeva 2004, para. 53.

35 Evropski sud je u slučaju *A. v. The United Kingdom* istakao: [...] obaveza Visokih strana ugovornica prema članu 1 Konvencije, uzeta u vezi sa članom 3, je da svima u okviru svoje nadležnosti osiguraju prava i slobode definisane Konvencijom zahteva od država da preduzmu mere osmišljene da osiguraju da pojedinci u okviru njihove nadležnosti nisu izloženi torturi ili nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju, uključujući zlostavljanju od strane privatnih lica [...], *A. v. The United Kingdom*, App. no. 25599/94 (1998), para. 22 (prevod naš).

mučenje samo za počinioce koji imaju status službenog lica ne znači da države ne treba da sankcionišu privatna lica koja su na njihovoj teritoriji počinila mučenje ili bilo koji drugi oblik zlostavljanja (svirepo, nečovečno ili ponižavajuće postupanja). CAT od država članica zahteva samo da definicija mučenja bude u skladu sa čl. 1 UNCAT³⁶ i da se kroz krivično zakonodavstvo napravi jasna razlika između akata mučenja i drugih oblika zlostavljanja koja su počinila službena lica i istih akata koja su počinila privatna lica.³⁷

Intenzitet fizičkog i psihičkog bola i patnje

15. Da bi zlostavljanje doseglo prag mučenja neophodno je da posledica akata kojima se zadire u fizički i mentalni integritet žrtve budu teški fizički i/ili psihički bolovi i patnje. U kom trenutku bol i patnja dosežu takav intenzitet da bi se moglo govoriti o mučenju nije jednostavno utvrditi i upravo se u ovom elementu mučenja, ali i drugih oblika zlostavljanja (jer bol i patnja nižeg intenziteta su takođe obeležja nečovečnog i ponižavajućeg postupanja), razilaze stavovi međunarodnih stručnjaka, CAT i Evropskog suda.³⁸ Ipak, postoje određeni kriterijumi koji mogu biti od koristi donosiocu odluke prilikom odlučivanja da li će određene akte zlostavljanja kvalifikovati kao mučenje ili kao blaže oblike zlostavljanja. Reč je o subjektivnim i objektivnim kriterijumima. Evropski sud je u brojnim presudama u kojima navodi opšte principe (*general principles*) istakao:

*[...] U skladu s ustaljenom praksom Suda, zlostavljanje mora dostići minimalni nivo ozbiljnosti da bi spadalo u okvir člana 3. Procena ovog minimalnog nivoa ozbiljnosti je relativna; ona zavisi od svih okolnosti slučaja kao što su **trajanje zlostavljanja, fizičke i duševne posledice** i u nekim slučajevima **pol, starost i zdravstveno stanje žrtve** [...]. Postupanje se smatra „nečovečnim“ zato što je, između ostalog, **unapred smišljeno, trajalo satima i izazvalo ili telesnu povredu ili jaku fizičku i duševnu patnju** [...]. Ono se smatra „ponižavajućim“ kada je takvo da kod žrtava stvara **osećaj straha, patnje i podređenosti** koji može da **ponizi i unizi** i verovatno **slomi njihov fizički i moralni otpor** [...]. Mučenje, međutim, podrazumeva namerno nečovečno postupanje koje izaziva veoma ozbiljnu i tešku patnju [...].³⁹*

---

36 Obaveza koja proističe iz čl. 4 UNCAT.

37 CAT, „Consideration of reports submitted by states parties under article 19 of the Convention – Conclusions and recommendations of the Committee against Torture – France“, 17–25. novembar 2005, CAT/C/FRA/CO/3, para 5.

38 Bivši Specijalni izvestilac za torturu Manfred Novak kao ključni kriterijum za razlikovanje mučenja od nečovečnog postupanja ističe nemoć tj. bespomoćnost žrtve i nameru počinioca mučenja da se od žrtve iznudi priznanje i/ili obaveštenje, dok praksa Evropskog suda granicu između mučenja i nečovečnog postupanja postavlja kroz intenzitet bola i patnje kome je žrtva zlostavljanja izložena.

39 *Habimi and others v. Serbia*, App. no. 19072/08 (2014), para. 85 (naglašavanje naše; prevod dostupan na: [22](http://www.zastupnik.gov.rs/uploads/cr/presude/u-odnosu-na-rs/presuda-</p></div><div data-bbox=)

16. Iz opštih principa Evropskog suda može se izvesti zaključak da se **subjektivni kriterijumi** uz pomoć kojih se procenjuje intenzitet pretrpljenih bolova i patnji odnose na lična svojstva žrtve zlostavljanja i da tu, pre svega, spadaju **pol, uzrast i zdravstveno stanje žrtve,**⁴⁰ ali i **versko i seksualno opredeljenje, pripadnost etničkoj, nacionalnoj**⁴¹ ili **nekoj drugoj grupi.**⁴² Pod **objektivne kriterijume** možemo svrstati **sredstva kojima je počinjeno mučenje, trajanje i intenzitet mučenja, težinu posledica po fizički i psihički integritet žrtve** i sl.

17. Da bi se lakše moglo utvrditi koji sve akti zlostavljanja predstavljaju mučenje, tj. u kojim situacijama su Evropski sud i CAT, uzimajući u obzir pomenute subjektivne i objektivne kriterijume, ustanovili postojanje mučenja neophodno je pratiti praksu ova dva tela, pogotovo što se ona razlikuje u njihovom pogledu, jer se Evropski sud više oslanja na intenzitet bola i patnje, dok CAT više polaže na druge kriterijume (namera, cilj i bespomoćnost žrtve) o kojima će više biti reči u nastavku. Važno je naglasiti da se praksa Evropskog suda (koja se decenijama razvijala) vremenom menjala i iz nje se može videti da se neki akti, koji su se u prošlosti smatrali nečovečnim postupanjem, danas smatraju mučenjem.⁴³

Praksa Evropskog suda za ljudska prava

- ❖ U slučaju *Denmark, Norway, Sweden and The Netherlands v. Greece*⁴⁴ kao mučenje je opisano batinjanje po celom telu, a posebno po tabanima (tzv. *falaka*).⁴⁵
- ❖ *Ireland v. United Kingdom*⁴⁶ je slučaj koji zahteva posebnu pažnju, jer se upravo iz njega može zaključiti kako se stav Evropskog suda u pogledu mučenja postepeno razvijao. U navedenom predmetu, tada prvostepeni organ zadužen za utvrđivanje povreda Evropske konvencije – Komisija za ljudska prava

---

evropskog-suda-za-ljudska-prava-habimi-i-drugi-protiv-srbije-br.19072-08-objavljena-3.-juna-2014.-godine/Presuda_HABIMI_srpski.pdf).

- 40 *Jalloh v. Germany*, App. no. 54810/00 (2006), para. 67.
- 41 Npr. Kurdi su posebno ugrožena nacionalna manjina u Turskoj i praksa Evropskog suda obiluje predmetima u kojima je utvrđena povreda čl. 3 usled zlostavljanja koje su nad ovom grupom preduzele turske snage bezbednosti.
- 42 Ivan Janković, *Zabrana zlostavljanja – priručnik za policiju i zatvorsko osoblje*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2010, str. 55.
- 43 Poimanje Evropske konvencije kao živog organizma, *Selmouni v. France*, App. no. 25803/94 (1999).
- 44 *Denmark, Norway, Sweden and The Netherlands v. Greece*, App. no. 3321-23/67, 3344/67 (1968); 4480/70 (1976).
- 45 *Falaka* je bila i uzrok torture u slučaju *Salman v. Turkey*, App. no. 21986/93 (2000), para. 115. U navedenom slučaju, podnosilac predstavke, pripadnik Radničke partije Kurdistan, mučen je tokom ispitivanja sa ciljem iznude priznanja i informacija u vezi sa aktivnostima RPK. Preminuo je usled zadobijenih povreda – od pucanja grudne kosti.
- 46 *Ireland v. United Kingdom*, App. no. 5310/71 (1978).

- utvrdio je da je kombinacija pet tehnika ispitivanja koje su britanske snage bezbednosti primenjivale nad pripadnicima Irske republikanske armije (IRA) jednaka postupanju koje se može okarakterisati kao mučenje.⁴⁷ Ipak, u drugostepenom postupku Evropski sud je ustanovio da kombinacija navedenih tehnika predstavlja nečovečno i ponižavajuće postupanje.⁴⁸ Inače, pomenute tehnike podrazumevale su: navlačenje kapuljača preko glave u dužim vremenskim periodima koje dovodi do dezorijentacije žrtve u vremenu i prostoru; dugotrajno izlaganje glasnim i neprijatnim zvucima; uskraćivanje sna, hrane i vode i primoravanje na stajanje u bolnom položaju uza zid.⁴⁹
- ❖ U predmetu *Aksoy v. Turkey* Evropski sud je istakao: *Kako bi utvrdio da li bi određeni oblik zlostavljanja trebalo biti kvalifikovan kao mučenje, Sud mora uzeti u obzir razliku proisteklu iz čl. 3 između tog pojma i nečovečnog i ponižavajućeg postupanja. Kao što je ranije utvrđeno, ova razlika je očigledno otelotvorena u Konvenciji da omogući da se posebna stigma „mučenja“ pripiše samo namernom nečovečnom postupanju koje prouzrokuje izuzetno ozbiljne i surove patnje [...]. Sud podseća da je Komisija, između ostalog, utvrdila da je podnositelj predstavke bio podvrgnut „palestinskom vešanju“, drugim rečima, da je skinut go, sa rukama vezanim iza leđa⁵⁰ [...]. Prema viđenju Suda ovaj tretman je samo namerno mogao biti nanet; i zaista, određeni stepen pripreme i napora je bio neophodan da bi se sproveo. Čini se da je sproveden sa ciljem pribavljanja priznanja ili informacije od podnosioca predstavke. Uz težak bol koji je tada trpeo, medicinski dokazi pokazuju da je takvo postupanje dovelo do paralize obe ruke i da je takvo stanje trajalo neko vreme. Sud smatra da je ovaj tretman bio izuzetno ozbiljne i surove prirode i da jedino može biti opisan kao mučenje [...].⁵¹*
- ❖ U slučaju *Aydin v. Turkey* podnositeljka predstavke je bila sedamnaestogodišnja devojčica kurdske nacionalnosti koju su turske bezbednosne snage lišile slobode i zajedno sa ocem odvele u svoje sedište (*incommunicado*)⁵² gde su je, sa namerom da dobiju informacije o aktivnostima RPK (Radničke partije Kurdistanu): skinuli golu i stavili je u točak od automobila u kome su je okretali, polivali hladnom vodom, tukli; potom obukli i odveli u sobu za ispitivanje, pa potom ponovo svukli i na kraju silovali. Ovakvo postupanje, uzimajući

---

47 *Ibid*, para. 147.

48 *Ibid*, para. 167 i 168.

49 *Ibid*, para. 19–21.

50 Podnositelj predstavke je dodatno bio podvrgavan učestalom prebijanju, elektrošokovima i polivanju hladnom vodom, izazivanju dezorijentacije uz pomoć čarapa koje su mu navlačene preko glave i sl.

51 *Aksoy v. Turkey*, App. no. 21987/93 (1996), para. 63 i 64 (prevod naš).

52 *Incommunicado* je izraz koji se koristi za opisivanje tajnog mesta lišenja slobode, tj. mesta lišenja slobode na kome je žrtvi u potpunosti uskraćena mogućnost komunikacije sa spoljnim svetom, gde joj nije omogućeno da angažuje advokata, obavesti porodicu i prijatelje, pozove doktora i sl. Upravo su slučajevi tajnog lišenja slobode najpogodnije tlo za sprovođenje mučenja.

u obzir nacionalnost, godine, način na koji je zlostavljanje sprovedeno, kao i psiho-fizičke posledice po podnositeljku predstavke, Evropski sud je okarakterisao kao mučenje.⁵³

- ❖ Slučaj *Selmouni v. France* predstavlja prekretnicu u kvalifikaciji različitih oblika zlostavljanja pod mučenje, nečovečno ili ponižavajuće postupanje. Evropski sud je u konkretnom slučaju utvrdio da je podnosilac predstavke nekoliko dana bio izložen teškom fizičkom nasilju koje je uključivalo udarce rukama, nogama, pendrekom i bejzbol palicom i koje je dovelo do nastanka deseti-na povreda (hematoma) po celom telu (sve je dokumentovano medicinskom dokumentacijom), a sve sa ciljem da se iznudi priznanje. Iako je dotadašnja praksa Evropskog suda mnogo teže i surovije akte od onih kojima je gospodin *Selmouni* bio podvrgnut kvalifikovala kao nečovečno postupanje⁵⁴ (izuzimajući akte silovanja, palestinskog vešanja i elektrošokova⁵⁵ koji su uvek bili kvalifikovani kao mučenje), Evropski sud je u konkretnom slučaju stao na stanovište da je ovakvo postupanje ipak doseglo prag mučenja. Obrazlažući svoj stav Evropski sud je istakao: [...] *imajući na umu činjenicu da Konvencija predstavlja „živi organizam, koji se ima tumačiti u svetlu sadašnjih uslova“; Sud smatra da određeni akti koji su ranije bili karakterisani kao „nečovečni ili ponižavajući“, za razliku od „mučenja“, mogu ubuduće biti kvalifikovani drugačije. Sud staje na stanovište da sve viši standardi u oblasti zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda sa svoje strane neizbežno zahtevaju da se zauzme čvršći stav prilikom utvrđivanja kršenja fundamentalnih vrednosti svakog demokratskog društva.*⁵⁶
- ❖ U slučaju *Ilhan v. Turkey*, Evropski sud je utvrdio da je gospodin Ilhan (povezan sa Radničkom partijom Kurdistana) bio podvrgnut postupanju suprotnom čl. 3 Evropske konvencije koje je okarakterisano kao mučenje, jer je kod podnosioca predstavke ostavilo trajne posledice po zdravlje – oštećenje mozga i narušavanje motoričkih funkcija (hoda i govora) – kao rezultat udaranja kundakom po glavi tokom hapšenja i uskraćivanjem odlaska u bolnicu u trajanju od 36 sati. U ovom slučaju nije bilo zlostavljanja sa ciljem da se pribave informacije i dobije obaveštenje, već je ključni kriterijum u određivanju stepena zlostavljanja bio intenzitet bola i patnje nanetih podnosiocu predstavke.⁵⁷
- ❖ U slučaju *Pomilyayko v. Ukraine*, Sud je istakao: *U ovom slučaju Sud smatra da je podnositeljka predstavke pretrpela ozbiljno narušavanje svog fizičkog integriteta i dostojanstva. Procenjujući ozbiljnost zlostavljanja u pitanju, Sud posebnu težinu pridaje: **polu podnositeljke predstavke** i ogromnoj nadmoći trojice obučениh policajaca muškog pola koji su je podvrgli nasilju; **cilju zlostavljanja, koji se svodio na iznuđivanje priznanja** za krivično delo; **prirodi zlostavljanja,***

---

53 *Aydin v. Turkey*, App. no. 23178/94 (1997), para. 20, 21 i 83–86.

54 *Ireland v. United Kingdom*, App. no. 5310/71 (1978).

55 *Aksoy v. Turkey*, App. no. 21987/93 (1996), para. 63 i 64 i *Aydin v. Turkey*, App. no. 23178/94 (1997), para. 20, 21 i 83–86.

56 *Selmouni v. France*, App. no. 25803/94 (1999), para. 11–14 i 101–105 (prevod naš).

57 *Ilhan v. Turkey*, App. no. 22277/93 (2000), para. 86 i 87.

koje je uključivalo stavljanje plastične kese preko glave podnositeljke predstavke i pokušaj simuliranja davljenja; obim povreda podnositeljke predstavke, dokumentovanih od strane bolnice po njenom puštanju; psihološki pritisak na podnositeljku predstavke proistekao iz istovremenog ispitivanja (i mogućeg zlostavljanja) njenog kolege i, konačno, poniženje podnositeljke predstavke zbog nevoljnog uriniranja dok je bila u stanju potpune bespomoćnosti. Sud smatra da su ova razmatranja dovoljna da se zaključi da je podnositeljka predstavke pretrpela zlostavljanje dovoljno ozbiljno da predstavlja mučenje (vidi čl. 1, st. 1 Konvencije protiv torture i drugih surovih, nečovčnih ili ponižavajućih kazni i postupaka, citiranih od strane Suda u slučaju *Selmouni*, para. 97 i *Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine*, App. no. 42310/04 (2011), para. 157, 21. april 2011).⁵⁸

- ❖ U predmetu *Zakharin and others v. Russia* podnosioci predstavke tvrdili su da su, nakon lišenja slobode zbog sumnje da su počinili ubistvo, u periodu od 3 dana u policijskoj stanici zastrašivani, prebijani, podvrgavani elektrošokovima kao i da im je uskraćivana hrana i san. Jedan od podnosioca predstavki je posle određivanja pritvora zlostavljan od strane drugog zatvorenika koji je bio instruiran od strane policije da mu iznudi priznanje. Zbog pritiska pod kojim se našao, podnosilac predstavke je pokušao da izvrši samoubistvo presecanjem vena. Posle kraćeg boravka u bolnici, ista osoba je ponovo odvedena u policijsku stanicu gde je zlostavljanje nastavljeno fizičkim nasiljem koje je uključivalo udarce u glavu, bubrege i genitalije, elektrošokove, ali i pretnje smrću i silovanjem. Podnosilac predstavke ponovo je pokušao da izvrši samoubistvo.

Drugi podnosilac predstavke je takođe doveden u policijsku stanicu gde ga je policija, dok je vezan klečao na podu, šutirala i udarala štapom. Prebijanje je trajalo gotovo sat i po vremena, a kako podnosilac predstavke više nije mogao da podnese bol i patnju koja mu je nanošena, iskočio je sa trećeg sprata kroz prozor zbog čega je zadobio prelom ruke i kontuziju grudnog koša i kičmene moždine.

Četvrti podnosilac predstavke je, prema navodima njegove supruge, danima zlostavljan u zatvoru od strane zatvorskih čuvara i ostalih osuđenika koji su ga tukli, uskraćivali mu hranu, vodu i san dok nije priznao ubistvo koje su mu stavljali na teret. Nakon priznanja smešten je u samicu gde je počinio samoubistvo vešanjem.

Ovakvi akti su doveli Sud do zaključka da su podnosioci predstavke prodrgnuti postupanju koje je doseglo prag mučenja.⁵⁹

- ❖ U predmetu *Hajrulahu v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia*, Sud je utvrdio da je Makedonija prekršila čl. 3 Evropske konvencije jer su pripadnici MUP Makedonije kidnapovali i neformalno (bez odluke suda) u napuštеноj kući tri dana držali lišenog slobode podnosioca predstavke.⁶⁰ Tokom ta

---

58 *Pomilyayko v. Ukraine*, App. no. 60426/11 (2016), para. 51 (naglašavanje i prevod naš).

59 *Zakharin and others v. Russia*, App. no. 22458/04 (2015).

60 Tipičan primer *incommunicado*, tj. tajnog lišenja slobode.

tri dana podnosilac predstavke je zlostavljan na najrazličitije načine koji su uključivali uvrede, pretnje smrću njemu i njegovoj porodici, desetine udaraca flašama i gumenim cevima po celom telu (usled čega je zadobio preko 27 hematoma), potapanja u bazen i zastrašivanje policijskim psima:

Sud je uveren da je otmica podnosioca predstavke i tajni trodnevni pritvor u kući, posebnom mestu lišenja slobode van sudskih okvira, koje je tajno organizovano i izvršeno od strane bezbednosnih snaga tužene države, zastrašilo podnosioca predstavke neizvesnošću šta bi se moglo dogoditi sa njim, kao i da mu je prouzrokovalo emocionalni i psihološki stres. Bez ikakve sumnje, živio je u konstantom stanju strepnje proisteklom iz neizvesnosti u pogledu njegove sudbine. Postupanje kome je bio podvrgnut tokom ispitivanja mora se smatrati tretmanom koji mu je prouzrokovao značajan fizički bol, strah, muke i duševnu patnju. Sud napominje da su gore pomenute mere upotrebene u kombinaciji i namerno nanete podnosiocu predstavke u cilju da se iznudi priznanje o njegovoj navodnoj umešanosti u bombaški incident od 15. jula 2005 [...]. Prema viđenju Suda, takvo postupanje doseglo je prag torture i kršenja člana 3 Konvencije.⁶¹

- ❖ *Afet Süreyya Eeren v. Turkey* je slučaj u kome je podnositeljka predstavke tvrdila da je, tokom trodnevnog policijskog zadržavanja, bila podvrgnuta različitim oblicima zlostavljanja. Tvrdila je, posebno, da je bila prebijana, vešana za ruke, da joj je prećeno silovanjem, kao i da je podvrgavana drugim oblicima seksualnog zlostavljanja. Uzimajući u obzir pol podnositeljke predstavke, metode, trajanje i cilj zlostavljanja, kao i njenu etničku pripadnost, Evropski sud je istakao sledeće:

Uzimajući u obzir prirodu i stepen zlostavljanja i čvrste zaključke koji se mogu izvesti iz dokaza da je zlostavljanje činjeno sa namerom da se iznudi informacija od podnositeljke predstavke o njenoj vezi sa RPK, Sud smatra da je zlostavljanje prouzrokovalo vrlo ozbiljnu i surovu patnju koja se može okarakterisati samo kao mučenje [...].⁶²

- ❖ U slučaju *Pădureț v. Moldova*, utvrđeno je da je Moldavija prekršila procesni aspekt zabrane zlostavljanja jer je dozvolila da slučaj torture podnosioca predstavke zastari posle višegodišnjih neopravdanih odlaganja ročišta i poništavanja različitih vrsta odluka, od kojih je jedna bila osuđujuća presuda. Otežavajuća okolnost za Moldaviju bila je činjenica da zlostavljači nisu tokom trajanja postupka suspendovani iz službe. Takođe, naknada štete za pretrpljenju bol i patnju koja je dosuđena podnosiocu predstavke bila je nedovoljna da pokrije troškove zastupanja i lečenja. Podnosioca predstavke su tri policijska službenika tukla i seksualno zlostavljala tako što su mu stavljali gumenu palicu u analni otvor, a sve u cilju iznuđivanja priznanja. Postupanje je ocenjeno kao mučenje.⁶³

---

61 *Hajrulahu v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia*, App. no. 37537/07 (2015), para. 101 i 102 (prevod naš).

62 *Afet Süreyya Eren v. Turkey*, App. no. 36617/07 (2015), para. 35 (prevod naš).

63 *Pădureț v. Moldova*, App. no. 33134/03 (2010).

- ❖ U slučaju *Zhyzitskyy v. Ukraine*, podnosilac predstavke je mučen tako što je nad njim vršeno fizičko nasilje i puštani su mu elektrošokovi kroz genitalije, a sve u cilju iznude priznanja da je ubio suprugu. Kao i u svim do sada opisanim slučajevima, sve povrede nastale kao posledica zlostavljanja opisane su u medicinskoj dokumentaciji.⁶⁴
- ❖ U slučaju *Razzakov v. Russia*,⁶⁵ podnosilac predstavke arbitrarno je lišen slobode (bez odluke suda ili drugog nadležnog organa) bez mogućnosti da angažuje advokata (*incommunicado*). Tokom lišenja slobode podvrgnut je teškom nasilju koje je uključivalo prebijanje, udaranje staklenom flašom, povlačenje za penis, stiskanje testisa i elektrošokove. Ono što ovaj slučaj čini posebno svirepim jeste tehnika mučenja koju je policija primenila i koja je podrazumevala vešanje podnosioca predstavke u položaju koji je doveo do utrućuća udova i teških fizičkih bolova (lepljivom trakom su mu bile obmotane ruke oko nogu i ispod kolena mu je provučena šipka koja je kanapom okačena na drugu šipku).⁶⁶
- ❖ U slučaju *Ateşoğlu v. Turkey*, podnosilac predstavke je podvrgnut „falaki“ (batinjanju po tabanima) i prebijanju u cilju iznude priznanja. U trenutku mučenja podnosilac predstavke imao je 17 godina. Interesantno je da je u konkretnom slučaju utvrđena odgovornosti policijskih službenika i izrečena im je zatvorska kazna. Međutim, nadležni sud je suspendovao kaznu zatvora (koja je uključivala i suspenziju sa dužnosti) zbog dobrog vladanja policijskih službenika tokom postupka, što je dovelo do kršenja ne samo materijalnog već i procesnog aspekta zabrane zlostavljanja koji državama nameće obavezu da preduzmu razumne mere kako bi proverile osnovane navode o zlostavljanju, otkrile počinioce i kaznile ih na adekvatan način.⁶⁷
- ❖ U slučaju *Lolayev v. Russia*, podnosilac predstavke je podvrgavan elektrošokovima dok je bio vezan za stolicu. Opšteprihvaćeni stav Evropskog suda je da su elektrošokovi sami po sebi dovoljni da se zlostavljanje okarakterise kao mučenje.⁶⁸
- ❖ U slučaju *Lyapin v. Russia*, podnosilac predstavke lišen je slobode zbog sumnje da je počinio krivično delo krađe sekundarnih sirovina. Nakon što je doveden u policijsku stanicu nije mu omogućeno da angažuje advokata i obavesti porodicu. Gospodin *Lyapin* podvrgavan je različitim oblicima zlostavljanja koji su uključivali prebijanje, vezivanje u nezgodnom i bolnom položaju i elektrošokove. Posledice po podnosioca predstavke bile su višestruke i uključivale su post-traumatski stres, intenzivne bolove u plućima i grudima, oštećenje arterija i sl.⁶⁹

---

64 *Zhyzitskyy v. Ukraine*, App. no. 57980/11 (2015).

65 *Razzakov v. Russia*, App. no. 57519/09 (2015), para. 54 i 55.

66 Ova tehnika mučenja naziva se *pečeno pile*.

67 *Ateşoğlu v. Turkey*, App. no. 53645/10, para. 7 i 20.

68 *Lolayev v. Russia*, App. no. 58040/08, para. 79 i 80.

69 *Lyapin v. Russia*, App. no. 46956/09, para. 119.

- ❖ U slučaju *Artyomov v. Russia*, podnosilac predstavke je tokom jednog od rutinskih pretresa soba u kojima borave zatvorenici izložen teškom fizičkom nasilju koje je za posledicu imalo višestruke povrede po celom telu. Podnosilac predstavke proveo je tri dana u samici, ležeći u teškim bolovima. Utvrđeno je da je sila upotrebljena neopravdano i nezakonito, a da su bolovi i patnje koje je gospodin *Artyomov* pretrpeo dovoljni da se u konkretnom slučaju utvrdi postojanje mučenja. Ovaj slučaj zavređuje posebnu pažnju jer se nije radilo o situaciji u kojoj su organi vlasti Rusije hteli da iznude priznanje, već je mučenje utvrđeno na osnovu visokog intenziteta bola i patnje koji su naneti sa ciljem da se podnosilac predstavke nezakonito kazni i zastraši.⁷⁰
- ❖ U slučaju *Baran and Hun v. Turkey*, podnositeljka predstavke je 13 dana zlostavljana u policijskoj stanici tako što je tučena, skidana naga i prskana vodom pod jakim pritiskom i potom primoravana da stoji ispred ventilatora. Zlostavljanje je uključivalo i seksualno uznemiravanje, čupanje kose i vezivanje ruku i kačenje na šipku. Dok je bila u visećem položaju na noge su joj stavljani tegovi koji su dovodili do rastezanja mišića i tetiva. Posledica svih ovih akata bilo je trajno oštećenje nerava ruku. Svi navedeni postupci opisani su kao mučenje.⁷¹
- ❖ U slučaju *Carabulea v. Romania*, podnosilac predstavke bio je brat preminulog gospodina *Carabulea* koji je tri dana na brutalan način zlostavljan u policijskoj stanici. Od posledica mučenja, gospodin *Carabulea* je preminuo:

U ovom slučaju nema sumnje da je zlostavljanje primenjeno na gospodina Carabulea bilo posebno okrutno i ozbiljno s obzirom da je rezultiralo njegovom smrću. Sud dalje primećuje da su bol i patnja koju je podneo očigledno naneti namerno sa ciljem da se iznudi priznanje da je počinio krivično delo za koje je bio osumnjičen [...]. Dalje, Sud smatra da je odbijanje vlasti da porodici omogući da bude sa gospodinom Carabuleom pre njegove smrti u bolnici, zajedno sa odbijanjem da im daju bilo kakvo obaveštenje o njegovom stanju [...], posebno neopravdano i izuzetno okrutno u svim okolnostima koje su tada vladale. U ovakvim okolnostima, Sud zaključuje, uzimajući sve u obzir, da je postupanje kome je gospodin Carabulea bio podvrgnut dosegao prag mučenja u smislu čl. 3 Konvencije. Prema tome, došlo je do povrede čl. 3.⁷²

- ❖ U slučaju *Bekirski v. Bulgaria*, gospodin Bekirski je u periodu od 7 dana konstantno bio izlagan zlostavljanju od strane nepoznatih osoba (očigledno zatvorskih čuvara) u zatvoru u kome je služio kaznu. Nikada nije uvrđeno ko su osobe odgovorne za njegovo zlostavljanje, iako su brojni svedoci (drugi osuđenici koji su se nalazili u istom zatvorskom bloku) danima slušali jauke i povike, kao i glasove osoba koje su mogle biti samo zatvorski čuvari jer se u

---

70 *Artyomov v. Russia*, App. no. 14146/02 (2010).

71 *Baran and Hun v. Turkey*, App. no. 30685/05 (2010).

72 *Carabulea v. Romania*, App. no. 45661/99 (2010), para. 148–150 (prevod naš).

delu u kome je gospodin Bekirski bio lišen slobode nalaze samo prostorije za izvršenje mera samice. Od posledica zlostavljanja, gospodin Bekirski je preminuo.⁷³

- ❖ U slučaju *Tigran Ayrapetyan v. Russia*, tri policijska službenika privela su podnosioca predstavke u policijsku stanicu zbog sumnje da je iznuđivao novac od školskih drugova. Podnosilac predstavke je u stanici bio izložen fizičkom nasilju, a jedan od policajaca ga je terao da u polučučćem položaju na grudima drži metalnu ploču koju je policajac nameravao da šutne. Pošto je podnosilac predstavke ispustio ploču, policajac ga je šutnuo u grudi, a potom su i ostali prisutni nastavili da ga tuku, što je za posledicu imalo prelom vilice. Evropski sud je istakao da je: [...] u vreme incidenta podnosilac predstavke tek napunio 18 godina i da je zlostavljanje koje mu je naneto izazvalo ozbiljne fizičke i mentalne patnje koje su zahtevale gotovo tri nedelje bolničkog lečenja. Uzimajući to u obzir, kao i praksu u pogledu primene Konvencije u ovom pogledu, a posebno kriterijum ozbiljnosti i svrhe zlostavljanja (v. između ostalog, *İlhan v. Turkey* [GC], no. 22277/93, § 85, ECHR 2000-VII), Sud je utvrdio da su zbirno akti fizičkog nasilja upotrebljeni nad podnosiocem predstavke dostigli prag mučenja u suprotnosti sa čl. 3 Konvencije.⁷⁴

18. Kada se govori o praksi CAT, ovo telo je do sada najviše odlučivalo u slučajevima deportacija u kojima je postojao rizik od kršenja principa *non-refoulement*.⁷⁵ Ipak, jedan broj slučajeva u kojima je utvrđeno mučenje zavređuje pažnju, posebno zbog činjenice da se neki od njih odnose i na Srbiju. Pored toga, iz navedenih primera može se videti da CAT uvek utvrđuje postojanje mučenja kada se ustanovi postojanje nekog od ciljeva iz čl. 1 UNCAT i bespomoćnost žrtve, što nije uvek slučaj u praksi Evropskog suda.⁷⁶

Praksa CAT

- ❖ U slučaju *Evloev v. Kazakhstan*, CAT je utvrdio da sledeći akti kazahstanskih organa bezbednosti preduzeti prema gospodinu Evloevu sa ciljem iznude priznanja predstavljaju mučenje: prebijanje i teranje podnosioca predstavke da kao pas jede iz tanjira na podu, fotografišući ga svojim mobilnim telefonima; udarci u bubrege, pretnja seksualnim nasiljem, vezivanje ruku uvrnutih iza

---

73 *Bekirski v. Bulgaria*, App. no. 71420/01 (2010).

74 *Tigran Ayrapetyan v. Russia*, App. no. 75472/01 (2010), para. 11, 12 i 77 (prevod naš).

75 Princip *non-refoulement* u međunarodnom pravu ljudskih prava podrazumeva zabranu vraćanja pojedinca na teritoriju države gde mu preti mučenje, nečovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje (čl. 3 UNCAT i čl. 3 Evropske konvencije).

76 Vidi više u delu koji se odnosi na nečovečno postupanje (para. 32 i 33) gde je Evropski sud zbog nižeg intenziteta bola i patnji utvrdio postojanje nečovečnog postupanja, iako je službeno lice počinilo zlostavljanje nad bespomoćnom osobom u cilju iznude priznanja; vidi posebno: *Karpylenko v. Ukraine*, App. no. 15509/12 (2016), para. 121 i 122 i *Shlychkov v. Russia*, App. no. 40852/05 (2016), para. 62–70, 86 i 87.

leđa dok leži na podu, izazivanje gušenja uz pomoć gas maske (zaustavljanjem dotoka vazduha), guranje vrućih igli pod nokte, primoravanje podnosioca predstavke da nag boravi pored otvorenog prozora na vrlo niskoj temperaturi, udaranje napunjenim plastičnim flašama od dve litre po tabanima i stavljanje u tzv. *staklo*, tj. betonsku ćeliju dimenzija 50x50 cm bez prozora i drugih otvora.⁷⁷

- ❖ U predmetu *Gerasimov v. Kazahstan* mučenje se sastojalo od: udaraca u bregre, navlačenje kese od polipropilena na glavu što je izazvalo gušenje, krvarenja iz nosa i ušiju i gubitak svesti podnosioca predstavke. Ovaj postupak više puta je ponavljan. Pored telesnih povreda, posledica ovih akata bio je post-traumatski stres koji je zahtevao dugotrajno psihijatrijsko lečenje. Svi akti preduzeti su sa ciljem iznude priznanja.⁷⁸
- ❖ U predmetu *Slyusar v. Ukraine*, CAT je utvrdio mučenje jer je podnosilac predstavke teško prebijen i ostavljen u ćeliji u kojoj je temperatura bila 4⁰ C. Uskraćivan mu je san i hrana uz pretnje da će mučiti i njegovu ženu i majku ukoliko ne prizna ubistvo oca. Mučenje je na podnosioca predstavke ostavilo trajne zdravstvene (kardiovaskularne) posledice.⁷⁹
- ❖ U slučaju *Ali. v. Tunisia*, podnositeljka predstavke privedena je od strane tu-nižanskih snaga bezbednosti bez objašnjenja. Svaki put kada je tražila da joj se saopšte razlozi lišenja slobode, policijski službenici su joj uvrtali ruku dok su je u podrumskim prostorijama zatvora udarali i šutirali. Zatim je, pred 50 drugih muških zatvorenika koji su bili vezani liscama, skinuta naga do pojasa. Ponovo su usledili udarci i šutiranje, čupanje kose i obaranje na pod uz psovke i pretnje. Podnositeljka predstavke bila je u konstantnom strahu za život jer niko od njenih članova porodice nije znao gde se nalazi.⁸⁰
- ❖ U slučaju *Ben Salem v. Tunisia*, podnosioca predstavke su policijski službenici udarali po glavi i vratu dok mu se nije pomutila svest. Potom su ga, licem okrenutim ka zemlji, vukli duž dvorišta policijske stanice i požarnih stepenica koje su vodile do sobe za ispitivanje. Tamo je dalje bio podvrgnut fizičkom nasilju i prskan suzavcem po očima. Kada god bi hteo da ode u toalet bio je primoran da do njega puzi kroz hodnike. Na kraju je stavljen u policijsko vozilo i bez svesti je izbačen na gradilište u centru Tunisa.⁸¹
- ❖ U predmetu *Dimitrijevic v. Serbia and Montenegro*, podnosilac predstavke je tri dana fizički zlostavljan u policijskoj stanici u Novom Sadu kako bi priznao krivično delo. Naređeno mu je da se skine u donji veš, nakon čega su ga policijski službenici vezali za šipku. Nije mu bio omogućen odlazak u toalet, kao ni da angažuje advokata i obavesti bliska lica.⁸²

---

77 *Evloev v. Kazakhstan*, No. 441/2010, para. 2.2–2.4 i 9.2.

78 *Gerasimov v. Kazahstan*, No. 433/2010, para 2.3, 2.4. i 12.2.

79 *Slyusar v. Ukraine*, No. 353/2008, para. 2.4. i 9.2.

80 *Ali. v. Tunisia*, No. 291/2006, para. 2.3–2.5 i 15.4.

81 *Ben Salem v. Tunisia*, No. 269/2005, para. 2.2–2.4. i 16.5.

82 *Dimitrijevic v. Serbia and Montenegro*, No. 172/2000, para. 2.1, 2.2. i 7.1.

- ❖ U slučaju *Dimitrov v. Serbia and Montenegro*, podnosilac predstavke je sat vremena fizički zlostavljan u policijskoj stanici u Novom Sadu, gde ga je, u cilju iznude priznanja, policijski službenik tukao čeličnim kablom i bejzbol palicom.⁸³
- ❖ U predmetu *Dimitrijevic v. Serbia and Montenegro*, policijski službenici su vezivali podnosioca predstavke za radijator i bicikl, i potom ga podvrgavali teškom fizičkom nasilju koje je bilo praćeno uvredama na račun njegove romske nacionalnosti.⁸⁴
- ❖ U slučaju *Belgacem v. Tunisia*, podnosilac predstavke uhapšen je kao član radikalne islamističke grupe koja je delovala u Tunisu. Prilikom hapšenja policijski službenici su ga pretukli gumenim palicama i sproveli u podrumске prostorije policijske stanice. Tamo mu je uskraćivan san do sledećeg jutra kada je počela primena najrazličitijih tehnika isleđivanja. Podnosilac predstavke opisao je metodu poznatu pod nazivom *pečeno pile* – skinut je go i vezane su mu ruke koje su mu policajci potom obavili oko nogu. Onda mu je ispod kolena provučena šipka uz pomoć koje je podignut tako da su krajevi šipke postavljeni između dve stolice. U takvom položaju su ga policijski službenici tukli. Svaki put kada bi izgubio svest polivali bi ga vodom i, po testisima i debelom mesu, mazali eterom (zapaljivom tečnošću koja se koristi u industrijske svrhe). Druga tehnika mučenja koja je primenjena na podnosioca predstavke sastojala se od vezivanja članaka na nogama i ruku iza leđa. U takvom položaju i nag, podnosilac predstavke visio je sa šipke na plafonu i trpeo šutiranje i udarce štapovima i bičevima. Pored navedenog, primenjivana je i *šorpion tehnika* – vezivanje ruku i nogu iza leđa i kačenje na lance zakačene na plafon. Tako vezanog, policajci su tukli podnosioca predstavke po celom telu. Na kraju, primenjena je i *sto tehnika* – podnosilac predstavke je postavljan u ležeći položaj, najpre na stomak a potom i na leđa, vezivan za sto i bio izlagan fizičkom nasilju.⁸⁵
- ❖ U predmetu *Sahli v. Algeria*, podnosilac predstavke je preminuo od posledica mučenja koje je sprovedno sa ciljem iznude priznanja za počinjeno krivično delo. Uskraćivana mu je kako medicinska pomoć, tako i mogućnost kontakta sa spoljnim svetom.⁸⁶
- ❖ U slučaju *Bendib v. Algeria*, podnosilac predstavke je takođe preminuo usled posledica mučenja i neukazivanja medicinske pomoći.⁸⁷

19. I na kraju, važno je napomenuti praksu još jednog ugovornog tela Ujedinjenih nacija, uspostavljenog na osnovu PGP – Komiteta za ljudska prava. Komitet za ljudska prava je sa radom počeo znatno ranije nego CAT, s obzirom da je UNCAT usvojena tek 1984, tj. osamnaest godina posle PGP. Bogata praksa

---

83 *Dimitrov v. Serbia and Montenegro*, No. 171/2000, para. 2.1. i 7.1.

84 *Dimitrijevic v. Serbia and Montenegro*, No. 207/2002, para. 2.1. i 5.3.

85 *Belgacem v. Tunisia*, No. 187/2001, para. 2.1, 2.5 i 2.6.

86 *Sahli v. Algeria*, No. 41/2008, para. 9.2. i 9.3.

87 *Bendib v. Algeria*, No. 376/2009, para. 6.1. i 6.2.

ovog tela kao mučenje je opisala i radnje poput vešanja u bolnom položaju (kao što su *strapado* ili *palestinsko vešanje*), skidanje žrtava golim i podvrgavanje različitim oblicima prebijanja, električnim šokovima, silovanju i drugim oblicima seksualnog zlostavljanja, uranjanje u vodu dok je žrtva vezana za dasku (*water boarding*) ili u mešavinu krvi, urina, želudačnog sadržaja i izmeta (*submarino*),⁸⁸ simuliranje pogubljenja i amputacije.⁸⁹

20. Ako se u obzir uzme praksa Evropskog suda za ljudska prava, zaključak koji se može izvesti iz svih ukratko opisanih slučajeva jeste taj da **intenzitet bola i patnje** predstavlja jednu od ključnih odrednica za kvalifikovanje akata zlostavljanja pod mučenje. Međutim, ako se pažljivo analizira praksa CAT, svaki od pomenutih slučajeva uključivao je i **nameru, poseban cilj i bespomoćnost žrtve**, tj. elemente koji su prema praksi ovog tela neophodni da se ostvari biće mučenja.

Radnje izvršenja mučenja

21. Radnja izvršenja mučenja predstavlja **svaki akt** kojim se pojedincu narušava telesni i/ili duševni integritet i koja prouzrokuje ozbiljan fizički i/ili psihički bol i patnju. U akte mučenja mogu spadati kako radnje činjenja (mučenja kao komisivni delikt), tako i radnje nečinjenja tj. propuštanja (mučenje kao omisivni delikt). Radnja mučenja može biti udaranje gumenom palicom, elektrošokovi, šamaranje, vezivanje u bolnom položaju (**činjenje**), ali isto tako i namerno propuštanje da se pruži odgovorajuća zdravstvena pomoć zatvoreniku ili osobi kojoj je određeno policijsko zadržavanje, uskraćivanje hrane i vode, ne sprečavanje napada jednog ili više zatvorenika na drugog zatvorenika i sl. (**nečinjenje**).⁹⁰

Namera i cilj mučenja (subjektivni odnos zlostavljača prema mučenju)

22. Već je rečeno da se akti mučenja preduzimaju samo sa namerom da se kod žrtve izazovu veliki bolovi i patnje. Međutim, takva namera mora voditi ka ostvarivanju specifičnog cilja, koji prema CAT predstavlja jednu od suštinskih odrednica na osnovu kojih se pravi razlika između mučenja i drugih (blažih) oblika zlostavljanja. Dakle, svi akti mučenja se preduzimaju sa ciljem da se:

- 1) od žrtve ili treće osobe dobije obaveštenje ili priznanje;
- 2) žrtva kazni za delo koje je ona, ili treće osoba, izvršila ili za čije izvršenje je osumnjičena;

---

88 Prevod: podmornica.

89 Vidi više u: Ivan Janković, *Zabrana zlostavljanja – priručnik za policiju i zatvorsko osoblje*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2010, str. 55–56.

90 Nečinjenje predstavlja propuštanje nužnog činjenja.

- 3) žrtva zastraši ili izvrši pritisak na nju ili treću osobu;
- 4) žrtva muči iz razloga zasnovanom na bilo kom obliku diskriminacije.

23. U najvećem broju slučajeva, što pokazuju i analizirane odluke iz prakse Evropskog suda i CAT, mučenje se preduzima sa ciljem da se od žrtve ili treće osobe iznudi obaveštenje ili priznanje.⁹¹ Međutim, brojni predmeti u kojima je Turska proglašena odgovornom zbog mučenja pripadnika Radničke partije Kurdistana ili osoba povezanih sa ovom organizacijom mogu se dovesti u vezu sa diskriminatornim stavom koji turske vlasti imaju prema ovoj etničkoj grupi.⁹² Zastravanje i neopravdana upotreba sredstava prinude nad osobama koje su u podređenom položaju takođe može biti cilj mučenja. Tako je u slučaju *Artyomov v. Russia*⁹³ zatvorenik bez ikakvog razloga u više navrata podvrgavan fizičkom nasilju koje je, zbog posledica po njegovo zdravstveno stanje, okarakterisano kao mučenje. U slučaju *Bekirski v. Bulgaria* zatvorski čuvari danima su zlostavljali podnosioca predstavke koji je boravio u samici kako bi ga nezakonito kaznili jer je nekoliko dana pre, u obračunu sa zaposlenim u zavodu, teško povredio dvojicu čuvara. Posledica mučenja bila je smrt gospodina Bekirskog.⁹⁴ Kada je reč o kažnjavanju kao cilju mučenja, možda najbolji primeri su oni u kojima se kao žrtve mučenja javljaju osobe koje su osumnjičene ili pravnosnažno osuđene za dela koja izazivaju uznemirenje, negodovanje i zgražavanje javnosti. Takav je slučaj sa osobama osumnjičenim ili osuđenim za ubistva žena, dece, silovanje i sl. Upravo jedan takav slučaj, koji se vodio pred Ustavnim sudom Republike Srbije,⁹⁵ zavređuje pažnju jer se odnosio na zatvorenika koji je pravnosnažno osuđen za ubistvo deteta.⁹⁶ Ova osoba je godinama zlostavljana, kako u prvim trenucima hapšenja u policijskoj stanici, tako i u kazneno-popravnim ustanovama u kojima je kasnije boravila. Iako je u ovim slučajevima Ustavni sud zauzeo stav da se radilo o nečovečnom postupanju, jasno je da je motiv ovakvog postupanja državnih službenika (policajaca i zatvorskih čuvara) bila priroda dela za koje je podnosilac ustavne žalbe osuđen. U jednom od navedenih incidenata u kome je Ustavni sud utvrdio nečovečno postupanje, Zaštitnik građana (Ombudsman) Republike Srbije,⁹⁷ ustanovio je da se radilo o mučenju.⁹⁸

---

91 Vidi npr: *Evloev v. Kazakhstan*, No. 441/2010, para. 2.3, 2.4 i 9.2; *Lyapin v. Russia*, App. no. 46956/09, para. 119; ili *Zakharin and others v. Russia*, App. no. 22458/04 (2015).

92 *Baran and Hun v. Turkey*, App. no. 30685/05 (2010); *Afet Süreyya Eren v. Turkey*, App. no. 36617/07 (2015), para. 35; i *Ilhan v. Turkey*, App. no. 22277/93 (2000), para. 86 i 87.

93 *Artyomov v. Russia*, App. no. 14146/02 (2010).

94 *Bekirski v. Bulgaria*, App. no. 71420/01 (2010).

95 U daljem tekstu: Ustavni sud.

96 Ustavni sud, ustavna žalba br. UŽ 4100/2011.

97 U daljem tekstu: Zaštitnik građana.

98 Zaštitnik građana, Preporuka br. 12 – 3630/11 od 31. januara 2012. godine.

24. Iz svega navedenog, jasno je da se mučenje može preduzeti samo **direktnim umišljajem**. Drugim rečima, mučitelj mora biti svestan svog dela i posledica koje će ono proizvesti i mora hteti njegovo izvršenje, kao i nastupanje željenih posledica.

Bespomoćnost žrtve mučenja

25. Kada se govori o bespomoćnosti žrtve mučenja, prva pomisao je da je ta osoba lišena slobode dakle u potpunoj vlasti mučitelja, tj. službenog lica koje deluje u svojstvu policajca, zatvorskog čuvara ili drugog službenog lica koje ima ovlašćenja da primenjuje sredstva prinude. Bespomoćne su žrtve kojima je određeno policijsko zadržavanje, mera pritvora ili koje su osuđene na zatvorsku kaznu. Međutim, isto tako su bespomoćne i osobe koje su od strane organa bezbednosti određene države odvedene na tajno mesto,⁹⁹ daleko od očiju javnosti, ali i van delokruga zakonskih procedura i delovanja nadležnih organa vlasti, poput sudske koja je ovlašćena da ispituje zakonitost lišenja slobode.¹⁰⁰ Ako se u obzir uzmu analizirani slučajevi iz dela poglavlja koje se odnosi na intenzitet psihičkih i fizičkih bolova i patnji, bespomoćne su bile žrtve koje su vezivane za radiator,¹⁰¹ stolicu,¹⁰² nad kojima je primenjivano palestinsko vešanje¹⁰³ i sl.

26. Bespomoćnost žrtve (pored posebne namere) je upravo jedan od elemenata koji bi prema stavovima pojedinih stručnjaka trebalo da bude ključna tačka razlikovanja mučenja od nečovečnog postupanja. *Nowak i McArthur* u pogledu toga ističu sledeće:

Nemoć žrtve, koja po našem mišljenju predstavlja jedan od esencijalnih kriterijuma za definisanje torture, ilustrovana je kroz mnoge tipične metode mučenja kao što su kratkotrajno vezivanje, vešanje u bolnom položaju (npr. strapado ili palestinsko vešanje), skidanje žrtava golih i podvrgavanje različitim oblicima prebijanja, električnim šokovima, silovanje i drugi seksualni nasrtaji, niz potapanja u vodu dok je žrtva vezana za dasku (water boarding) ili u mešavinu krvi, urina, želudačnog sadržaja i izmeta (podmornica), simuliranje pogubljenja i amputacije. Takva situacija aposlutne moći i kontrole nad žrtvom obično znači da je žrtva pritvorena ili držana iza zatvorenih vrata. Ako je žrtva držana izolovana na tajnom mestu pritvaranja, bez ikakvog kontakta sa spoljnim svetom, osećaj izolovanosti,

---

99 Vidi npr: *Hajrulahu v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia*, App. no. 37537/07 (2015), para. 101 i 102.

100 Čl. 5 st. 4 Evropske konvencije predviđa: *Svako ko je lišen slobode ima pravo da pokrene postupak u kome će sud hitno ispitati zakonitost lišenja slobode i naložiti puštanje na slobodu ako je lišenje slobode nezakonito.*

101 Vidi npr: *Dimitrijevic v. Serbia and Montenegro*, No. 207/2002, para. 2.1. i 5.3.

102 Vidi npr: *Lolayev v. Russia*, App. no. 58040/08, para. 79 i 80.

103 *Selmouni v. France*, App. no. 25803/94 (1999), para. 11–14 i 101–105.

*straha, nemoći i podvrgnutost neograničenoj moći mučitelja (počinioca mučenja) je zaista najekstremniji. Mučenje ima za cilj da slomi volju žrtve kako bi se postigla određena svrha kao što je iznuda priznanja ili drugih relevantnih obaveštenja.*¹⁰⁴

Nečovečno (surovo) postupanje¹⁰⁵

27. U odnosu na mučenje, nečovečno postupanje predstavlja blaži oblik zlostavljanja ali, jednako kao i mučenje, podrazumeva nanošenje ozbiljnog fizičkog i/ili psihičkog bola i patnje. Za razliku od mučenja, nečovečno postupanje nije precizno definisano nijednim unutrašnjim ili međunarodnim instrumentom što ne znači da se iz prakse međunarodnih tela ne mogu izvesti njegovi osnovni elementi. Evropski sud za ljudska prava *postupanje ocenjuje kao nečovečno kada se, inter alia, sprovodi sa umišljajem, traje satima i uzrokuje telesne povrede ili intenzivne fizičke i mentalne patnje.*¹⁰⁶ CAT je određeno postupanje okarakterisao kao svirepo, nečovečno i ponižavajuće (bez pravljenja razlike) u slučajevima u kojima je dolazilo do prekomerne upotrebe sredstava prinude¹⁰⁷ ili gde državni činioци nisu sprečili zlostavljanje koje se odvijalo uz njihovo saznanje.¹⁰⁸

28. Različita stanovišta Evropskog suda, CAT i međunarodnih eksperata predstavljaju otežavajuću okolnost u razgraničenju pojma mučenja i nečovečnog postupanja što nacionalnim organima, koji različite akte zlostavljanja treba da kvalifikuju na određeni način, može predstavljati veliku teškoću. Zbog toga, ova publikacija ima i za cilj da pomogne donosiocima odluka (prevashodno sudijama i tužiocima) da se priklone nekom od postojećih stanovišta i da na taj način doprinesu ispunjavanju obaveza Srbije proisteklih iz prakse ovih tela.

29. Prema stavu Evropskog suda, kriterijum koji igra ključnu ulogu u razgraničenju pojma zlostavljanja jeste **intenzitet fizičkog i psihičkog bola i patnje:**

*[...] Mnogi slučajevi nečovečnog postupanja javljaju se u kontekstu lišenja slobode, kada su žrtve bile podvrgnute zlostavljanju koje je ozbiljno, ali ne intenziteta potrebnog da bi se ono kvalifikovalo kao mučenje.*¹⁰⁹

---

104 Manfred Nowak and Elizabeth McArthur, *The United Nations Convention Against Torture – A Commentary*, Oxford Univeristy Press, Oxford 2008, p. 1–2 (prevod naš).

105 [...] *Ne postoji jasan pravni kriterijum za razlikovanje surovog od nečovečnog postupanja, osim našeg uobičajenog razumevanja značenja reči „surovo“ i „nečovečno“*, Manfred Nowak and Elizabeth McArthur, *The United Nations Convention Against Torture – A Commentary*, Oxford Univeristy Press, Oxford 2008, p. 558, para. 43 (prevod naš). Iz tog razloga, u budućem tekstu koristiće se termin nečovečno postupanje.

106 *Labita v. Italy*, App. no. 26772/96, para. 120.

107 *Keremedchiev v. Bulgaria*, No. 257/2004, para. 9.3.

108 *Dzemajl v. Yugoslavia*, No. 161/2000, para. 9.2. i 9.3.

109 Aisling Reidy, *The prohibition of torture – A guide to the implementation of article 3 of the European Convention of Human Rights – Human rights handbook*, No. 6, Strasbourg 2003, p. 16 (prevod naš).

30. Sa druge strane, *Nowak* i *McArthur* smatraju da su odlučujući kriterijumi koji treba da naprave distinkciju između mučenja i nečovečnog postupanja **cilj** kojim se vodi mučitelj (iznuđivanje priznanja, dobijanje informacije i sl), **nemoć žrtve** (koji najčešće podrazumeva lišenje slobode) i **namera oličena u direktnom umišljaju**.¹¹⁰ Takođe, kao i u slučaju mučenja, **počinioci** nečovečnog postupanja prema UNCAT i pomenutim autorima **moraju biti službena lica**¹¹¹ što, ako se u obzir uzme praksa kako Evropskog suda tako i CAT, najčešće i jeste bio slučaj:

*[...] Proističe da odlučni kriterijum za razlikovanje mučenja od okrutnog i nečovečnog postupanja nije intenzitet već cilj takvog delovanja, namera počinioca i nemoć žrtve. Okrutno i nečovečno postupanje ili kažnjavanje, dakle, može se definisati kao nanošenje ozbiljnog bola i patnje, fizičkih ili psihičkih, od strane ili na podstrek ili uz pristanak ili saznanje službenog lica ili druge osobe koja deluje u službenom svojstvu. Takvo ponašanje može biti i namerno i nehatno, sa ili bez posebnog cilja. Ne zahteva posebne okolnosti pritvora ili direktne kontrole nad žrtvom od strane počinioca, što su odlike mučenja.*¹¹²

31. I CAT je u dosadašnjoj praksi gotovo uvek utvrđivao povrede čl. 1 kada su bili ispunjeni elementi koji definišu torturu (cilj, namera i nemoć žrtve) i nije kao odlučujući faktor uzimao intenzitet bola i patnje. Drugim rečima, nečovečno postupanje (čl. 16 UNCAT) je u praksi ovog tela najčešće utvrđivano u slučajevima loših životnih uslova u zatvorima ili u slučajevima gde su državni službenici prekomerno upotrebljavali sredstva prinude, bez posebne namere i cilja.¹¹³

Prema CAT osnovna dva elementa su učešće službenog lica i visok intenzitet bola i patnje, dok se kroz praksu Evropskog suda ovim činionicima mogu dodati i cilj počinioca nečovečnog postupanja kao i bespomoćnost žrtve.

32. Uzimajući u obzir definiciju nečovečnog postupanja koju su dali *Nowak* i *McArthur*, ali i praksu Evropskog suda za ljudska prava i CAT, u nastavku sledi analiza elemenata koji čine biće nečovečnog postupanja iz ugla svakog od pomenutih izvora.

---

110 Vidi više u para. 61–63.

111 Preciznije – mora uključivati neki oblik učešća službenog lica.

112 Manfred Nowak and Elizabeth McArthur, *The United Nations Convention Against Torture – A Commentary*, Oxford University Press, Oxford 2008, p. 558, para. 43 (prevod naš).

113 Vidi npr: *Keremedchiev v. Bulgaria*, No. 257/2004, para. 9.2.

Počinitelj nečovečnog postupanja

33. Prema stavu *Nowak i McArthur*, počinitelj svih oblika zlostavljanja, pa tako i nečovečnog postupanja može biti isključivo službeno lice, osoba koja deluje u svojstvu službenog lica, osoba koja deluje na podsticaj službenog lica ili osoba koja deluje uz izričit ili prećutan pristanak službenog lica. Dakle, isto kao i kod mučenja.

34. Značajno je napomenuti da jedan broj stručnjaka izražava bojazan da bi, ovakvim shvatanjem, osobe koje nemaju status službenog lica mogle izbeći odgovornost za akte koji po svojoj sadržini predstavljaju nečovečno postupanje. Međutim, kao što je to pomenuto i u delu koji se odnosi na mučenja, ova bojazan je neopravdana jer privatna lica mogu biti sankcionisana kroz druga krivična dela koja predviđa krivično zakonodavstvo određene države i kojima se takođe štiti fizički integritet i dostojanstvo pojedinca.¹¹⁴ Jasnim razgraničenjem između svih oblika zlostavljanja, ali i između akata zlostavljanja koja počinje službena lica sa jedne, i privatna lica sa druge strane, uvodi se red u pravni okvir država potpisnica UNCAT i Evropske konvencije i stvara se dobra podloga za otkrivanje, gonjenje i kažnjavanje počinioca zlostavljanja.¹¹⁵ Zabrana zlostavljanja, kao apsolutna norma međunarodnog običajnog prava, proistekla je iz težnje međunarodne zajednice da se iskoreni necivilizacijsko postupanje službenika kroz čije delovanje država vrši monopol sile na svojoj teritoriji.

Intenzitet fizičkog i psihičkog bola i patnje

35. Ovaj element nečovečnog postupanja, kao što je to već u nekoliko navrata pomenuto, predstavlja tačku razilaženje Evropskog suda za ljudska prava i CAT. Dok je u svojoj praksi CAT posebnu pažnju posvećivao nameri, cilju i bespomoćnosti žrtve, kao odlučujućim kriterijumima na osnovu kojih je određene akte zlostavljanja kvalifikovao kao mučenje, Evropski sud je za odlučujući kriterijum uzimao intenzitet bola i patnje. Tako praksa Evropskog suda obiluje predmetima u kojima je utvrđeno nečovečno postupanje, iako je počinitelj zlostavljanja bilo službeno lice koje je, nanoseći veliku fizičku ili psihičku bol i patnju, pokušalo da iznudi priznanje osumnjičenom (podnosiocu predstavke). Kako u datim slučajevima intenzitet bola i patnje nije, po oceni Suda, dosegao prag mučenja, Evropski sud je takvo postupanje kvalifikovao kao nečovečno postupanje. Prema autorima *Komentara na Konvenciju protiv torture* tipični primeri nečovečnog (i ponižavajućeg) postupanja bili bi oni u kojima je prekršen princip proporcionalnosti prilikom upotrebe sredstava prinude.¹¹⁶

---

114 To bi npr. u krivičnom zakonodavstvu bila krivična dela teške telesne povrede (čl. 121 KZ) ili protivpravno lišenje slobode (čl. 132 KZ).

115 *Ibid.*

116 [...] *Surovo i nečovečno postupanje, dakle, takođe obuhvata prekomernu upotrebu sile od strane državnih službenika sa drugim ciljem, poput odbrane osobe od nezakonitog nasilja,*

Svojstveno surovom, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju je prekomerna upotreba policijskih ovlašćenja. Prebijanje zatvorenika gumenim palicama u svrhu iznuđivanja priznanja mora se smatrati mučenjem ako se time nanose ozbiljan bol i patnja; prebijanje zatvorenika koji se kreće do i od ćelije gumenom palicom može dosegnuti prag SNPP,¹¹⁷ ali prebijanje demonstranata na ulici istom gumenom palicom u svrhu razbijanja nezakonitih demonstracija ili zatvorskih pobuna, na primer, može se opravdati kao zakonita upotreba sile od strane službenih lica. Drugim rečima, od početka primene zakona protiv osumnjičenih kriminalaca, osoba koje protestuju ili terorista legitimno se može zahtevati upotreba sile, ili čak smrtonosnog oružja, od strane policije i drugih službi bezbednosti i samo ako je takva upotreba sile neproporcionalna u odnosu na cilj koji treba postići i rezultira u bolu i patnji koji dosežu određeni prag, dostići će surovo, nečovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje. Da li će se upotreba sile okvalifikovati kao zakonita, u smislu čl. 16 CAT ili člana 7 PGP, ili kao prekomerna zavisi od srazmernosti upotrebljene sile u pojedinačnom slučaju. Nesrazmerna ili prekomerna upotreba policijske sile jednaka je SNPP i uvek je zabranjena. Princip proporcionalnosti, kojim se ceni da li zakonitost upotrebe sile izlazi iz okvira SNPP, primenjuje se samo u situacijama u kojima je osoba u pitanju i dalje u položaju da iskoristi silu protiv javnog službenika ili treće osobe. Onog trenutka kada ta osoba prestane da bude u položaju da se odupire upotrebi sile, tj. nađe se pod kontrolom službenog lica i postane nemoćna, princip srazmernosti prestaje da se primenjuje.¹¹⁸

36. Evropski sud i CAT retko kad prave razliku između nečovečnog i ponižavajućeg postupanja, te je pravilo da kada ustanove da je određeno postupanje dovoljno da bi se moglo opisati kao nečovečno, ono ujedno bude i ponižavajuće.¹¹⁹

---

*sprovedenje zakonitog hapšenja, sprečavanje bekstva osobe, zakonito lišenje slobode, gušenje protesta ili pobune, ili raspršivanje demonstracija. Pored uskog obima torture, nanošenje teškog bola i patnje može biti opravdano ako upotreba takve sile služi ostvarivanju legitimnog cilja i nije prekomerna. Princip proporcionalnosti mora, dakle, da bude primenjen kako bi se procenilo da li nanošenje ozbiljnog bola i patnje doseže surovo i nečovečno postupanje ili kažnjavanje [...], Manfred Nowak and Elizabeth McArthur, *The United Nations Convention Against Torture – A Commentary*, Oxford University Press, Oxford 2008, p. 558 (prevod naš).*

117 Surovo, nečovečno i ponižavajuće postupanje.

118 Economic and Social Council, „Civil and political rights, including the questions of torture and detention – Torture and other cruel, inhuman or degrading treatment – Report of the Special Rapporteur on the question of torture, Manfred Nowak“, 23 December 2005, E/CN.4/2006/6, para. 38 (prevod naš).

119 [...] Sud je ustanovio da je neko postupanje nečovečno zato što je, između ostalog, učinjeno sa predumišljajem, što je primenjivano satima bez prekida i što je izazvalo ili stvarnu telesnu povredu ili intenzivnu fizičku ili duševnu patnju, a ujedno je i ponižavajuće zato što je kod žrtava izazivalo osećanje straha, očaja i niže vrednosti, koje je moglo da ih ponizi ili unizi [...], *Kopylov v. Russia*, App. no. 3933/04 (2010), para. 123 (prevod naš).

Praksa Evropskog suda za ljudska prava

- ❖ U slučaju *Manzhos v. Russia* podnosilac predstavke je lišen slobode zbog korišćenja uvredljivog jezika u javnosti. Policijski službenici koji su ga lišili slobode zlostavljali su ga u policijskoj stanici tako što su mu vezali ruke liscicama iza leđa i okačili na metalnu šipku i ostavili u poluvisećem položaju, u kome je jedva prstima nogu dodirivao pod. U takvom položaju, jedan od policajaca mu je zadao nekoliko udaraca u lice i grudi. Ubrzo potom, podnosilac predstavke je pušten na slobodu. S obzirom da su sve povrede na telu uredno zabeležene kroz medicinsku dokumentaciju, kako od strane lekara opšte prakse tako i veštaka sudske medicine, nije bilo teško da podnosilac predstavke teret dokazivanja o postojanju postupanja suprotnom čl. 3 prebaci na državu.¹²⁰ Pošto je veštak sudske medicine ustanovio da su povrede nastale istog dana kada se incident dogodio i, kako od strane policije nije zabeležena upotreba sredstava prinude niti su postojali dokazi da je podnosilac predstavke opisane povrede mogao zadobiti u nekim drugim okolnostim, Evropski sud je ustanovio da je došlo do kršenja čl. 3 Evropske konvencije jer Rusija nije mogla da ponudi razumno objašnjenje kako su povrede nastale.¹²¹ Uzimajući u obzir prirodu i intenzitet bolova i patnji koje je gospodin Manzhos pretrpeo, Sud je navedeno postupanje ocenio kao nečovečno i ponižavajuće.¹²²
- ❖ *Boris Kostadinov v. Bulgaria* je slučaj u kome je grupa od nekoliko desetina pripadnika ekstremne desnice lišena slobode od strane policije sa ciljem da se spreči remećenje i napad na prvu Paradu ponosa koja je 2008. godine održana u Sofiji. Pošto je policijski kombi presreo grupu u kojoj se nalazio podnosilac predstavke, policijski službenici naredili su im da legnu na zemlju i da stave ruke na glavu, da bi ih potom vezali liscicama. Dok su vezani ležali na zemlji, policijski službenici šutirali su podnosioca predstavke i ostale pripadnike njegove grupe i udarali ih pesnicama po leđima, ramenima i nogama. Jedan od policajaca stajao je na podnosiocu predstavke, pritiskajući mu čizmom glavu o beton i gušeći ga. Prema pisanoj izjavi koju je sastavio policajac koji je identifikovan tek za potrebe postupka pred Evropskim sudom, podnosilac predstavke je bio u grupi vidno pijanih ljudi koji su probali da napadnu Paradu ponosa. U izjavi dalje ističe da se ne seća da je koristio bilo koje sredstvo prinude osim liscica. U ležećem položaju podnosilac i ostali članovi grupe ostali su pola sata izloženi pogledima prolaznika i novinara od kojih je jedan napravio fotografiju na kojoj se vidi podnosilac predstavke i policajac koji ga čizmom pritiska po leđima.
Nakon lišenja slobode, podnosilac predstavke i još tridesetak osoba odvedeno je u policijsku stanicu gde su primorani da dva sata stoje u hodniku sa rukama

---

120 *Caloc v. France*, App. no. 33951/96, para. 84.

121 *Kada je osoba u policijsko zadržavanje dovedena u dobrom zdravstvenom stanju, a u trenutku puštanja na slobodu je utvrđeno da je povređena, na državi je obaveza da pruži prihvatljivo objašnjenje o tome kako su povrede nastale, a ako to ne uradi jasno je da nastaje problem u vezi s članom 3 [...], Manzhos v. Russia*, App. no. 64752/09 (2016), para. 49 (prevod naš).

122 *Manzhos v. Russia*, App. no. 64752/09 (2016), para. 50–52.

na leđima, raširenih nogu i licem okrenutim ka zidu. Svaki put kada bi neki od policajaca prolazio hodnikom šutirao bi uhapšene u noge primoravajući ih da ih dodatno rašire, dok bi oni koji bi se bunili zbog takvog postupanja dodatno dobijali udarce pendrekom po zadnjim delovima nogu u predelu kolena gde ne ostaju vidljivi tragovi udaraca. Pre nego što je saslušan, gospodin Kostadinov je zajedno sa još 32 osobe smešten u malu prostoriju za policijsko zadržavanje bez mogućnosti odlaska u toalet i uzimanja hrane i vode. Nije mu omogućen lekarski pregled, niti da o svom lišenju slobode obavesti treću osobu i angažuje advokata.

Dan posle incidenta podnosilac predstavke pregledan je od strane veštaka sudske medicine koji je u svom izveštaju opisao višestruke povrede, hematome po raznim delovima tela i dao ocenu da su opisane povrede mogle nastati na način na koji je gospodin Kostadinov tvrdio. Kako Bugarska nije uspeła da objasni na koji način su nastale opisane povrede, utvrđeno je da je gospodin Kostadinov, usled neopravdane upotrebe sredstava prinude koja nije bila srazmerna opasnosti koja pretili, bio podvrgnut postupanju koje bi se moglo opisati kao nečovečno i ponižavajuće.¹²³

- ❖ U slučaju *Aleksandr Andreyev v. Russia*, radilo se o maloletniku koji je pozvan u policijsku stanicu kako bi bio saslušan u svojstvu osumnjičenog za počinjeno krivično delo krađe. U policijsku stanicu došao je u pratnji svog oca i prijatelja. Ubrzo nakon dolaska, maloletni *Aleksandr* je na sporedni ulaz izveden napolje i odveden u drugu stanicu bez znanja oca i prijatelja koji su ga čekali ispred. Podnosilac predstavke je istakao da su ga policijski službenici zlostavljali tako što su mu prvo vezali ruke iza leđa i rekli mu da sedne i da prekrsti noge. Tako prekrštene noge vezali su mu kanapom koji su mu potom prebacili oko vrata i iza leđa i zatim vezali za stolicu. Svaki put kada bi povukli kanap podnosilac predstavke bi osetio jak bol u leđima. Nakon što su ga odvezali, a kako bi izbegao dalje zlostavljanje, podnosilac predstavke se samopovredio udarivši glavom u staklena vrata od police sa knjigama i na taj način izdejstvovao dolazak hitne pomoći.

Nakon odlaska hitne pomoći, policijski službenici su mu ponovo vezali kanapom ruke i noge iza leđa, ispod kanapa provukli šipku čije su krajeve podigli na sto i kraj stolice tako da je podnosilac predstavke ostao u bolnom visećem položaju nekoliko minuta. Na kraju je popustio i priznao delo koje mu se stavljalalo na teret. Nije mu omogućeno da obavesti porodicu gde se nalazi, niti da angažuje advokata.

Istog dana podnosilac predstavke otišao je u bolnicu gde se žalio na glavobolju, mučninu, povraćanje i vrtoglavicu. Nakon pregleda ustanovljen je potres mozga i hematomi na lobanji, kao i posekotina iznad desne slepoočnice za koju je priznao da je nastala kao posledica samopovređivanja. Veštačenje povrede je pokazalo da su povrede na lobanji posledica sile tvrdog tupog predmeta nastale neposredno pre hospitalizacije.

---

123 *Boris Kostadinov v. Bulgaria*, App. no. 61701/11 (2016), para. 53–58 i 67.

Rusija je proglašena odgovornom za kršenje čl. 3 jer nije ponudila razumna objašnjenja vezana za poreklo potresa mozga podnosioca predstavke i hematoma na njegovoj glavi. Uzimajući u obzir njegov uzrast, i intenzitet zadobijenih povreda, Sud je u ovom slučaju ustanovio da se radi o nečovečnom i ponižavajućem postupanju.¹²⁴

37. Slučaj *Aleksandr Andreyev v. Russia* je odličan primer iz koga se na jasan način može videti koliko je intenzitet bola i patnje odlučujući faktor za postavljanje granice između mučenja i nečovečnog postupanja u praksi Evropskog suda. Iako je žrtva zlostavljanja bila maloletna¹²⁵ i nalazila se u potpunosti u vlasti službenih lica koja su imala cilj da od nje iznude priznanje, Sud je u ovom slučaju postupanje ocenio kao nečovečno jer hematomi na glavi i potres mozga nisu, prema oceni Evropskog suda, prouzrokovali dovoljno jak intenzitet patnje i bola da bi se govorilo o mučenju. S druge strane, ako se vratimo na slučaj *Tigran Ayrapetyan v. Russia*,¹²⁶ gde se isto radilo o maloletniku koji je zlostavljan sa ciljem iznude priznanja od strane službenih lica u policijskoj stanici, Sud je ustanovio da je podnosilac predstavke podvrgnut mučenju, jer je intenzitet bola i patnji kome je bio izložen zahtevao tronedeljnu hospitalizaciju (slomljena mu je vilica).

- ❖ U slučaju *Karpynenko v. Ukraine* Sud je utvrdio povredu čl. 3, tj. nečovečno i ponižavajuće postupanje, jer Ukrajna nije ponudila uverljiva objašnjenja na koji način su nastale povrede podnosioca predstavke koji se nalazio u vlasti policijskih službenika koji, navodno, nad njim nisu upotrebili nikakva sredstva prinude. Podnosilac predstavke tvrdio je da je zlostavljan sa ciljem iznude priznanja da je počinio krivično delo i da su mu na taj način prouzrokovane unutrašnje abdominalne povrede, ruptura slezine, hematomi, ruptura na desnom plućnom krilu koja je dovela do pneumonije, itd. Sud je u ovom predmetu istakao:

Sud primećuje da, kada je osoba povređena dok je u pritvoru ili na drugi način pod kontrolom policije, svaka takva povreda probudiće čvrstu pretpostavku da je ta osoba bila izložena zlostavljanju [...]. U takvim okolnostima, gde se činjenice o događaju u pitanju u potpunosti ili značajno nalaze u isključivom znanju vlasti, obaveza je na državi da obezbedi prihvatljivo objašnjenje o tome kako su povrede nastale, te propuštanje da se na takav način postupi predstavlja pitanje koje direktno proističe iz čl. 3 Evropske konvencije [...].

U konkretnom slučaju, utvrđena je činjenica da je sin podnosioca predstavke pretrpeo ozbiljne povrede u pritvoru. Odsustvo bilo kakvog

---

124 *Aleksandr Andreyev v. Rusije*, App. no. 2281/06 (2016), para. 56–62.

125 Subjektivni kriterijum koji predstavlja otežavajuću okolnost po državu potpisnicu prilikom kvalifikovanja određenog akta zlostavljanja pod neki od oblika zlostavljanja – vidi više u delu u kome se razmatra intenzitet bola i patnje kod mučenja.

126 Vidi više u: paragrafu 17; *Tigran Ayrapetyan v. Russia*, App. no. 75472/01 (2010), para. 11, 12 i 77.

objašnjenja o tim povredama od strane Vlade daje dovoljno osnova Sudu da zaključi da su one rezultat zlostavljanja u pritvoru [...].¹²⁷

- ❖ U slučaju *Shlychkov v. Russia* Evropski sud je ustanovio da je podnosilac predstavke podvrgnut nečovečnom i ponižavajućem postupanju koje je nastalo kao posledica frakture tri rebra koje nadležni istražni organi nisu mogli da opravdaju uverljivim argumentima, a koja je nastala kao posledica zlostavljanja koje je imalo za cilj da se od njega iznudi priznanje koje je kasnije upotrebljeno kao dokaz u postupku protiv podnosioca predstavke.¹²⁸
- ❖ *Hilal Mammadov v. Azerbaijan* je slučaj u kome je Evropski sud ustanovio da je podnosilac predstavke, građanski aktivista, podvrgnut nehumanom i ponižavajućem postupanju jer je nad njim, prilikom lišenja slobode, upotrebljena nesrazmerna sila koja je za posledicu imala povrede na nogama u vidu hematoma. Kako je utvrđeno da su povrede nastale prilikom hapšenja u kome nije evidentirano da se podnosilac predstavke opirao, a objašnjenje o tome kako su povrede nastale nije bilo dovoljno ubedljivo, Sud je utvrdio povredu čl. 3. Jednostavno rečeno, povreda je proistekla iz nesrazmerne upotrebe sredstava prinude.¹²⁹
- ❖ *Minikayev v. Russia* je slučaj u kome je Evropski sud utvrdio da je podnosilac predstavke bio podvrgnut nečovečnom i ponižavajućem postupanju jer su policijski službenici opravdano, ali ipak prekomerno, upotrebili sredstva prinude prilikom lišenja slobode, zadavši podnosiocu predstavke više udaraca u glavu koji su doveli do otoka, potresa mozga i oštećenja vida.¹³⁰

38. Kada je reč o praksi CAT u pogledu slučajeva u kojima je razmatrano postojanje nečovečnog i/ili ponižavajućeg postupanja i u kojima se razmatrala odgovornost države potpisnice zbog postupaka njenih državnih službenika, do sada je povreda utvrđena u svega tri slučaja. Od ta tri slučaja, dva se odnose na Srbiju (preciznije, jedan na Jugoslaviju i to za događaj koji se dogodio na području Crne Gore). Iz navedenih predmeta jasno se može videti stav CAT da nečovečno postupanje postoji u onim situacijama u kojima jesu umešani državni službenici ali gde nije postojao cilj istih da, na primer, iznude priznanje ili dobiju informaciju od osobe koja se nalazi u apsolutno podređenom položaju u odnosu na njih.

Praksa CAT

- ❖ *Osmani v. Serbia* je slučaj u kome je Srbija proglašena odgovornom za kršenje čl. 16 UNCAT jer nije sprečila zlostavljanje (nečovečno i ponižavajuće postupanje) podnosioca predstavke romske nacionalnosti od strane osoba za koje

---

127 *Karpylenko v. Ukraine*, App. no. 15509/12 (2016), para. 121 i 122 (prevod naš).

128 *Shlychkov v. Russia*, App. no. 40852/05 (2016), para. 62–70, 86 i 87.

129 *Hilal Mammadov v. Azerbaijan*, App. no. 81553/12 (2016), para. 78–86.

130 *Minikayev v. Russia*, App. no. 630/08 (2016), para. 58–63.

su postojale jake pretpostavke da su policijski službenici u civilu. Bez obzira na činjenicu što na kraju nije utvrđen status počinioca zlostavljanja, utvrđeno je da je incidentu prisustvovao policijski službenik u uniformi koji nije preduzeo ništa kako bi zaštitio gospodina Osmanija, tj. koji je na taj način pristao na zlostavljanje koje je okarakterisano kao nečovečno i ponižavajuće postupanje.¹³¹

- ❖ *Keremedchiev v. Bulgaria* predstavlja slučaj nesrazmerne upotrebe sredstava prinude od strane dva policijska službenika koji su lišili slobode podnosioca predstavke jer je spavao pijan na javnom mestu. Intenzitet bolova i patnji kojima je podvrgnut opisan je kao dovoljan da se utvrdi povreda čl. 16 UNCAT.¹³²
- ❖ U predmetu *Dzemajl v. Yugoslavia*, podnosilac predstavke izložen je nečovečnom i ponižavajućem postupanju od strane lokalnog stanovništva koje je zapalilo romsko naselje u kome je živeo. Pošto su policijski službenici lokalne policijske stanice znali za incident i nisu preduzeli ništa kako bi sprečili postupanje koje je od strane CAT opisano kao zlostavljanje, Jugoslavija je proglašena odgovornom za kršenje čl. 16.¹³³

Radnje izvršenja nečovečnog postupanja

39. Radnju izvršenja nečovečnog postupanja predstavljaju **svi akti** kojima se pojedincu od strane službenog lica prouzrokuje ozbiljan fizički i/ili psihički bol i patnja. U akte nečovečnog postupanja mogu spadati kako radnje činjenja (nečovečno postupanje kao komisivni delikt), tako i radnje nečinjenja tj. propuštanja (nečovečno postupanje kao omisivni delikt). Ako se u obzir uzmu praksa CAT i praksa Evropskog suda, razlika između radnji mučenja i radnji na kojima počiva nečovečno postupanje ne postoji. Suštinska razlika svodi se na posledice proistekle iz nabrojanih radnji koje mogu podrazumevati: batinanje, vezivanje u bolnom položaju, šamaranje, šutiranje, odobravanje zlostavljanja od strane drugih (privatnih ili službenih) lica, itd. U radnje kojima se ostvaruje biće nečovečnog postupanja, a koje podrazumevaju nečinjenje, može se svrstati i namerno izlaganje osobe lišene slobode nehumanim i ponižavajućim uslovima zatvorske ćelije koja je npr. prenaseljena, bez adekvatnog sanitarnog čvora, bez odgovarajućeg ili nikakvog dotoka prirodne svetlosti i vazduha i sl.¹³⁴

---

131 *Osmani v. Serbia*, No. 261/2005, para. 10.4–10.6.

132 *Keremedchiev v. Bulgaria*, No. 257/2004, para. 9.3.

133 *Dzemajl v. Yugoslavia*, No. 161/2000, para. 9.2. i 9.3.

134 Takav je slučaj sa nekoliko pritvorskih krila Okružnog zatvora u Beogradu koja su projektovana tako da u prostorijama za spavanje ne postoje prozori, tj. ne postoji direktan dotok prirodne svetlosti i vazduha, ili sa prostorijama za spavanje u IV paviljonu KPZ u Sremskoj Mitrovici i VII paviljonu KPZ u Požarevcu gde toalet nije odvojen kao zaseban

Namera i cilj nečovečnog postupanja (subjektivni odnos zlostavljača prema nečovečnom postupanju)

40. Nečovečno postupanje, za razliku od mučenja, nije precizno definirano. Prateći praksu Evropskog suda i CAT možemo doći do zaključka da se nečovečno postupanje može počinuti kako sa umišljajem (direktnim ili eventualnim), tako i iz nehata.¹³⁵ Slučaj *Osmani* i *Džemajl* tipični su primeri gde je postojao eventualni umišljaj policijskih službenika koji nisu reagovali prilikom zlostavljanja podnosioca predstavki romske nacionalnosti. Iako su znali kako da su situacije kojima su žrtve zlostavljane bile izložene zabranjene, tako i da su imali obavezu da reaguju i da ih kao predstavnici zakona zaštite od zlostavljača, oni to nisu učinili i na taj način su pristali na posledice koje su kasnije nastupile (paljenje romskog naselja, tj. telesne povrede gospodina Osmanija).¹³⁶ O direktnom umišljaju uglavnom je bilo reči u onim slučajevima koji su vođeni pred Evropskim sudom gde se radilo o iznudi priznanja ili obaveštenja, ali gde intenzitet bola i patnje nije dosegao prag mučenja po oceni ovog tela.¹³⁷

41. Kada je reč o cilju nečovečnog postupanja, stanovište i praksa CAT ukazuju da on nije obavezan element definicije nečovečnog postupanja. Međutim, s obzirom da Evropski sud kao glavni kriterijum u razgraničavanju mučenja od nečovečnog postupanja navodi intenzitet bola i patnje, ciljevi nečovečnog postupanja mogli bi biti isti oni koje imaju i počinioци mučenja:

- 1) da od žrtve ili treće osobe dobiju obaveštenje ili priznanje;
- 2) da se žrtva kazni za delo koje je ona, ili treća osoba, izvršila ili za čije izvršenje je osumnjičena;
- 3) da se žrtva zastraši ili izvrši pritisak na nju ili treću osobu;
- 4) da se prema žrtvi nečovečno postupa iz razloga zasnovanom na bilo kom obliku diskriminacije.

42. Ako se u obzir uzme stav CAT kao i *Nowak* i *McArthur*, cilj koji je prethodio postupanju za koje se kasnije ispostavilo da je nečovečno, trebao bi biti zakonit i legitiman. Na primer, zakoniti i legitimni ciljevi su: hapšenje

---

deo prostorije, te se u sobama stalno širi neprijatan miris, a osuđenici nemaju obezbeđenu privatnost tokom vršenja nužde.

135 *Evropski sud za ljudska prava postupanje ocenjuje kao nečovečno kada se, inter alia, sprovodi sa umišljajem, traje satima i uzrokuje telesne povrede ili intenzivne fizičke i mentalne patnje*, Aisling Reidy, *The prohibition of torture – A guide to the implementation of article 3 of the European Convention of Human Rights – Human rights handbook*, No. 6, Strasbourg 2003, p. 16 (prevod naš).

136 Vidi više u paragrafu 38.

137 Vidi npr: *Aleksandr Andreyev v. Russia*, App. no. 2281/06 (2016), para. 56–62 ili *Shlychkov v. Russia*, App. no. 40852/05 (2016), para. 62–70, 86 i 87.

osumnjičenog, sprečavanje bekstva zatvorenika, odbijanje protivpravnog napada na sebe, gušenje zatvorske pobune ili nezakonitih i nasilnih demonstracija. Međutim, ako u takvim okolnostima prinuda koja je bila upotrebljena postane nesrazmerna opasnosti koja je pretila, moći ćemo da govorimo o nečovečnom ili ponižavajućem postupanju:

Slično, uprkos principu proporcionalnosti tokom upotrebe sile kao determinantom SNPP, najvažniji faktor u srži zabrane SNPP je poimanje nemoći žrtve. Drugim rečima, dokle god je osoba u mogućnosti da se odupre sili službenog lica koja je legitimno neophodna spram zahteva situacije, upotreba sile izlazi iz okvira zabrane SNPP. Ali, od trenutka kada je osoba u pitanju pod de facto kontrolom policijskog službenika (npr. horse de combat (van stroja), u nemogućnosti da se odupre ili pobegne iz prostorije, uhapšena ili vezana liscama, pritvorena u policijskom kombiju ili ćeliji, itd), test proporcionalnosti prestaje da bude primenjiv i upotreba fizičke ili mentalne prinude više nije dozvoljena [...].¹³⁸

Bespomoćnost žrtve nečovečnog postupanja

43. Ovaj element nečovečnog postupanja postoji samo u praksi Evropskog suda i to uglavnom u slučajevima gde postoje i druga obeležja mučenja (namera i cilj),¹³⁹ ali gde pretrpljeni bol i patnja nisu dosegli prag neophodan da bi se moglo govoriti o ovom obliku zlostavljanja. S druge strane, iz dosadašnje prakse CAT može se videti da u nijednom slučaju u kome je utvrđeno nečovečno postupanje nije postojala potpuna bespomoćnost žrtve, i to u onom smislu u kome je to bio slučaj u predmetima gde je utvrđeno postojanje mučenja.¹⁴⁰ Dakle, u svakom od navedenih predmeta žrtva je bila u mogućnosti da se brani, napada ili beži. Najjednostavnije rečeno, bespomoćnost žrtve podrazumeva situaciju lišenja slobode i to na takav način da žrtva nije u stanju da pruži nikakvu vrstu otpora ili da preduzme druge radnje koje bi mogle da promene situaciju u kojoj se našla. S druge strane, nije bespomoćna žrtva zlostavljanja ona nad kojom je policijski službenik upotrebio sredstva prinude kako bi sprečio da ona počini krivično delo ili kako bi sprečio nasilničko ponašanje na sportskom događaju.

44. Prema CAT, ali i bivšem Specijalnom izvestiocu UN za pitanja torture – Manfredu Novaku, bespomoćnost žrtve je ključni element koji razlikuje mučenje od nečovečnog postupanja. Za Evropski sud, međutim, ključni kriterijum predstavlja intenzitet bola i patnji, te zbog toga njegova praksa obiluje

---

138 Economic and Social Council, „Civil and political rights, including the questions of torture and detention – Torture and other cruel, inhuman or degrading treatment – Report of the Special Rapporteur on the question of torture, Manfred Nowak“, 23 December 2005, E/CN.4/2006/6, para. 40 (prevod naš).

139 Vidi više u para. 22–26.

140 Gde je žrtva bila vezana liscama, ili gde je žrtva bila izložena palestinskom vešanju i sl.

predmetima u kojima je Sud smatrao da je osoba koja je bila u stanju potpune nemoći i od koje su službena lica htela da iznude priznanje ili obaveštenje bila ipak izložena nečovečnom postupanju, a ne nužno i mučenju.

Ponižavajuće postupanje

45. U „gradaciji“ zlostavljanja, ponižavajuće postupanje predstavlja njegov najblaži oblik. Kao što je to slučaj sa nečovečnim postupanjem, ni ponižavajuće postupanje nije na precizan način definisano nijednim međunarodnim instrumentom. Međutim, poput zabrane mučenja i nečovečnog postupanja, i zabrana ponižavajućeg postupanja je peremptorna norma međunarodnog običajnog prava i od nje nije dozvoljeno nikakvo odstupanje. Osnovni elementi ponižavajućeg postupanja, pa samim tim i njegova definicija, mogu se izvući iz prakse međunarodnih tela za zaštitu ljudskih prava.

46. Evropski sud ponižavajuće postupanje opisuje kao postupanje kojim se kod žrtve [...] izaziva osećanje straha, očaja ili manje vrednosti, koje žrtvu može da ponizi ili unizi,¹⁴¹ kao i ono postupanje koje [...] ponižava ili unižava pojedinca ili pojedinku time što ne pokazuje poštovanje za njegovo ili njeno ljudsko dostojanstvo ili ga narušava, ili koje izaziva osećanje straha, očaja ili manje vrednosti koja mogu da slome njegovu ili njenu moralnu i fizičku otpornost [...].¹⁴² Ponižavajućim postupanjem se smatra i ono postupanje koje kod same žrtve, tj. u njenim očima, predstavlja poniženje nevezano od toga kako na tu situaciju gledaju treće osobe.¹⁴³

47. Na osnovu čl. 16 CAT može se izvesti zaključak da [...] ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje može biti definisano kao nanošenje bola i patnje, bilo fizičke ili mentalne, koja ima za cilj poniženje žrtve. Čak i nanošenje bola i patnje koje ne doseže prag okrutnog mora se smatrati ponižavajućim postupanjem ili kažnjavanjem ako sadrži naročito ponižavajući element.¹⁴⁴

48. Ako se pažljivo analizira praksa Evropskog suda i CAT, može se zaključiti da su retki slučajevi u kojima su ova dva tela utvrdila da su određeni akti predstavljali isključivo ponižavajuće postupanje, već da je u najvećem broju slučajeva utvrđeno postojanje i nečovečnog i ponižavajućeg postupanja:

[...] Sud je ustanovio da je neko postupanje nečovečno zato što je, između ostalog, učinjeno sa predumišljajem, primenivano je satima bez prekida i izazvalo je

---

141 Kudla v. Poland, App. no. 30210/96, para. 92 (prevod naš).

142 Pretty v. United Kingdom, App. no. 2346/02, para. 52 (prevod naš).

143 M.S.S. v. Belgium and Greece, App. no. 30696/09, para. 220.

144 Manfred Nowak and Elizabeth McArthur, *The United Nations Convention Against Torture – A Commentary*, Oxford University Press, Oxford 2008, p. 558, para. 44 (prevod naš).

*ili stvarnu telesnu povredu ili intenzivnu fizičku ili duševnu patnju, a ujedno je i ponižavajuće zato što je kod žrtava izazivalo osećanje straha, očaja i niže vrednosti koje su mogle da ih ponize ili unize [...].*¹⁴⁵

49. Osnovna razlika između ponižavajućeg postupanja sa jedne, i mučenja i nečovečnog postupanja sa druge strane, jeste ta što fizička ili psihička bol i patnja koju žrtva trpi nisu velikog intenziteta. Akti ponižavajućeg postupanja najčešće dovode do posledica po mentalni integritet žrtve, tj. narušavaju njeno ljudsko dostojanstvo i dovode je u inferioran položaj u odnosu na zlostavljača. Prema CAT i Nowak-u ponižavajuće postupanje, kao i nečovečno, nastupa najčešće kao posledica prekomerne ili nesrazmerne upotrebe sredstava prinude.¹⁴⁶ Takvih slučajeva ima mnogo u praksi Evropskog suda, ali su ipak retki oni u kojima je određeno postupanje ocenjeno kao isključivo ponižavajuće. U nastavku sledi kratak pregled sadržinskih elemenata ponižavajućeg postupanja, kako sa stanovišta CAT tako i sa stanovišta Evropskog suda.

Počinitelj ponižavajućeg postupanja

50. Kao kada je u pitanju mučenje i nečovečno postupanje, i kod ponižavajućeg postupanja počinitelj bi prema UNCAT trebalo da bude službeno lice (čl. 16 UNCAT).¹⁴⁷ Naravno, to ne isključuje obavezu države da goni privatne počiniocce ponižavajućeg postupanja (kako to Evropski sud i nalaže) koje može nastati kao posledica izvršenja drugih krivičnih dela predviđenih KZ kao što su, na primer, ugrožavanje sigurnosti (čl. 138 KZ), silovanje (čl. 178 KZ), teške telesne povrede (čl. 121 KZ) i slično. Sva tri dela, kao i mnoga druga koja će kasnije biti nabrojana, za posledicu imaju narušavanje mentalnog i/ili fizičkog integriteta pojedinca, dakle predstavljaju zlostavljanje. Međutim, cilj ove publikacije, kao i cilj autora CAT bio je da se za potrebe rada pravosudnih i drugih organa vlasti napravi jasna razlika između akata zlostavljanja koje počinje službena lica i akata zlostavljanja koja počinje privatna lica.

Intenzitet fizičkog i psihičkog bola i patnje

51. Ovaj element je kod ponižavajućeg postupanja najmanje izražen ali ipak je neizostavan jer, da bi se moglo govoriti o zlostavljanju uopšte, ono *mora dostići minimalni stepen ozbiljnosti*.¹⁴⁸ U nastavku ćemo analizirati nekolicinu

---

145 *Kopylov v. Russia*, App. no. 3933/04 (2010), para. 123 (prevod naš).

146 Economic and Social Council, „Civil and political rights, including the questions of torture and detention – Torture and other cruel, inhuman or degrading treatment – Report of the Special Rapporteur on the question of torture, Manfred Nowak“, 23 December 2005, E/CN.4/2006/6, para. 38.

147 Preciznije, neophodno je njegovo direktno ili indirektno učešće.

148 *Popov v. Russia*, App. no. 26853/04 (2006), para. 207.

predmeta vođenih pred Evropskim sudom u kojima je utvrđeno ponižavajuće postupanje zajedno sa nečovečnim, ili u kojima je utvrđena povreda materijalnog aspekta čl. 3 bez da se Evropski sud upuštao u ocenu o kom obliku zlostavljanja je reč (nečovečnom ili ponižavajućem postupanju). Pored toga, detaljno će se analizirati i slučaj u kome je Evropski sud utvrdio postojanje samo ponižavajućeg postupanja i gde je detaljno, na praktično revolucionaran način, razmatrao prirodu ponižavajućeg postupanja i trenutak kada ono nastaje, tj. kada se može smatrati da je dosegnut prag minimalnog stepena ozbiljnosti.¹⁴⁹

- ❖ U slučaju *R. v. Russia* Sud je utvrdio da Vlada nije uspjela da objasni poreklo povreda podnosioca predstavke i, kao neprihvatljivim, ocenila je argumente da su povrede nanete od strane privatnih lica koja su zaposlena u Prihvatištu za strance. Ovo je tipičan primer u kome je povreda nastala jer su nadležni državni službenici znali, ili su morali znati, za zlostavljanje koje je nanošeno od strane osoba koje nemaju status službenog lica:

Sud će se sada okrenuti tvrdnji Vlade da su u Prihvatištu za strance zaposleni samo civili zaduženi za održavanje reda [...]. Pretpostavljajući da nijedan od policijskih službenika ili predstavnika bilo kog drugog organa za sprovođenje zakona nije bio prisutan u Prihvatištu [...], Sud ne može da prihvati ponuđeni predlog neodgovornosti tužene države za radnje tih neimenovanih civila. Zaista, nemoguće je zamisliti da je u demokratskoj državi neidentifikovanim osobama koje ne pripadaju nijednom državnom organu dozvoljeno da slobodno i bez kontrole deluju u pritvorskom objektu namenjenom osobama lišenim slobode koji je, kao takav, pod kontrolom države te bi nepripisivanje njihovih radnji državi u pitanju bilo jasno u suprotnosti sa samom idejom vladavine prava. Sud, prema tome, smatra da bez obzira na to da li su osobe koje su pretukle podnosioca predstavke formalno pripadale državnom organu, njihovo delovanje se pripisuje tuženoj državi.¹⁵⁰

- ❖ U slučaju *Boacă and others v. Romania*, Evropski sud je utvrdio postojanje povrede materijalnog aspekta čl. 3 jer nadležni organi vlasti nisu preduzeli adekvatne mere kako bi objasnili poreklo povreda podnosioca predstavke. Podnosilac predstavke je, pre intervencije policije, učestvovao u sukobu sa drugim privatnim licima te je Vlada tvrdila da povrede koje su opisane posle policijskog pritvora potiču iz tog sukoba. Međutim, Sud je ovu verziju događaja odbacio jer same povrede nisu detektovane po privođenju u policijsku stanicu, te je verziji priče koju su dali podnosioci predstavke da su povrede nastale u samoj stanici poklonio poverenje i utvrdio da su oštećeni bili izloženi postupanju suprotnom čl. 3 (bez davanja ocene o kom obliku zlostavljanja je reč – nečovečnom ili ponižavajućem postupanju):

Okrećući se činjenicama ovog slučaja, Sud primećuje da su se, prema tvrdnjama Vlade, I.B. i podnosioci predstavke dobrovoljno povinivali

---

149 *Bouyid v. Belgium*, App. no. 23380/09 (2015).

150 *R. v. Russia*, App. no. 11916/15 (2016), para. 81 (prevod naš).

policijskim naređenjima prilikom hapšenja ali i da je bilo fizičkog kontakta između I.B. i policijskih službenika, što je bilo neophodno kako bi se javni mir ponovo uspostavio [...]. Ne postoje navodi da je žrtva bila nasilna ili da se opirala hapšenju. Dodatno, bio je brojčano nadjačan od strane policijskog odreda. Sud prema tome ne pronalazi argumente koji bi opravdali upotrebu sile prema I.B.

Što se tiče tvrdnje, ponuđene od strane Vlade a odbačene od strane podnosioca predstavlke, da je automobil udario I.B, Sud primećuje da ta činjenica nije ispitana tokom istrage bez obzira što je izrečena od strane tužioca [...]. Sud, prema tome, nema razloga da istražuje dalje.

Što se tiče vremena koje je I.B. proveo u policijskoj stanici, Sud primećuje da su vlasti odbacile argumente o policijskoj brutalnosti, ali da bez obzira na to nisu utvrdile ko je povredio žrtvu. Uzimajući u obzir prethodne sukobe u kojima je žrtva učestvovala, Sud je svestan poteškoća sa kojima su se vlasti možda suočile. Ipak, ponavlja da je činjenica da je nemoguće utvrditi tačne okolnosti u kojima je osoba povređena dok je bila pod kontrolom vlasti ne sprečava Sud da utvrdi povredu materijalnog aspekta čl. 3, gde je Vlada propustila da dokaže na ubedljiv i zadovoljavajući način kako su povrede zadobijene [...].

Sud zaključuje da činjenica da žrtva nije pružala otpor prilikom hapšenja, da nije zabeleženo postojanje povreda po dolasku u policijsku stanicu ali da su povrede dokumentovane od strane veštaka sudske medicine po oslobađanju (iako manje ozbiljne od onih za koje je tvrdio da je zadobio od ruku policije), praćeno neuspehom države (javnog tužioca, suda i Vlade) da ponude uverljivo objašnjenje o poreklu tih povreda, pruža dovoljno elemenata da dozvoli Sudu da zaključi da je žrtva pretrpela povrede od ruku vlasti.¹⁵¹

52. U nastavku sledi detaljna analiza slučaja *Bouyid v. Belgium*. Ovaj slučaj, kao što smo već napomenuli, predstavlja prekretnicu u praksi Evropskog suda i njime je čvrsto postavljen prag *minimalnog stepena ozbiljnosti*¹⁵² koji mora biti dosegnut kako bi se moglo govoriti o postupanju suprotnom čl. 3 Evropske konvencije, tj. ponižavajućem postupanju. Iako je sedmočlana Komisija Evropskog suda ustanovila da postupanje kome su žrtve bile podvrgnute u policijskoj stanici (šamaranje) nije dovoljno da bi se govorilo o ponižavajućem postupanju, Veliko veće je u drugostepenom postupku donelo drugačiju odluku. Prvostepena Komisija je u svojoj odluci stala na sledeće stanovište:

[...] Čak i da se šamaranje dogodilo, u oba slučaja to su bili sporadični šamari naneti nepromišljeno od strane policijskog službenika koji je bio isprovociran nepoštovanjem ili provokativnim ponašanjem podnosioca predstavlke, bez namere da se iznudi priznanje. Osim toga, očigledno je postojala napeta atmosfera između

---

151 *Boacă and others v. Romania*, App. no. 40355/11 (2016), para. 76–79 (prevod naš).

152 *Kulyk v. Ukraine*, App. no. 30760/06 (2016), para. 77.

članova porodice podnosioca predstavke i policijskih službenika u njihovom susedstvu. U takvim okolnostima, iako je jedan od podnosioca predstavke tada imao samo 17 godina i razumljivo je da, ako su se događaji odigrali na način na koji je podnosilac predstavke to opisao, mora da su se osećali duboko ozlojeđenim, Sud ne može da zanemari činjenicu da su ovo bili samo jednokratni incidenti u situaciji nervoze i napetosti bez ozbiljne ili dugoročne posledice. Sud zauzima stav da se akti ovakvog tipa, iako neprihvatljivi, ne mogu smatrati aktima koji sadrže dovoljan stepen poniženja ili uniženja da bi se utvrdilo kršenje člana 3 Evropske konvencije. Drugim rečima, u svakom slučaju, gore pomenuti prag ozbiljnosti nije dostignut u ovom slučaju, tako da pitanje kršenja te odredbe u njenom materijalnom ili procesnom aspektu nije proisteklo kao sporno.¹⁵³

53. Razmatrajući argumente podnosioca predstavke, koji su ocenu sedmočlanog Veća ocenili neprihvatljivom ističući da je tokom incidenta postupanje policijskih službenika doseglo prag čl. 3 Evropske konvencije jer se radilo o maloletniku lišenom slobode koji se nalazio u položaju nemoći u odnosu na policijske službenike i koji se iz tog razloga nalazio u stanju straha, poniženosti i uniženosti, Veliko veće je istaklo:

*Zlostavljanje mora dostići minimalan stepen ozbiljnosti da bi potpalo pod okvir čl. 3. Procena minimalnog stepena ozbiljnosti zavisi od svih okolnosti slučaja, kao što je trajanje, fizičke i mentalne posledice i, u nekim slučajevima, pol, godine i zdravstveno stanje žrtve [...]. Drugi činioци uključuju svrhu zbog koje je zlostavljanje počinjeno, zajedno sa namerom ili motivom koji stoji iza nje [...], iako odsustvo namere da se žrtva ponizi ili unizi ne može definitivno isključiti postojanje povrede čl. 3 [...]. U obzir se mora uzeti i kontekst u kome je zlostavljanje počinjeno, kao što je atmosfera povećane tenzije i emocija [...].*¹⁵⁴

54. Veliko veće je u svojoj odluci zauzelo drugačiji stav od Komisije i istaklo:

[...] imajući u vidu činjenice slučaja, Sud smatra da je od izuzetne važnosti da naglasi da svaka upotreba sile u odnosu na osobu lišenu slobode, ili uopšte suočenu sa organom reda, koja nije bila strogo neophodna u odnosu na njegovo ponašanje podriva ljudsko dostojanstvo i predstavlja kršenje člana 3 [...].

Reč „dostojanstvo“ pojavljuje se u mnogim međunarodnim i regionalnim dokumentima i pravnim instrumentima [...]. Iako je Konvencija ne pominje – premda se pojavljuje u Preambuli Protokola 13 Konvencije u kontekstu apsolutne zabrane smrtnе kazne – Sud je naglasio da je poštovanje ljudskog dostojanstva, pored poštovanja ljudske slobode, deo same suštine Konvencije [...].

Štaviše, postoji izrazito jaka povezanost pojmova „ponižavajućeg“ postupanja ili kažnjavanja u značenju člana 3 Konvencije i poštovanja „dostojanstva“. Evropska komisija za ljudska prava je, 1973. godine, naglasila da je u kontekstu člana 3

---

153 *Bouyid v. Belgium*, App. no. 23380/09 (2015), para. 56 (prevod naš).

154 *Ibid*, para. 86 (prevod naš).

Konvencije izraz „ponižavajuće postupanje“ pokazao da ova odredba ima za cilj da spreči gruba narušavanja ljudskog dostojanstva [...]. Sud se po prvi put direktno pozvao na taj koncept u presudi Tyrer [...] koja se ne tiče „ponižavajućeg postupanja“ već „ponižavajućeg kažnjavanja“. Zaključujući da je kazna bila ponižavajuća u odnosu na odredbe člana 3 Konvencije, Sud je uzeo u obzir činjenicu da „iako podnosilac predstavke nije pretrpeo teške ili dugotrajne fizičke posledice, njegovo kažnjavanje – tokom koga je tretiran kao stvar pod vlašću ovlašćenih organa – predstavlja povredu tačno onoga što je glavna svrha člana 3, a to je zaštita ljudskog dostojanstva i fizičkog integriteta“ [...]. Mnoge naredne presude su naglasile blisku vezu između poimanja „ponižavajućeg postupanja“ i poštovanja „dostojanstva“ [...].¹⁵⁵

55. Primenjujući opšte principe (*general principles*) na konkretan slučaj Evropski sud, tj. Veliko veće, temeljno se upustio u razmatranje suštine ponižavajućeg postupanja na način na koji to do tada nikada nije učinio:

U svakom slučaju, Sud ističe da šamar nanet od strane policijskog službenika, pojedincu koji je potpuno pod njegovom kontrolom, predstavlja ozbiljan napad na dostojanstvo pojedinca.

Šamar značajno utiče na osobu kojoj je nanet. Šamar po licu utiče na deo tela kroz koji pojedinac izražava svoju individualnost, ispoljava društveni identitet i koji je centar njegovih čula – vida, govora i sluha – koji se koriste za komunikaciju sa drugima. Sud je već imao priliku da ukaže na ulogu koju lice ima u društvenoj interakciji [...]. Uzimao je takođe u obzir specifičnost tog dela tela u kontekstu čl. 3 Konvencije, smatrajući da je „posebno zbog mesta na kome je“ udarac u glavu pojedinca tokom hapšenja, koje je izazvalo otok i masnicu od 2cm na njegovom čelu, bilo dovoljno ozbiljno da pokrene pitanje povrede čl. 3 [...].

Sud ponavlja da može biti sasvim dovoljno da je žrtva u vlastitim očima ponižena da bi postojalo ponižavajuće postupanje u smislu čl. 3 Konvencije [...]. U stvari, bez sumnje čak i jedan neplanirani udarac bez ikakvih ozbiljnih ili dugoročnih posledica po osobu kojoj je nanet, ta osoba može doživeti kao ponižavanje.

To je posebno istinito kada je šamar nanet osobama koje su pod kontrolom policijskih službenika jer ističe nadmoćnost i potčinjenost kojima se, po definiciji, odlikuje odnos između prvog i drugog u takvim okolnostima. Činjenica da žrtve znaju da su takvi postupci nezakoniti i da predstavljaju kršenje moralne i profesionalne etike od strane tih službenika i – kao što je Veće ispravno istaklo u svojoj presudi – ujedno je neprihvatljivo, može dodatno probuditi u njima osećanje arbitrarnog postupanja, nepravde i nemoći [...].

Štaviše, osobe kojima je određeno policijsko zadržavanje, ili su jednostavno dovedene ili pozvane u policijsku stanicu radi utvrđivanja identiteta ili saslušanja – kao što je slučaj sa podnosiocima predstavke – ili šire, sve osobe pod kontrolom policije ili sličnih vlasti, su u ranjivom položaju. Vlasti su zbog toga dužne da ih štite [...]. U nanošenju poniženja kroz šamaranje od strane jednog od njihovih službenika, oni izrgavaju ruglu tu dužnost.

---

155 Bouyid v. Belgium, App. no. 23380/09 (2015), para. 88–90 (prevod naš).

Činjenica da je šamar nanet nepromišljeno, od strane policajca koji je bio razdražen žrtvinim neučtivim i provokativnim ponašanjem, ovde je irelevantno. Veliko veće, stoga, u ovome ima različito stanovište od Veća. Kao što je Sud prethodno istakao, čak i u najtežim okolnostima, Konvencija u apsolutnom smislu zabranjuje mučenje i nečovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje, bez obzira na ponašanje osobe u pitanju [...]. U demokratskom društvu zlostavljanje nikada nije primeren odgovor na probleme sa kojima se vlasti suočavaju. Posebno policija „ne sme nanositi, podsticati ili tolerisati nijedno delo mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja ni pod kakvim okolnostima“ (Evropski kodeks policijske etike, para. 36; [...]). Pored toga, član 3 Konvencije uspostavlja pozitivnu obavezu države da obučni svoje službenike na takav način da obezbedi visok stepen njihove stručnosti u profesionalnom ponašanju tako da niko ne bude podvrgnut mučenju ili postupanju koje je suprotno toj odredbi [...].

Na kraju, Sud primećuje, kao sekundarno razmatranje, da je prvi podnosilac predstavke rođen 22. avgusta 1986. godine i da je, 8. decembra 2003. godine, imao 17 godina. Prema tome, bio je maloletan u datom trenutku. Zlostavljanje uvek više utiče – posebno u psihološkom smislu – na maloletnu [...] nego na odraslu osobu. Šire, Sud je u mnogim prilikama isticao ranjivost maloletnika u kontekstu čl. 3 Konvencije. To je bio slučaj, na primer, u predmetima *Okkali v. Turkey* (no. 52067/99, ECHR 2006-XII (izvodi)); *Yazgül Yılmaz v. Turkey* (no. 36369/06, 1. februar 2011); i *Iurcu v. the Republic of Moldova* (no. 33759/10, 9. april 2013). Potreba da se u obzir uzme ranjivost maloletnika je takođe jasno potvrđena na međunarodnom nivou [...].

Sud ističe da je za policijske službenike, koji su u kontaktu sa maloletnicima prilikom vršenja svojih dužnosti, ključno da poseban obzir imaju prema ranjivosti nerazdvojivoj od njihovih godina (Evropski kodeks policijske etike, para. 44 [...]). Ponašanje policajaca prema maloletnicima može biti u suprotnosti sa zahtevima iz čl. 3 Konvencije jednostavno zbog toga što su maloletnici, dok bi se isto moglo smatrati prihvatljivim u slučajevima odraslih. Prema tome, državni službenici moraju pokazati veću opreznost i samokontrolu kada postupaju sa maloletnicima.

U zaključku, šamar nanet svakom od podnosioca predstavke od strane policijskih službenika dok su bili pod njihovom kontrolom u *Saint-Josse-ten-Noode* policijskoj stanici nije odgovarao pribegavanju fizičke sile koja je bila strogo neophodna u odnosu na njihovo ponašanje i na taj način narušila je njihovo dostojanstvo.

Uzimajući u obzir da su podnosioci predstavke istakli samo manje telesne povrede i da nisu dokazali da su pretrpeli ozbiljne fizičke i mentalne posledice, postupanje o kome je reč ne može se opisati kao nečovečno ili, a fortiori, mučenje. Sud, stoga, pronalazi da je u konkretnom slučaju postojalo ponižavajuće postupanje.

Prema tome, povređeno je kršenje materijalnog aspekta čl. 3 u pogledu svakog podnosioca predstavke.¹⁵⁶

---

156 *Bouyid v. Belgium*, App. no. 23380/09 (2015), para. 103–113 (prevod naš).

Radnje izvršenja ponižavajućeg postupanja

56. Radnju izvršenja ponižavajućeg postupanja predstavljaju svi akti kojima se pojedincu od strane službenog lica prouzrokuje fizički i/ili psihički bol i patnja koji nisu intenziteta potrebnog da bi se govorilo o nečovečnom postupanju ili mučenju, ali koji su ipak dosegli potreban, minimalan, stepen ozbiljnosti da bi se moglo govoriti o zlostavljanju uopšte. Zapravo, najupečatljivija posledica ponižavajućeg postupanja je povreda dostojanstva žrtve, tj. dovođenje žrtve u položaj inferiornosti u odnosu na počinioca. Radnje ponižavajućeg postupanja dovode do osećanja nepravde, nemoći, poniženosti i uniženosti, i možda bi tipični primeri ovakvih radnji bili: šamaranje, vređanje, pljuvanje, povlačenje za uši, klečanje pred policijskim službenikom, skidanje žrtve golom i slično. U akte ponižavajućeg postupanja mogu spadati kako radnje činjenja (ponižavajuće postupanje kao komisivni delikt), tako i radnje nečinjenja, tj. propuštanja dužnog činjenja (ponižavajuće postupanje kao omisivni delikt).

Namera i cilj ponižavajućeg postupanja (subjektivni odnos zlostavljača prema ponižavajućem postupanju)

57. I ponižavajuće postupanje, poput nečovečnog, može se počiniti kako sa umišljajem (direktnim ili eventualnim) tako i iz nehata. O direktnom umišljaju uglavnom je bilo reči u onim slučajevima koji su vođeni pred Evropskim sudom gde se radilo o iznudi priznanja ili obaveštenja ali gde intenzitet bola i patnji, po oceni ovog tela, nije dosegao prag mučenja već prag nečovečnog koji je bio praćen i posledicama ponižavajućeg postupanja – strahom, poniženošću, uniženošću, gubitkom volje i dostojanstva.¹⁵⁷ Tipični primeri ponižavajućeg postupanja iz nehata bile bi situacije u kojima je došlo do prekomerne upotrebe sredstava prinude. Takvi slučajevi su prema stavu Manfreda Novaka tipični primeri postupanja kojim se krši čl. 16 CAT.¹⁵⁸

58. Kada se govori o cilju ponižavajućeg postupanja, ono prema praksi CAT ne bi trebalo da bude njegov obavezan element. Međutim, zbog kriterijuma Evropskog suda koji kao razgraničenje između mučenja sa jedne i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja sa druge strane uzima intenzitet bola i patnje, i ciljevi ponižavajućeg postupanja bi mogli biti isti oni ciljevi koje imaju i počinioci mučenja, tj. počinioci nečovečnog postupanja:

---

157 Vidi npr: *Aleksandr Andreyev v. Russia*, App. no. 2281/06 (2016), para. 56–62.

158 Economic and Social Council, „Civil and political rights, including the questions of torture and detention – Torture and other cruel, inhuman or degrading treatment – Report of the Special Rapporteur on the question of torture, Manfred Nowak“, 23 December 2005, *E/CN.4/2006/6*, para. 40.

- 1) da se od žrtve ili treće osobe dobije obaveštenje ili priznanje;
- 2) da se žrtva kazni za delo koje je ona ili treće osoba izvršila ili za čije izvršenje je osumnjičena;
- 3) da se žrtva zastraši ili izvrši pritisak na nju ili treću osobu;
- 4) da se prema žrtvi ponižavajuće postupa iz razloga zasnovanom na bilo kom obliku diskriminacije.

Bespomoćnost žrtve

59. Bespomoćnost žrtve kao element ponižavajućeg postupanja treba posmatrati na isti način kao kada je u pitanju nečovečno postupanje.¹⁵⁹ Podsetićemo i da se sa ovim stanovištem ne slažu autori Oksfordskog komentara UNCAT. U praksi Evropskog suda bilo je niz slučajeva u kojima je žrtva, bespomoćna u odnosu na zlostavljača (bila je lišena slobode), bila podvrgnuta ponižavajućem postupanju (koje je po pravilu utvrđeno zajedno sa nečovečnim) koje je naneto sa posebnim ciljem – dobijanje priznanja, obaveštenja i sl. Takođe, u detaljno analiziranom slučaju *Bouyid v. Belgium*,¹⁶⁰ jasno je da su podnosioci predstavke bili lišeni slobode u policijskoj stanici i da su u odnosu na policijske službenike bili u stanju nemoći.

Ključni kriterijumi za razlikovanje mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja

60. S obzirom da smo u prvom delu ove publikacije razmatrali različite oblike zlostavljanja i kriterijume koji se koriste kako bi se između njih napravila jasna distinkcija, u nastavku sledi njihova kratka analiza kao i predlozi autora kako se ti kriterijumi mogu koristiti u radu pravosudnih organa Republike Srbije.

61. Kada govorimo o **razlici između mučenja i nečovečnog postupanja**, kriterijumi koje je postavio CAT, a koje zagovaraju i *Nowak* i *McArthur*, su poseban cilj sa kojim deluje zlostavljač (dobijanje obaveštenja, priznanja i sl) i bespomoćnost žrtve, što najčešće podrazumeva lišenje slobode. S druge strane, osnovni kriterijum koji je postavljen u praksi Evropskog suda jeste intenzitet bola i patnje, bez obzira da li je zlostavljanje počinjeno sa posebnim ciljem i bez obzira da li je žrtva bila u bespomoćnom stanju, tj. u stanju u kome ne može da se brani, beži ili napada. Ako se u obzir uzme odluka u predmetu *Selmouni v. France*,¹⁶¹ i stav koji je Evropski sud u ovom predmetu zauzeo opisujući Evropsku

---

159 Vidi paragrafe 43 i 44.

160 Vidi paragrafe 52–55.

161 *Selmouni v. France*, App. no. 25803/94 (1999), para. 101–105.

konvenciju kao *živi organizam*, za očekivati je da će jednoga dana Evropski sud brojne akte koje je do sada kvalifikovao kao nečovečne u budućnosti kvalifikovati kao mučenje, i to ako su preduzeti prema bespomoćnoj žrtvi sa posebnim ciljem.¹⁶² Sud je u pomenutoj odluci istakao *da sve viši standardi u oblasti zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda sa svoje strane neizbežno zahtevaju da se zauzme čvršći stav prilikom utvrđivanja kršenja fundamentalnih vrednosti svakog demokratskog društva*. Ako se ovome pridoda i stav bivšeg Specijalnog izvestioca UN za torturu Manfreda Novaka i CAT, onda bi najidealnije rešenje bilo da se svi akti zlostavljanja koji su preduzeti sa posebnim ciljem i prema žrtvi koja je nemoćna u odnosu na zlostavljače kvalifikuju kao mučenje. Intenzitet fizičkog i/ili psihičkog bola i patnje koje je žrtva pretrpela ne bi se trebalo smatrati odlučujućim merilom. Pored toga, sama činjenica da se žrtva nalazi u stanju apsolutne nemoći u odnosu na službena lica kojima su poverena ovlašćenja da u ime države koriste monopol sile, trebala bi da bude dovoljna da se zaključi da je intenzitet psihičkog bola i patnje dovoljno veliki da se radi o mučenju i prema praksi suda u Strazburu:

*Nemoć žrtve u datoj situaciji je ono što njega ili nju čini posebno ranjivim u odnosu na bilo koji oblik fizičkog ili psihičkog pritiska. Mučenje, kao najteži oblik kršenja ljudskog prava na lični integritet i dostojanstvo, podrazumeva situaciju u kojoj je žrtva nemoćna, tj. pod potpunom je kontrolom druge osobe. Ovo je obično slučaj sa lišenjem slobode. U stvari, detaljna analiza travaux préparatoires za čl. 1 i 16 CAT kao i tumačenje obeju odredaba u svetlu prakse Komiteta protiv torture dovodi nas do zaključka da shvatimo da je odlučujući kriterijum za razlikovanje mučenja od svirepog, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja cilj ponašanja i nemoć žrtve, a ne intenzitet nanetog bola ili patnje, kao što tvrdi Evropski sud za ljudska prava i mnogi stručnjaci.*¹⁶³

62. S druge strane, o nečovečnom postupanju bi se trebalo govoriti i u onim situacijama u kojima su službena lica delovala bez nekog posebnog cilja, ili čak možda i sa ciljem koji je legitiman (npr. hapšenje osumnjičenog) ali je došlo do nesrazmerene ili neopravdane upotrebe sredstava prinude. Na primer, kada je došlo do prekomerne upotrebe sile od strane policijskih službenika ili zaposlenih u službi obezbeđenja u kazneno-popravnim zavodima prema osobama lišenim slobode. Manfred Novak u tom pogledu ističe:

Slično, uprkos shvatanju proporcionalnosti tokom upotrebe sile kao determinanti SNPP, najvažniji činilac u srži zabrane SNPP je nemoć žrtve. Drugim rečima, dokle god je osoba u mogućnosti da se odupre upotrebi sile od strane službenog lica

---

162 Vidi paragrafe 40 i 42.

163 Economic and Social Council, „Civil and political rights, including the questions of torture and detention – Torture and other cruel, inhuman or degrading treatment – Report of the Special Rapporteur on the question of torture, Manfred Nowak“, 23 December 2005, E/CN.4/2006/6, para. 39 (prevod naš).

čiji stepen legitimno zahteva potreba situacije, upotreba sile izlazi iz okvira zabrane SNPP. Ali, od trenutka kada je osoba u pitanju pod *de facto* kontrolom policijskog službenika (npr. van stroja,¹⁶⁴ u nemogućnosti da se odupre ili pobjegne iz prostori-rije, uhapšena ili vezana liscicama, pritvorena u policijskom kombiju ili ćeliji, itd), provera proporcionalnosti prestaje da bude primenjiva i upotreba fizičke ili mental-*ne* prinude više nije dozvoljena. U slučaju da takva prinuda rezultira u ozbiljnom bolu ili patnji nanetim da bi se postigao određeni cilj, ona se čak može smatrati mu-čenjem. Ukoliko istražni metodi ne dosegnu nivo ozbiljnog bola ili patnje, ali ima-ju za cilj da poniže osobu lišenu slobode, oni bi se trebalo smatrati ponižavajućim postupanjem ili kažnjavanjem u smislu kršenja čl. 16 CAT i/ili čl. 7 PGP. Dodatno, čl. 10 PGP uspostavlja posebno pravo da se sa pojedincem postupa na čovečan i dostojanstven način koje se odnosi samo na osobe lišene slobode.¹⁶⁵

63. U prilog iznetim stavovima svedoče i sofisticirani oblici zlostavljanja koji danas postoje i koji vrlo često ne ostavljaju vidljive tragove, ili pak povrede koje uspeju da budu dokumentovane a ne ukazuju na preživljeni visok stepen fizičkog bola i patnje kod žrtve. Naravno, ne treba u potpunosti zanemariti ni to da je visok intenzitet bola i patnje jedan od gradivnih elemenata mučenja te da bi, u onim slučajevima u kojima je nesumnjivo utvrđeno da on nije bio dovoljno visok (iako su ostvareni ostali elementi mučenja – poseban cilj i bespomoćnost žrtve) trebalo razmatrati postojanje nečovečnog ili čak ponižavajućeg postupa-*nja*.

64. Isti kriterijumi trebalo bi da se primene i tokom pravljenja **razlike iz-*među* mučenja i ponižavajućeg postupanja**, mada je ovde taj zadatak mnogo jednostavniji s obzirom da, za razliku od nečovečnog, kod ponižavajućeg postu-panja kao gradivni element ne preovlađuje visok intenzitet bola i patnje. Narav-*no*, ako se razmatraju slučajevi u kojima je određeno postupanje ocenjeno i kao nečovečno i kao ponižavajuće, onda bi se trebalo rukovoditi smernicama koje su date u prethodna tri paragrafa.¹⁶⁶

65. Kada se govori o **razlici između nečovečnog i ponižavajućeg postu-*panja***, jasno je i iz prakse CAT i iz prakse Evropskog suda da je tu odlučujući kriterijum intenzitet bola i patnje. Štaviše, zajedničko i jednom i drugom telu je da u najvećem broju slučajeva, kada se određeni vid zlostavljanja kvalifikuje kao nečovečno postupanje, ono ujedno bude ocenjeno i kao ponižavajuće. Nar-*avno*, iz detaljne analize slučaja *Bouyid v. Belgium*,¹⁶⁷ proističe da je moguće da

---

164 „Horse de combat“.

165 Economic and Social Council, „Civil and political rights, including the questions of torture and detention – Torture and other cruel, inhuman or degrading treatment – Report of the Special Rapporteur on the question of torture, Manfred Nowak“, 23 December 2005, *E/CN.4/2006/6*, para. 40 (prevod naš).

166 Paragrafi 61–63.

167 *Bouyid v. Belgium*, App. no. 23380/09 (2015).

određeno postupanje bude kvalifikovano samo kao ponižavajuće jer je prevashodno narušeno ljudsko dostojanstvo pojedinca.

Definisanje mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja u krivičnopravnom zakonodavstvu Republike Srbije

66. Jedna od obaveza koja proističe iz UNCAT, a koja za cilj ima stvaranje preduslova za krivično gonjenje i kažnjavanje počinioca zlostavljanja na teritoriji država ugovornica, jeste propisivanje mučenja kao zasebnog krivičnog dela u domaćem zakonodavstvu. Mučenje kao posebno krivično delo trebalo bi da bude definisano na način na koji je to učinjeno u čl. 1 UNCAT.¹⁶⁸ Ova obaveza propisana je čl. 4 UNCAT i odnosi se na krivično gonjenje i kažnjavanje ne samo osoba koje su direktni počinioci mučenja, već i osoba koje su pokušale, podstrekavale, naredile, instruirale, pristale ili na bilo koji drugi način učestvovala ili saučestvovala u aktima mučenja.¹⁶⁹

67. Republika Srbija, odnosno u to vreme Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, potpisala je UNCAT 18. aprila 1989. godine, dok je ratifikacija usledila 20. juna 1991. godine. Od 1991. godine do vremena pisanja ove knjige – 2017. godine, Srbija je u tri navrata podnosila periodične izveštaje CAT.¹⁷⁰ U završnim napomenama (*concluding observations*) na periodične izveštaje, CAT je sva tri puta ukazao Srbiji da nije na adekvatan način ispunila obavezu iz čl. 4 UNCAT, tj. da nije na odgovarajući način propisala krivično delo mučenja u svom KZ.

68. Krivični zakonik Srbije mučenje, ali i nečovečno i ponižavajuće postupanje, propisuje kroz dva krivična dela – iznuđivanje iskaza (čl. 136 KZ) i zlostavljanje i mučenje (čl. 137 KZ). U pogledu definicije ova dva dela postoji niz spornih rešenja na koje je CAT ukazao i u poslednjim *Završnim napomenama na drugi periodični izveštaj Republike Srbije*.¹⁷¹ Isti je slučaj i sa CCPR koji je i 2017. godine kritikovao zakonska rešenja koja se odnose na definiciju mučenja i drugih oblika zlostavljanja.¹⁷² Na istovetne probleme godinama unazad ukazivao

---

168 Vidi paragrafe 9–11.

169 Manfred Nowak and Elizabeth McArthur, *The United Nations Convention Against Torture – A Commentary*, Oxford University Press, Oxford 2008, p. 230.

170 Ovaj podatak nam govori da Srbija nije uredno i blagovremeno podnosila periodične izveštaje s obzirom da UNCAT predviđa da su države potpisnice dužne da to čine svake 4 godine. Periodični izveštaji imaju za cilj da CAT proceni u kojoj meri država potpisnica UNCAT poštuje obaveze proistekle iz ovog instrumenta.

171 CAT, „Concluding observations on the second periodic report of the Republic of Serbia“, 12. maj 2015, *CAT/C/SRB/CO/2*.

172 CCPR, „Concluding observations on the third periodic report of Serbia“, 10. april 2017, *CCPR/C/SRB/CO/3*, para. 26 i 27.

je i Beogradski centar za ljudska prava,¹⁷³ kao i koalicija nevladinih organizacija koja je podnela *izveštaj iz senke (shadow report)* CAT u aprilu 2015. godine¹⁷⁴ i CCPR 2017. godine.¹⁷⁵ Kako bi se na jasan način sagledale posledice neadekvatnih zakonskih rešenja u srpskom KZ, u nastavku sledi analiza pomenutih odredaba i prakse koja je proistekla iz njih.

69. Članom 136 KZ propisano je krivično delo iznuđivanje iskaza:

Službeno lice koje u vršenju službe upotrebi silu ili pretnju ili drugo nedopušteno sredstvo ili nedopušten način u nameri da iznudi iskaz ili neku drugu izjavu od okrivljenog, svedoka, veštaka ili drugog lica, kazniće se zatvorom od tri meseca do pet godina.

Ako je iznuđivanje iskaza ili izjave praćeno teškim nasiljem ili ako su usled iznuđenog iskaza nastupile naročito teške posledice za okrivljenog u krivičnom postupku, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do deset godina.

70. Članom 137 KZ definisano je krivično delo zlostavljanje i mučenje:

Ko zlostavlja drugog ili prema njemu postupa na način kojim se vređa ljudsko dostojanstvo, kazniće se zatvorom do jedne godine.

Ko primenom sile, pretnje, ili na drugi nedozvoljeni način drugome nanese veliki bol ili teške patnje s ciljem da od njega ili od trećeg lica dobije priznanje, iskaz ili drugo obaveštenje ili da se on ili neko treće lice zastraši ili nezakonito kazni, ili to učini iz druge pobude zasnovane na bilo kakvom obliku diskriminacije, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

Ako delo iz st. 1. i 2. ovog člana učini službeno lice u vršenju službe, kazniće se za delo iz stava 1. zatvorom od tri meseca do tri godine, a za delo iz stava 2. zatvorom od jedne do osam godina.

---

173 Bojan Gavrilović, *Predlozi za unapređenje pravnog okvira i prakse u oblasti sprečavanja i kažnjavanja zlostavljanja u Srbiji*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2012, str. 13; Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2011*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2012, str. 75; Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2012*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2013, str. 117; Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2013*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2014, str. 108–110; Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2014*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2015, str. 99 i 100; Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2015*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2016, str. 92 i 93; Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2016*, Beograd 2017, str. 135–138.

174 NGO coalition, *Torture and Ill-treatment in Serbia – Alternative report to the UN Committee against Torture*, april 2015.

175 Beogradski centar za ljudska prava i Komitet pravnika za ljudska prava – YUCOM, *Joint Submission by the Lawyers' Committee for Human Rights – YUCOM and the Belgrade Centre for Human Rights concerning Serbia – For Consideration by the Human Rights Committee at the 119th session (6–29 March 2017)*, februar 2017.

71. Ako se gore citirane zakonske odredbe Srbije uporede sa obavezama koje proističu iz UNCAT, tj. iz čl. 1 koji definiše mučenje, ali i iz prakse CAT može se izvući nekoliko zaključaka. Jedan od njih se svakako odnosi na **naziv krivičnog dela** iz člana 137 koji se ne može smatrati u potpunosti preciznim. Naime, termin *zlostavljanje* je generički pojam i njime se obuhvata i mučenje i nečovečno i ponižavajuće postupanje. Preciznije, ako je neko bio mučen, on je ujedno bio i zlostavljan, ali ako je neko bio zlostavljan, ne znači i da je bio mučen, već je moguće da se prema tom pojedincu postupalo na nečovečan ili ponižavajući način. Autori ove publikacije ne spore da se često u govoru, radovima i publikacijama stručnjaka za međunarodno pravo koristi izraz mučenje i zlostavljanje (*torture and ill-treatment*). Razlog za ovakvu terminologiju jeste taj što je mučenje jedini oblik zlostavljanja koji je precizno definisan u međunarodnim dokumentima. Međutim, kako bi se na adekvatan način ovladalo terminologijom iz oblasti zabrane zlostavljanje, autori ove publikacije smatraju da je najbolje rešenje da se zlostavljanje koristi kao generički pojam koji obuhvata i mučenje i nečovečno i ponižavajuće postupanje, a da se ostali pojmovi koriste zasebno.

72. Drugi problem koji postoji u odredbama čl. 137 KZ jeste taj što **počinilac krivičnog dela zlostavljanje i mučenja može biti svako, bez obzira da li ima status službenog ili privatnog lica**. Ovakvo zakonsko rešenje dovelo je do toga da su u praksi u velikom procentu počiniozi zlostavljanja osobe koje nemaju status službenog lica, niti je službeno lice na bilo koji drugi način umešano u izvršenje (npr. kao podstrekač). Ako se pažljivo analizira čl. 1 UNCAT kojim se propisuje mučenje, kao i čl. 16 UNCAT kojim se definišu surovo, nečovečno i ponižavajuće postupanje, jasno je da su tvorci ovog instrumenta sve oblike zlostavljanja „rezervisali“ za službena lica, tj. zahtevaju učešće službenog lica bilo kao direktnog izvršioca, bilo kao podstrekača, nekoga ko pristaje na zlostavljanje, pomagača, saučesnika i sl. Prilikom razmatranja jednog od periodičnih izveštaja Francuske,¹⁷⁶ CAT je zauzeo stav da je u krivičnom zakonodavstvu Francuske neophodno napraviti jasnu razliku između akata mučenja koja počine službena lica i drugih akata zlostavljanja koja počine osobe koje nemaju takav status:

Nedostatak definicije torture koja je u skladu sa čl. 1 CAT u Krivičnom zakoni-ku Francuske opisan je od strane Komiteta kao propust koji može dovesti do zabune i negativnog uticaja na prikupljanje relevantnih podataka, što je očigledno na osnovu statistika koje su dostavljene uz pisana objašnjenja države ugovornice. Komitet ponavlja svoju preporuku da bi države ugovornice trebalo da razmotre unošenje u svoje krivično pravo definiciju mučenja koja je u strogom skladu sa čl. 1 CAT kako bi se napravila razlika između dela mučenja počinjenih od strane ili na podstrek ili

---

176 CAT, „Consideration of reports submitted by states parties under article 19 of the Convention – Conclusions and recommendations of the Committee against Torture – France“, 17–25. novembar 2005, CAT/C/FRA/CO/3, para 5.

sa izričitim ili prećutnim pristankom službenog lica ili lica koje deluje u svojstvu službenog lica, i dela nasilja u širem smislu počinjenih od strane nedržavnih aktera; takođe, preporučuje se da države ugovornice propišu mučenje kao delo koje ne zastareva.¹⁷⁷

73. Dakle, jasno je da CAT zahteva od država potpisnica UNCAT da naprave jasnu razliku između akata zlostavljanja koja počinje službena lica i akata zlostavljanja koja počinje osobe koje nemaju takav status. Važno je napomenuti da CAT na ovaj način ne želi da amnestira počinioce zlostavljanja koji nemaju status službenog lica. I privatni izvršioci zlostavljanja moraju se otkriti i kazniti i obaveza države po ovom pitanju nije sporna, ali to se mora učiniti kroz druga krivična dela poput npr. nanošenje lakih ili teških telesnih povreda, protivpravnog lišenja slobode koje je praćeno zlostavljanjem i sl. Dodatno, ovakav stav potkrepljuje i praksa Evropskog suda koji je istakao da države imaju pozitivnu obavezu da ispituju sve ozbiljne navode o zlostavljanju, pa i onda kada se kao zlostavljači pojavljuju privatna lica. Pored toga, postoji i obaveza preduzimanja preventivnih mera kako bi se, u onim situacijama u kojima postoje realne indikacije da bi se zlostavljanje moglo dogoditi, isto predupredilo.

74. Da zaključimo, svako zadiranje u fizički i mentalni integritet pojedinca je zabranjeno i predstavlja kršenje apsolutne zabrane zlostavljanja. Kada to čine privatna lica, obaveza države podrazumeva preduzimanje mera od strane istražnih organa kako bi se počinioци tih akata otkrili i kaznili. Međutim, Evropski sud ne zahteva od države da pojedince goni kroz krivična dela koja su definisana na način na koji to zahteva UNCAT, već da to učini kroz bilo koje drugo delo koje je po svojoj prirodi takvo da za zaštitni objekat ima telesni integritet i dostojanstvo pojedinca. Ukoliko država ne postupi na takav način, može biti proglašena odgovornom za kršenje čl. 3 Evropske konvencije. Evropski sud za ljudska prava, kroz svoja relevantna načela, ističe:

Uopšteno govoreći, radnje nekompatibilne sa članom 3. Konvencije prvenstveno stvaraju obavezu Visoke strane ugovornice ako su ih počinila lica na položaju. Međutim, obaveza Visokih strana ugovornica prema članu 1. Konvencije da svima u okviru njihove nadležnosti osiguraju prava i slobode definisane Konvencijom, uzeta u vezi sa članom 3, takođe zahteva od država da preduzmu mere osmišljene da osiguraju da pojedinci u okviru njihove nadležnosti nisu izloženi zlostavljanju od strane drugih privatnih lica [...].

Imajući u vidu poteškoće koje se javljaju u savremenim društvima, nepredvidivost ljudskog ponašanja i izbore koji se moraju praviti u smislu prioriteta i sredstava, obim ove pozitivne obaveze se međutim mora tumačiti tako da vlastima ne nameće nemoguće ili nesrazmerno opterećenje. Stoga, ne mora svaka tvrdnja o

---

177 Manfred Nowak and Elizabeth McArthur, *The United Nations Convention Against Torture – A Commentary*, Oxford University Press, Oxford 2008, p. 54 (prevod naš).

postojanju rizika od zlostavljanja podrazumevati obavezu prema Konvenciji za organe da preduzmu operativne mere da ne dođe do ostvarivanja tog rizika. Za nastanak pozitivne obaveze, mora se utvrditi da su vlasti znale ili trebalo da znaju za stvarni i neposredni rizik od krivičnog dela zlostavljanja određenog pojedinca od trećeg lica, u vreme njegovog postojanja, kao i da nisu preduzele mere u okviru svojih ovlašćenja koje su se, razumno sudeći, mogle očekivati da bi se izbegao taj rizik. Takođe je relevantno da se razmotri potreba da se obezbedi da policija vrši svoja ovlašćenja radi kontrole i sprečavanja krivičnih dela na način kojim se u potpunosti poštuje blagovremeno postupanje i druge garancije kojima se zakonito ograničava opseg njenih radnji radi istrage krivičnog dela i dovođenja počinitelaca pred lice pravde, uključujući garancije sadržane u čl. 5. i 8. Konvencije [...].

Sud dalje podseća da kada pojedinac podnese argumentovanu pritužbu da je ozbiljno zlostavljan, čime se krši član 3, ta odredba, tumačena u vezi sa članom 1. Konvencije, zahteva, izvođenjem zaključaka, da takođe postoji delotvorna službena istraga koja može da dovede do identifikacije i kažnjavanja odgovornih [...]. Pozitivna obaveza ove vrste ne može se, u načelu, smatrati ograničenom samo na slučajeve maltretiranja od strane državnih predstavnika [...].¹⁷⁸

75. Tumačeći relevantna načela koja su navedena u prethodnom paragrafu, a uzimajući u obzir i stanovište CAT, jasno je da krivično delo zlostavljanje i mučenje ne bi trebalo da ima tako širok opseg počinioca, već da bi izvršenje krivičnog dela mučenja uvek moralo da podrazumeva učešće službenog lica. Takvu preporuku Srbiji uputili su i CAT i CCPR¹⁷⁹ u poslednjim završnim napomenama:

[...] Pozivajući se na svoje prethodne završne napomene (vidi CAT/C/SRB/CO/1, para. 5), Komitet poziva državu potpisnicu da hitno primeni odgovorajuće i neophodne mere kako bi se harmonizovale odredbe Krivičnog zakonika koje se odnose na mučenje i uskladi ih sa definicijom sadržanom u čl. 1 Konvencije tako što će, između ostalog, uključiti dela mučenja počinjena od strane ili na podstrek, ili uz saglasnost ili pristanak državnog službenika ili druge osobe koja deluje u službenom svojstvu [...].¹⁸⁰

76. Ako se pažljivo analiziraju predmeti vođeni pred Evropskim sudom u kojima je utvrđena odgovornost države zbog akata zlostavljanja koje su počinile osobe koje nemaju status službenog lica, može se videti da je Evropski sud u takvim slučajevima kao osnov odgovornosti države uzeo nemar nadležnih

---

178 *Milanović v. Serbia*, App. no. 44614/07 (2010), para. 83–85 (zvanični prevod presude dostupan na: http://www.zastupnik.gov.rs/uploads/cr/presude/u-odnosu-na-rs/milanovic-protiv-srbije-p.-44614-07/milanovic_p_4464-07_sg.pdf).

179 CCPR, „Concluding observations on the third periodic report of Serbia“, 10. april 2017, CCPR/C/SRB/CO/3, para. 26 i 27.

180 CAT, „Concluding observations on the second periodic report of the Republic of Serbia“, 12. maj 2015, CAT/C/SRB/CO/2, para. 8 (prevod naš).

institucija koje nisu preduzimale zakonom data ovlašćenja i sprečila zlostavljanje pojedinca od strane privatnih lica, ili zato što nisu preduzela mere kako bi se privatni počinioci zlostavljanja otkrili i adekvatno kaznili. U predmetu *Milanović v. Serbia*,¹⁸¹ Evropski sud je stao na stanovište da Srbija nije preduzela razumne mere koje bi dovele do otkrivanja napadača na gospodina Milanovića. Podnosilac predstavke je, u periodu od 2001. do 2007. godine, u više navrata napadan i fizički zlostavljan od strane, kako on tvrdi, pripadnika ultradesničarske organizacije. Iako je napade, koji su uključivali i fizičko zlostavljanje koje je za posledicu imalo i lake i teške telesne povrede, svaki put prijavljivao policiji, nadležni organi RS nisu preduzeli adekvatne mere kako bi sprečili da se oni ponove ali i kako bi se napadači otkrili i propisno kaznili. Iz tog razloga Srbija je proglašena odgovornom za kršenje čl. 3 Konvencije.

- ❖ *E. and Others v. The United Kingdom*,¹⁸² predstavlja slučaj u kome je Velika Britanija proglašena odgovornom jer nadležne službe socijalne zaštite, policija i drugi nadležni organi nisu preduzeli adekvatne mere kako bi sprečili nasilje u porodici i seksualno zlostavljanje koje je nad podnosiocima predstavke (ženom i maloletnom decom) sprovodio W.H.
- ❖ *M.C. v. Bulgaria*,¹⁸³ je slučaj u kome je Evropski sud oglosio Bugarsku odgovornom za kršenje čl. 3 Evropske konvencije jer nadležni istražni organi nisu bili ažurni, niti preduzeli sve potrebne mere kako bi se ispitao slučaj silovanja tada maloletne M.C.

77. Dakle, iz opisanih slučajeva može se videti da su države oglašene odgovornim jer nisu preduzele adekvatne mere kako bi sprečile zlostavljanje koje su počinile osobe koje nemaju status službenih lica ali i da, pošto se zlostavljanje dogodilo, nisu sprovele efikasnu i delotvornu istragu kako bi se (privatni) počinioci otkrili i kaznili. Ni u jednom od pomenutih slučajeva nije se dogodio akt zlostavljanja u smislu UNCAT (počinilac nije imao status službenog lica, niti je isto na bilo koji način učestvovalo u zlostavljanju), ali su se svakako dogodila krivična dela kojima je bio narušen fizički integritet i dostojanstvo podnosioca predstavke. U slučaju *Milanović v. Serbia* evidentno je da su se ostvarila obeležja brojnih krivičnih dela poput nanošenja teških ili lakih telesnih povreda, izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti, ugrožavanje sigurnosti, itd. U britanskom slučaju je jasno da nadležni organi nisu savesno obavljali svoj posao i da nisu sprečili ponavljanja krivičnog dela nasilja u porodici, niti su nasilnika adekvatno kaznili. U bugarskom slučaju jasno je da se radilo o krivičnom delu silovanja.

78. Ako pažljivo analiziramo praksu sudskih organa Srbije koja se odnosi na krivično delo zlostavljanje i mučenje, i gde su se u ulozi okrivljenog našle

---

181 *Milanović v. Serbia*, App. no. 44614/07 (2010).

182 *E. and Others v. The United Kingdom*, App. no. 33218/96 (2002).

183 *M.C. v. Bulgaria*, App. no. 39272/98 (2003).

osobe koje nemaju status službenog lica (čl. 137 st. 1 i 2), može se videti da je procenat ovakvih predmeta veći od 50%. U periodu od 1. januara 2012. godine do 31. decembra 2015. godine, pred osnovnim sudovima u Srbiji vodilo se, ili se i dalje se vodi, ukupno 427 krivična postupka za krivično delo zlostavljanje i mučenje. Od toga, 221 predmet se odnosi na stavove 1 i 2, tj. na slučajeve u kojima okrivljeni nisu imali status službenog lica.¹⁸⁴ U najvećem broju ovi predmeti odnosili su se na slučajeve koji po svojoj prirodi nisu takvi da bi se mogli kvalifikovati kao zlostavljanje u smislu UNCAT, iako nedvosmisleno sadrže elemente zadiranja u fizički integritet i ljudsko dostojanstvo pojedinca. Takvi su sledeći primeri iz prakse osnovnih sudova u Srbiji:

- ❖ Predmet K 1425/15 I OS u Beogradu (čl. 137 st. 1) – okrivljenom je izrečena uslovna osuda jer je oštećenom, dok je spavao, *makazama ošišao kosu, a potom mu je stavio penu za brijanje i brijačem obrijao pola glave, nakon čega je uzeo parče papira i stavio ga između velikog i domalog prsta [...] i upaljačem zapalio papir, usled čega je oštećeni zadobio laku telesnu povredu [...]*.
- ❖ Predmet K 483/09 I OS u Beogradu (čl. 137 st. 1) – protiv okrivljenog je podnet optužni predlog jer je oštećenog, uz pretnju nožem, tukao pola sata navršši mu lake telesne povrede.
- ❖ K 5594/13 I OS u Beogradu (čl. 137 st. 1) – protiv okrivljenih je podnet optužni predlog zbog pretnji i fizičkog nasilja koje su sproveli nad oštećenim i to tako što su okrivljeni *ušli u vozilo oštećenog, gde je okrivljeni X seo na mesto suvozača, a okrivljeni Y seo na zadnje sedište iza vozača, te je okrivljeni X u toku razgovora sa oštećenim u vezi prekršajnih kazni izrečenih oštećenom zbog saobraćajnih prekršaja koje je napravio vozilom okrivljenog, istog najpre udario glavom u predelu lica, a zatim ga više puta udario šakama stisnutim u pesnicu u predelu lica [...] dok je okrivljeni Y oštećenog udarao u predelu pogravnine i davio rukama, kojom prilikom su mu naneli lake telesne povrede [...]*.
- ❖ K 7203/12 II OS u Beogradu (čl. 137 st. 2) – u ovom predmetu okrivljeni su osuđeni za fizičko nasilje nad maloletnim oštećenim koji je SMS porukama uznemiravao ćerku gospođe X iz prvog braka.
- ❖ K 676/13 II OS u Beogradu (čl. 137 st. 1) – protiv okrivljenog je podnet optužni predlog zato što je primoravao oštećenog da za njega radi kao nadničar, a nije mu isplaćivao dogovorenu naknadu. Svaki put kada bi oštećeni odbio da postupi po naredbi okrivljenog, isti bi mu upućivao pretnje ili bi ga tukao.
- ❖ K 189/13 OS u Ivanjici (čl. 137 st. 2) – okrivljenom je izrečene uslovna osuda zbog toga što je u vremenskom periodu od nedelju dana upućivao pretnje vatretnim oružjem i nožem i, u nekoliko navrata, ošamario oštećenu.
- ❖ K 585/13 OS u Jagodini (čl. 137 st. 1) – okrivljenom je izrečena uslovna osuda zbog toga što je nekoliko puta ošamario maloletnog P.

---

184 Podaci su prikupljeni putem zahteva za pristup informacijama od javnog značaja.

- ❖ K 378/14 OS u Jagodini (čl. 137 st. 1) – okrivljeni je naneo lake telesne povrede oštećenju X zbog čega mu je izrečena uslovna osuda.
- ❖ K 117/15 OS u Knjaževcu (čl. 137 st. 1) – okrivljeni je po naselju u kome je oštećeni živeo lepio letke uvredljive sadržine o njemu, zbog čega je protiv nje ga podignut optužni predlog.
- ❖ K 67/13 OS u Kraljevu (čl. 137 st. 1) – okrivljeni je preprečio kolima put maloletnim X i Y i obratio im se rečima: „Jeste li vi ti koji ste pokušali da pređete preko moje livade i kako vi to razgovarate sa mojim ocem?“. Nakon što je nekoliko puta ošamario maloletne X i Y, primorao ih je da uđu u kola i odveo ih na livadu svog oca rekavši im: „Izađite iz kola i pomozite mom ocu ako nešto zatreba“.

79. Iz navedenih predmeta, ali i analizom desetina drugih u kojima su pravosudni organi RS pokretali ili vodili postupak za krivično delo zlostavljanje i mučenje, i to u vezi sa stavovima 1 i 2, jasno je da akti koji su predstavljali radnju izvršenja nesumnjivo akti kojima se narušavao, ili se osnovano sumnjalo da je narušen, fizički integritet ili ljudsko dostojanstvo oštećenih. Spisi predmeta koje su saradnici Beogradskog centra za ljudska prava prikupili putem zahteva za pristup informacijama od javnog značaja odnosili su se na slučajeve zavađenih komšija, rođaka, poznanika i prijatelja,¹⁸⁵ šamaranja ili pretnji upućenih deci od strane roditelja druge dece, komšija ili trećih osoba,¹⁸⁶ vređanje na verskoj ili nacionalnoj osnovi,¹⁸⁷ javno ponižavanje¹⁸⁸ i sl. Značajan broj predmeta odnosio se i na različite oblike nasilja nad ženama i to: seksualno uznemiravanje ili nasilje,¹⁸⁹ psihičko nasilje,¹⁹⁰ kao i blaži ili teži oblik fizičkog nasilja.¹⁹¹

80. Autori publikacije ne spore da su svi gore opisani akti protivpravni, a da neki od njih podrazumevaju i teške oblike nasilja koje je neophodno efikasno i strogo sankcionisati. Međutim, svi gore opisani akti trebali su biti podvedeni pod druga krivična dela, a ne pod krivično delo kojim se definiše mučenje (čl. 137 KZ) iz razloga što je ono, kao i nečovečno i ponižavajuće postupanje, prema

---

185 K 876/13 OS u Kraljevu, K 905/12 OS u Leskovcu, K 1180/11 OS u Pančevu, K 688/12 OS u Pirotu, K 41/13 OS u Pirotu.

186 K 935/13 OS u Kraljevu, K 639/12 OS u Leskovcu, K 1016/13 OS u Nišu, K 301/15, K 1236/13 OS u Sremskoj Mitrovici, K 738/12 OS u Užicu.

187 K 627/12 OS u Novom Sadu.

188 K 789/15 OS u Somboru.

189 K 24/14 OS u Knjaževcu, K 2754/12 OS u Kraljevu, K 3035/12 OS u Nišu, K 3014/12 OS u Nišu, K 767/13 OS u Nišu, K 244/16 OS u Mionici, K 1011/15 OS u Nišu, K 630/15 OS u Somboru.

190 K 967/13 OS u Nišu, K 635/14 OS u Novom Sadu.

191 K 823/2015 OS u Beogradu, K 42/12 OS u Loznici, K 31/14 OS u Mionici, K 777/12, K 1782/13 OS u Nišu, K 2556/13 OS u Novom Sadu, K 1203/13 OS u Novom Sadu, K 563/14 OS u Prokuplju, K 1026/10 OS u Sremskoj Mitrovici, K 709/12 OS u Užicu, K 176/13 OS u Užicu.

UNCAT određeno tako da su njegovi počinioci službena lica. KZ Srbije navodi brojna krivična dela koja za zaštitni objekat imaju telesni integritet i ljudsko dostojanstvo, a samo neka od njih su: teška telesna povreda (čl. 121), laka telesna povreda (čl. 122), učestvovanje u tuči (čl. 123), ugrožavanje opasnim oruđem u tuči i svadi (čl. 124), izlaganje opasnosti (čl. 125), protivpravno lišenje slobode (čl. 132), otmica (čl. 134), prinuda (čl. 135), ugrožavanje sigurnosti (čl. 138), povreda ugleda zbog rasne, verske, nacionalne ili druge pripadnosti (čl. 174), silovanje (čl. 178), nasilje u porodici (čl. 194), iznuda (čl. 214), nesavesno pružanje lekarske pomoći (čl. 251), protivpravno vršenje medicinskih eksperimenata i ispitivanje leka (čl. 252), neukazivanje lekarske pomoći (čl. 253), nasilničko ponašanje (čl. 344), nasilničko ponašanje na sportskom događaju ili javnom skupu (čl. 344a) i tako dalje. Kada se radi o krivičnom gonjenju osoba koje su optužene da su počinile neki od oblika nasilja nad ženama, važno je istaći da je Srbija 2013. godine ratifikovala Konvenciju Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Članom 5 st. 2 Konvencije predviđeno je da će članice preduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mere da sa dužnom oprežnošću spreče, istraže, kazne i obezbede reparaciju za dela nasilja obuhvaćena ovom Konvencijom koja učine nedržavni akteri. Kako je nasilje nad ženama veoma rasprostranjeno u Srbiji, jedno od rešenja koje bi moglo da ima preventivno dejstvo, ali i da ga ujedno izmesti iz domena mučenja i drugih oblika zlostavljanja u smislu UNCAT, jeste propisivanje posebnog krivičnog dela koje bi za zaštitni objekat isključivo imalo ženu. Na taj način bi Srbija *bona fides* ispunila svoje obaveze iz oba međunarodna instrumenta i uspostavila jasno i precizno krivično zakonodavstvo koje bi doprinelo borbi u suzbijanju obe pojave (zlostavljanje u smislu UNCAT i zlostavljanje žena u smislu Konvencije protiv nasilja nad ženama).

81. Treći problem koji se odnosi na pravilnu inkorporaciju krivičnog dela mučenja u zakonodavstvo Srbije jeste nepotrebno **preklapanje krivičnih dela zlostavljanja i mučenja (čl. 137 KZ) i iznuđivanja iskaza (čl. 136 KZ)**. Naime, ne postoji suštinska razlika između težeg oblika krivičnog dela zlostavljanje i mučenje kada ga počini službeno lice (čl. 137 st. 2 u vezi sa st. 3) i osnovnog i kvalifikovanog oblika iznuđivanja iskaza (čl. 136 st. 1 i 2). Iznudivanje iskaza samo po sebi predstavlja radnju mučenja i uvođenje takvog dela kao zasebnog nema nikakvu praktičnu svrhu. Ovakvo rešenje ostavlja otvoreno pitanje u slučajevima u kojima postoji osnov/osnovana sumnja da je službeno lice primenom sile ili pretnje iznuđivalo iskaz oštećenom, da li će se takvo postupanje kvalifikovati kao zlostavljanje i mučenje (čl. 137 st. 2, u vezi sa stavom 3) ili kao iznuđivanje iskaza? Pored toga, najstrožija zaprećena kazna za zlostavljanje i mučenje je 8 godina, dok je za iznuđivanje iskaza 10 godina. Dakle, postoji opasnost od neujednačenog postupanja, tj. da se na istovetne akte primenjuju različita krivična

dela za koje su zaprećene drugačije kazne. Na preklapanje koje uvodi zabunu u definisanje mučenja u krivičnom zakonodavstvu Srbije ukazao je i CAT:

[...] *Po ovom pitanju, Komitet ostaje zabrinut zbog neusklađenosti čl. 136 i 137, paragrafa 2 i 3, Krivičnog zakonika koji se odnose na dela torture i činjenicu da oni nisu usklađeni sa svim elementima zločina mučenja, kao što je definisano u čl. 1 Konvencije.* [...] ¹⁹²

82. Još jedan od problema u materijalnim odredbama KZ kojima se reguliše mučenje odnosi se na **visinu zaprećenih kazni** koje, ako se u obzir uzme praksa CAT, nisu adekvatne. Maksimalna kazna za zlostavljanje i mučenje je 8 godina zatvora, dok je za iznuđivanje iskaza maksimalna kazna 10 godina. Prema CAT, ali i prema *Chris Ingelse*,¹⁹³ zaprećena kazna za akte mučenje trebalo bi da bude između 6 i 20 godina.¹⁹⁴ Na prvi pogled, težina kazni za akte mučenja deluje preoštro. Međutim, treba imati na umu da kršenje zabrane zlostavljanja predstavlja direktno kršenje peremptorne norme međunarodnog običajnog prava, tj. predstavlja akt kojim se direktno zadire u opšteprihvaćenu civilizacijsku tekovinu. Pored toga, moderna demokratska država mora biti spremna da na efikasan i blagovremen način pošalje oštru poruku službenim licima koja deluju u njeno ime i za njen račun da je zlostavljanje osoba koje se nalaze u stanju bespomoćnosti apsolutno neprihvatljivo i da sa sobom nosi teške posledice. Na ovaj problem CCPR je ukazao Srbiji i 2011.¹⁹⁵ i 2017. godine,¹⁹⁶ da bi istovetna preporuka bila upućena i od strane CAT u maju 2015. godine:

[...] *Država ugovornica bi trebalo da obezbedi da dela mučenja budu kažnjiva odgovarajućim kaznama srazmernim njihovoj ozbiljnoj prirodi, u skladu sa čl. 4, paragrafom 2 Konvencije.* [...] ¹⁹⁷

---

192 CAT, „Concluding observations on the second periodic report of the Republic of Serbia“, 12. maj 2015, CAT/C/SRB/CO/2, para. 8 (prevod naš).

193 Chris Ingelse, „The Committee Against Torture: One Step Forward, One Step Back“, *18 Netherlands Quarterly of Human Rights (NQHR)*, p. 307–327.

194 Manfred Nowak and Elizabeth McArthur, *The United Nations Convention Against Torture – A Commentary*, Oxford University Press, Oxford 2008, p. 54 i 250; CAT, „Consideration of reports submitted by states parties under article 19 of the Convention – Conclusions and recommendations of the Committee against Torture – France“, 17–25. novembar 2005, CAT/C/FRA/CO/3.

195 CCPR, „Consideration of reports submitted by States parties under article 40 of the Covenant – Concluding observations of the Human Rights Committee – Serbia“, 20. maj 2011, CCPR/C/SRB/CO/2, para. 11.

196 CCPR, „Concluding observations on the third periodic report of Serbia“, 10. april 2017, CCPR/C/SRB/CO/3, para. 26 i 27.

197 CAT, „Concluding observations on the second periodic report of the Republic of Serbia“, 12. maj 2015, CAT/C/SRB/CO/2, para. 8 (prevod naš).

83. Pored kazni, koje prema stavu ugovornih tela Ujedinjenih nacija nisu dovoljno stroge, dodatna otežavajuća okolnost jeste i kaznena politika pravosudnih organa Srbije u slučajevima u kojima su se nesumnjivo ostvarila obeležja mučenja ili nečovečnog postupanja.

Praksa osnovnih sudova u Srbiji

- ❖ U predmetu K 7547/10 OS u Beogradu, Apelacioni sud je preinačio prvostepenu presudu kojom su dvojica policijskih službenika PS Vračar oslobođeni od optužbi da su mučili oštećenog kako bi mu iznudili priznanje za počinjeno krivično delo i osudio ih na **uslovne kazne zatvora**. Sud je utvrdio da su policijski službenici oštećenog [...] *naizmenično tukli pesnicama po glavi i ostalim delovima tela, te ga je okrivljeni X prislanjao uz plakar i pesnicom mu zadao udarce u glavu, a potom hvatao za kosu i glavom udarao u plakar, od kojih udaraca je oštećeni pao, nakon čega su ga podigli i obojica nastavila da ga naizmenično pesnicama i otvorenim šakama tuku, a okrivljeni Y ga je i gumenim crevom udarao po dlanovima i u predelu jetre, nakon čega je oštećeni rekao da će potpisati priznanje za sva krivična dela za koja zahtevaju, a koji je tom prilikom usled ovih udaraca zadobio teške telesne povrede opasne po život i to frakturu baze lobanje i kontuziono-hemoralgičnog žarišta u predelu desnog čeonog režnja velikog mozga, subdoralni hematoma, uzdužni prelom slepoočne kosti i rasecep bubne opne sa leve strane uz pojavu otolikvoreje [...]*.
- ❖ K 1567/2011 je predmet u kome je OS u Lazarevcu izrekao **uslovnu osudu** policijskom službeniku PS Lazarevac zbog toga što je maloletnom X, u cilju iznude priznanja, pretio tako što ga je [...] *pogladio po kosi i počeo da mu priča kako on traži baš takvog koji ima šiške preko čela tražeći mu da prizna da je on baš ukrao babi pare, pa je počeo da ga vuče za mindušu u levom uhu, a potom udario pesnicom u predelu ispod desnog pazuha, pa nastavio da udara pesnicom po glavi, potiljku i grudima, po stomaku pri tome vičući priznaj, pa kada je maloletni oštećeni rekao da nije to uradio on ga je udario pesnicom u predelu tela, usled kog udarca je pao na pod, nakon čega je okrivljeni prestao da udara oštećenog i izašao napolje, pa se vratio nakon 15 minuta i rekao „izvini baba je pogrešila“ [...]*.
- ❖ U predmetu K 364/14 OS u Leskovcu, Sud je izrekao uslovnu osudu dvojici zaposlenih u službi obezbeđenja OZ u Leskovcu jer su, sa ciljem da od oštećenog dobiju obaveštenje od koga je nabavio rakiju, vezali oštećenom ruke iza leđa liscama nakon čega su ga u više navrata udarali rukama, nogama i gumenim palicama po glavi, butinama i ostalim delovima tela. Okrivljenima je izrečena **uslovna osuda**.
- ❖ U predmetu K 226/11 OS u Somboru, okrivljeni je osuđen na **uslovnu osudu** jer je, u cilju dobijanja obaveštenja od oštećenog, istom pretio tako što mu je rekao [...] *mene lažeš mamu ti jebem, sad ćeš da vidiš*, potom je [...] *oštećenog uhvatio za revere jakne, i oborio na zemlju i počeo da ga udara nogom u predelu glave, nakon toga ga dva puta udario pesnicom u predelu glave, dok je oštećeni*

počeo da plače i da ga moli da prestane da ga tuče, ali okrivljeni je rekao da će ga napraviti invalidom, naredio oštećenom kao tužiocu da ustane i sedne na stolicu, i kada je ovaj to uradio vezao ga lisicama, pa je uzeo metalnu palicu sa crvenom drškom sa namerom da oštećenog zastraši [...].

- ❖ U predmetu K 285/13 OS u Vršcu okrivljenom, policijskom službeniku PS Vršac, izrečena je **uslovna osuda** jer je u cilju zastrašivanja i iznude priznanja zlostavljao maloletnog X tako što ga je udario glavom u glavu, da bi ga potom primorao da zatvori oči i šutnuo ga nogom u kolena. Ovaj događaj zabeležen je kamerom mobilnog telefona jedne od policijskih službenica, a na snimku se vidi još jedan policijski službenik koji se smeje i posmatra zlostavljanje.¹⁹⁸

84. Dakle, i dužina zaprečenih kazni i kaznena politika koja proističe iz prakse pravosudnih organa u slučajevima u kojima je službeno lice, sa ciljem da od žrtve dobije priznanje, obavještenje ili informaciju, nanelo teške fizičke i psihičke bolove i patnje žrtvi je neadekvatna. Ovakva praksa praktično amnestira počiniocima zlostavljanja jer izrečena kazna nije srazmerna težini zločina kakvo je mučenje ili neki drugi oblik zlostavljanja. U Završnim napomenama CAT stoji [...] *Komitete je duboko zabrinut zbog informacije da je samo u 15% krivičnih slučajeva pokrenutih od 2010. godine doneta osuđujuća presuda i da je uobičajena sankcija bila jednogodišnja ili dvogodišnja uslovna osuda [...]*.¹⁹⁹ Međutim, brojka od 15% se odnosi i na osobe koje nemaju ovlašćenja da primenjuju silu (poput zatvorskih čuvara ili policijskih službenika), kao što su nastavnici i profesori u osnovnim i srednjim školama, direktori javnih preduzeća i slično. Međutim, prema podacima koje je prikupio Beogradski centar za ljudska prava, u periodu od 2010. do 2016. godine vodilo se, ili se i dalje vodi, 168 krivičnih postupaka za krivična dela iznuđivanje iskaza i zlostavljanje i mučenje. Od ukupnog broja ovih postupaka, odgovornost je ustanovljena u 35 (20%). Kazne/mere koje su izricane su: uslovna osuda (26), oportunitet (3), kazna zatvora koja se služi u prostorijama u kojima osuđeni stanuje (2), kazna zatvora (2), sporazum o priznanju krivice (1) i rad u javnom interesu (1). Dakle, evidentno je jedan od načina na koji se manifestuje problem nekažnjivosti za akte zlostavljanja u Srbiji i blaga kaznena politika. Na umu treba imati i činjenicu da ovakva kaznena politika omogućava osuđenim policijskim službenicima da nastave rad u službi jer je Zakonom o policiji propisano da će radni odnos prestati u slučaju pravosnažne osude na kaznu zatvora u trajanju dužem od 6 meseci.²⁰⁰ Da ovakva kaznena politika nema odvratajući efekat svedoči činjenica da je pred Osnovnim sudom u Rumi jednom istom policijskom službeniku, u periodu od 2010. do 2016. godine, dva puta izrečena uslovna osuda zbog krivičnog dela zlostavljanje i mučenje.²⁰¹

198 Video snimak je dostupan na: <https://www.youtube.com/watch?v=pT9OgUe5hec>.

199 CAT, „Concluding observations on the second periodic report of the Republic of Serbia“, 12. maj 2015, CAT/C/SRB/CO/2, para. 10 (prevod naš).

200 Čl. 172 st. 1, tačka 3 Zakona o policiji (*Sl. glasnik RS*, br. 6/2016).

201 K 417/11 i K 1016/13.

85. I na kraju, poslednji problem koji i te kako dovodi u pitanje ispunjavanje obaveza proisteklih iz UNCAT odnosi se na **mogućnost nastupanja apsolutne zastarelosti krivičnog gonjenja** za krivična dela zlostavljanje i mučenje i iznuđivanje iskaza. Obaveze koje proističu iz Evropske konvencije i UNCAT praktično ne dozvoljavaju da postupci povodom osnovanih navoda o zlostavljanju (*arguable claim*) zastare, tj. obaveza država potpisnica je da sve ozbiljne navode o zlostavljanju ispitaju kroz preduzimanje razumnih istražnih radnji. Činjenica da krivični postupak nije okončan odlukom u kojoj su, u najmanju ruku, razjašnjene sve okolnosti pod kojima je nastupilo narušavanje fizičkog integriteta i dostojanstva pojedinca, može dovesti do kršenja procesnog aspekta zabrane zlostavljanja, tj. kršenje čl. 3 Evropske konvencije i čl. 12 UNCAT. CCPR je i 2011.²⁰² i 2017. godine²⁰³ izrazio zabrinutost [...] *da su mučenje i zlostavljanje kažnjivi samo zatvorskom kaznom od maksimum 8 godina, a da je rok zastarelosti krivičnog gonjenja 10 godina* [...]. Sa druge strane CAT je u završnim napomenama iz maja 2015. godine istakao:

*[...] Komitet apeluje na državu potpisnicu da ukine rok apsolutne zastarelosti za krivično delo mučenja i da preduzme neophodne mere da ponovo pokrene one istražne postupke za krivično delo mučenja koji su obustavljeni zbog isteka roka zastarelosti.*²⁰⁴

86. Najlakši način na koji bi Srbija ispunila ovu obavezu bila bi dopuna odredbe čl. 108 KZ koji propisuje listu krivičnih dela koje ne zastarevaju. Činjenica da krivično delo mučenja, ali i drugih oblika zlostavljanja, ne zastareva imala bi sama po sebi jak odvrćajući efekat u odnosu na službena lica kojima je zakon delegirao upotrebu sile. U periodu od 1. januara 2010. godine do 31. decembra 2015. godine, apsolutno je zastarelo ukupno 16 krivičnih postupaka koji su se vodili protiv 31 službenog lica (policijskih službenika i zaposlenih u službi obezbeđenja kazneno-popravnih zavoda) za krivično delo zlostavljanje i mučenje i jedan postupak koji se vodio protiv 4 službena lica za krivično delo iznuđivanje iskaza. Dakle, više od 10% postupaka je zastarelo u periodu od 2010. do 2016. godine.

87. Iz svega navedenog, može se izvući zaključak da materijalne odredbe krivičnog zakonodavstva Srbije koje se odnose na inkriminaciju mučenja i drugih oblika zlostavljanja nisu usaglašene sa obavezama koje proističu iz UNCAT

---

202 CCPR, „Consideration of reports submitted by States parties under article 40 of the Covenant – Concluding observations of the Human Rights Committee – Serbia“, 20. maj 2011, *CCPR/C/SRB/CO/2*, para. 11.

203 CCPR, „Concluding observations on the third periodic report of Serbia“, 10. april 2017, *CCPR/C/SRB/CO/3*, para. 26 i 27 (prevod naš).

204 CAT, „Concluding observations on the second periodic report of the Republic of Serbia“, 12. maj 2015, *CAT/C/SRB/CO/2*, para. 8 (prevod naš).

i prakse CAT. Već više od 25 godina nadležni organi Srbije nisu preduzeli zakonodavne mere kako bi se odredbe KZ dovele u sklad sa najvišim međunarodnim standardima koji se odnose na apsolutnu zabranu zlostavljanja, što se odrazilo i na sudsku praksu ali i na činjenicu da službena lica koja su počinila zlostavljanje ne snose odgovornost koja je srazmerna ozbiljnosti akata koja su počinili.

88. Uzimajući u obzir praksu Evropskog suda i CAT koja je opisana u prvom delu publikacije, mučenje ali i nečovečno i ponižavajuće postupanje bi se u srpskom KZ mogle definisati kroz posebno krivično delo. Naziv krivičnog dela bio bi *mučenje, nečovečno i ponižavajuće postupanje*. Mučenje bi trebalo definisati na istovetan način kao što je to učinjeno i u čl. 1 UNCAT, dok bi se elementi nečovečnog i ponižavajućeg postupanja uzeli iz jurisprudencije dva pomenuta tela. Zaprećene kazne bi trebalo da budu u skladu sa preporukama CAT i CCPR, dok bi čl. 108 KZ koji propisuje koja krivična dela ne mogu zastariti trebalo da uključi i mučenje, nečovečno i ponižavajuće postupanje.

Predlog definicije krivičnog dela mučenje, nečovečno i ponižavajuće postupanje

Mučenje, nečovečno i ponižavajuće postupanje

1) Službeno lice, ili bilo koje drugo lice koje deluje u službenom svojstvu ili na njegov podsticaj ili sa njegovim izričitim ili prećutnim pristanom, koje namerno drugom licu nanosi bol ili teške fizičke ili mentalne patnje u cilju dobijanja od njega ili nekog trećeg lica obaveštenja ili priznanja ili njegovog kažnjavanja za delo koje je to ili neko treće lice izvršilo ili za čije izvršenje je osumnjičeno, zastrašivanje tog lica ili vršenje pritiska na njega ili zastrašivanje ili vršenje pritiska na neko treće lice ili iz bilo kojeg drugog razloga zasnovanog na bilo kom obliku diskriminacije kazniće se kaznom zatvora od 6 do 15 godina.

2) Službeno lice, ili bilo koje drugo lice koje deluje u službenom svojstvu ili na njegov podsticaj ili sa njegovim izričitim ili prećutnim pristanom, koje drugom licu nanosi ozbiljan bol i patnju, fizičku ili psihičku, kazniće se kaznom zatvora od 2 do 8 godina.

3) Službeno lice, ili bilo koje drugo lice koje deluje u službenom svojstvu ili na njegov podsticaj ili sa njegovim izričitim ili prećutnim pristanom, koje drugom licu nanosi bol i patnje, bilo fizičke, bilo mentalne koje za posledicu imaju narušavanje nečijeg dostojanstva kazniće se zatvorom od 1 do 3 godine.

IV

Sprovođenje efikasne i delotvorne istrage u pogledu ozbiljnih navoda o zlostavljanju (*arguable claim*)

89. Kako bi se na adekvatan način vršila prevencija zlostavljanja ali i kako bi se ova pojava postepeno suzbijala iz prakse organa ovlašćenih da upotrebljavaju silu, obaveza svih država jeste da sve ozbiljne navode o zlostavljanju (*arguable claim*) ispituju i utvrde da li je do zlostavljanja zaista i došlo i da, ako jeste, počinioc otkriju i na adekvatan način kazne.²⁰⁵ Ozbiljni navodi o zlostavljanju su navodi koji počivaju na činjenicama koje direktno ili indirektno ukazuju da je službeno ili drugo lice u službenom svojstvu neopravdano narušilo telesni integritet ili dostojanstvo pojedinca. Kada se takvi navodi pojave, obaveza nadležnih/istražnih organa jeste da preduzmu razumne (istražne) mere koje bi trebalo da dovedu do razjašnjenja svih okolnosti pod kojima je došlo do narušavanja mentalnog i fizičkog integriteta pojedinca.²⁰⁶ Bez pozitivne obaveze države da istraži navode ili druge indicije o postojanju zlostavljanja zabrana bi bila teorijska i iluzorna, i samim tim bi omogućila državnim vlastima i njenim predstavnicima da deluju bez odgovornosti.²⁰⁷ Propuštanje da se ova obaveza ispuni, bez ikakve sumnje vodi ka povredi čl. 3 Evropske konvencije, tj. čl. 12 UNCAT, ali i čl. 25 Ustava.

---

205 [...] *Dužnost ispitivanja ozbiljnog (namernog) zlostavljanja, kao i drugih ozbiljnih kršenja ljudskih prava ima apsolutan karakter*, Erik Svandidze, *Effective investigation of ill-treatment – Guidelines on European standards*, second edition, Council of Europe, jun 2016, p. 9, para. 1.2.1 (prevod naš).

206 Osnovni principi na kojima istraga u vezi navoda o zlostavljanju mora da počiva su kompetentnost, nepristrasnost, nezavisnost, neodložno izvršenje i temeljitost, Kancelarija Ujedinjenih nacija Visoki komesar za ljudska prava – Ženeva, *Istanbulski protokol – Priručnik za delotvornu istragu i dokumentovanje torture i drugog svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja*, Serija profesionalne obuke Br. 8/Rev. 1, Ujedinjene nacije, Njujork i Ženeva 2004, para. 75.

207 Erik Svandidze, *Effective investigation of ill-treatment – Guidelines on European standards*, second edition, Council of Europe, jun 2016, p. 9, para. 1.2.1; CPT je u jednom od izveštaja upućenom Srbiji istakao: *Još jedan od efikasnih načina za sprečavanje zlostavljanja od strane policijskih službenika jeste da nadležni organi savesno ispituju sve pritužbe na takvo postupanje koji su im podnete i, gde je shodno, da izreknu odgovarajuće kazne. Ovakva praksa će imati jako odvratajuće dejstvo. I obrnuto, ukoliko te vlasti ne preduzmu efikasne mere po primanju pritužbi upućenih njima, državni službenici skloni zlostavljanju osoba u policijskom zadržavanju vrlo brzo će početi da veruju da to mogu da čine i ostanu nekažnjeni [...]*, CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije i Crne Gore o poseti CPT od 16. do 28. septembra 2004. godine“, *CPT/Inf (2006) 18*, para. 39 (prevod naš).

Evropski sud u tom pogledu naglašava:

Sud ponovo ističe da u slučajevima u kojima pojedinac iznese verodostojnu tvrdnju da su on ili ona pretrpeli postupanje kojim se krši čl. 3 od strane policije ili drugih sličnih predstavnika države ta odredba, razmatrana zajedno sa opštom obavezom države koja proističe iz čl. 1 Konvencije da „obezbedi svakome pod njenom jurisdikcijom prava i slobode definisane u ... Konvenciji“, implicitno zahteva da bi trebalo da postoji efikasna zvanična istraga. Istraga bi trebalo da bude takva da dovede do identifikacije i – ako je potrebno – do kažnjavanja onih koji su odgovorni. U suprotnom, opšta pravna zabrana mučenja i nečovečnog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja bi, uprkos njenom fundamentalnom značaju, bila neefikasna u praksi i, u nekim slučajevima, omogućila bi da predstavnici države nekažnjeno prekrše prava onih koji su pod njihovom kontrolom [...].²⁰⁸

90. Dakle, iako čl. 3 Evropske konvencije ne previđa eksplicitno obavezu istragu u pogledu ozbiljnih navoda o zlostavljanju, jasno je iz prakse suda u Strazburu da će zabrana mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja biti povređena ukoliko se takvi navodi ne ispituju kroz adekvatne istražne radnje, bez obzira da li je do zlostavljanja zaista došlo ili nije. Ovakav stav prvi put je zauzet u slučaju *Assenov and others v. Bulgaria*,²⁰⁹ i nakon ove odluke postalo je jasno da član 3 može biti povređen ne samo kada se utvrdi da se zlostavljanje zaista i dogodilo (povreda tzv. **materijalnog aspekta zabrane zlostavljanja**), već i kada nadležni istražni organi države potpisnice Evropske konvencije ne preduzmu razumne mere kako bi ispitali ozbiljne navode o zlostavljanju (povreda tzv. **procesnog aspekta zabrane zlostavljanja**). Dakle, čl. 3 ima dva aspekta: materijalni – koji je povređen kada se utvrdi da se zlostavljanje zaista i dogodilo i procesni – koji je povređen kada se utvrdi da istražni organi nisu preduzeli potrebne mere kako bi ispitali navod o zlostavljanju koji je ozbiljan. Da bi postojala povreda materijalnog aspekta, Evropski sud je [...] *usvojio standard „izvan razumne sumnje“ ali dodaje da takav dokaz mora proisteći iz istovremenog postojanja dovoljno jakih, jasnih i saglasnih zaključaka ili sličnih nespornih pretpostavljenih činjenica [...].²¹⁰* Treba istaći i da povreda jednog aspekta ne mora nužno da bude praćena povredom drugog, tj. moguće je da Evropski sud nema dovoljno činjenica koje *izvan razumne sumnje* ukazuju da je materijalni aspekt čl. 3 povređen, ali da kroz ocenu preduzetih mera, ažurnosti i temeljnosti istrage utvrdi postojanje povrede procesnog aspekta:

[...] Sud nema teškoća da prihvati da su navodi podnosioca predstavke o zlostavljanju suprotno zahtevima čl. 3 Konvencije dovoljno uverljivi da dovedu do obaveze državnih organa da ih istraže kako to nalaže čl. 3 Konvencije. Ovaj zaključak je nezavisan od toga da li se ili nije navodno zlostavljanje konačno dokazalo pred

---

208 *Manzhos v. Russia*, App. no. 64752/09 (2016), para. 33 (prevod naš).

209 *Assenov and others v. Bulgaria*, App. no. 24760/94 (1998), para. 102.

210 *Shlychkov v. Russia*, App. no. 40852/05 (2016), para. 56 (prevod naš).

*Sudom jer, u slučaju zlostavljanja osobe lišene slobode u rukama onih koji su ga/je zarobili, upravo je nedostatak adekvatne istrage ono što zlostavljanje čini teško dokazivim.*²¹¹

91. Onog trenutka kada se pojave navodi o zlostavljanju koji se mogu smatrati ozbiljnim, tog trenutka nastaje i obaveza države da preduzme sve celishodne i raspoložive mere kako bi obezbedila dokaze i razjasnila sve okolnosti. Pod celishodne istražne mere svakako spadaju izjave žrtve/i zlostavljanja, izjave svedoka, izjave okrivljenih, suočavanje pojedinaca koji iznose različite tvrdnje u pogledu istovetnih događaja, sprovođenje medicinskog pregleda bez odlaganja, veštačenje povreda na potencijalnoj žrtvi zlostavljanja, veštačenje medicinske dokumentacije, pregled/preslušavanje audio i video zapisa, pregled dokumentacije kojom se opisuje tok primene policijskih ovlašćenja i sl.²¹² Istraga mora počivati na principu nezavisnosti, tj. moraju je sprovesti nadležni organi koji se ne mogu dovesti u vezu sa potencijalnim počiniocima zlostavljanja i poželjno je da to budu pravosudni organi, ili da bar odluke izvršnih istražnih organa budu podvrgnute sudskoj konroli:

*Istraga ozbiljnih navoda o zlostavljanju mora biti i blagovremena i temeljna. Vlasti uvek moraju preduzeti ozbiljan pokušaj da saznaju šta se dogodilo i ne bi trebalo da se oslanjaju na brzoplete ili neosnovane zaključke kako bi okončali istragu ili ih uzeli kao osnov za svoje odluke. One moraju preduzeti sve razumne korake koji su im dostupni kako bi obezbedili dokaze koji se odnose na incident uključujući, inter alia, iskaze svedoka i forenzičke dokaze. Bilo kakvi nedostaci u istrazi kojima se umanjuje mogućnost utvrđivanja uzroka povreda ili identifikovanja odgovornih osoba izložiće riziku odstupanja od ovog standarda [...]. Osim toga, istraga mora biti nezavisna, nepristrasna i izložena sudu javnosti [...]. Trebalo bi da rezultira obrazloženom odlukom kako bi javnost bila uverena da se vladavina prava poštuje [...].*²¹³

*Osim toga, istraga mora biti pokrenuta bez odlaganja. U slučajevima u vezi čl. 2 i 3 Konvencije, gde je efikasnost zvanične istrage bio problem, Sud je često procenjivao da li su vlasti reagovale blagovremeno na žalbe u relevantnom trenutku [...]. U obzir je uzimano vreme otpočinjanja istrage, odlaganja u uzimanju izjava [...] i dužina vremena koje je bilo potrebno za inicijalnu istragu [...].*²¹⁴

[...] Sudija, naravno, mora preduzeti odgovarajuće korake kada postoje indicije da je došlo do zlostavljanja od strane policije. S tim u vezi, uvek kada osumnjičeni za krivično delo, koji je izveden pred sudiju nakon policijskog pritvora, iznosi tvrdnje o

---

211 *Adam v. Slovakia*, App. no. 68066/12 (2016), para. 72 (prevod naš).

212 Vidi takođe: Kancelarija Ujedinjenih nacija Visoki komesar za ljudska prava – Ženeva, *Istanbulski protokol – Priručnik za delotvornu istragu i dokumentovanje torture i drugog svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja*, Serija profesionalne obuke Br. 8/Rev. 1, Ujedinjene nacije, Njujork i Ženeva 2004, para. 99.

213 *Manzhos v. Russia*, App. no. 64752/09 (2016), para. 34 (prevod naš).

214 *Virabyan v. Armenia*, App. no. 40094/05 (2012), para. 163 (prevod naš).

zlostavljanju sudija takve navode treba pismeno da evidentira, naredi da se odmah izvrši lekarski pregled i preduzme mere da obezbedi da se tvrdnje propisno ispituju. Takav pristup treba primeniti bez obzira da li osoba ima ili nema vidljive spoljne povrede. Štaviše, čak i u nedostatku izričitih tvrdnji o zlostavljanju, sudija bi trebalo da zahteva pregled od strane veštaka sudske medicine uvek kada postoji osnovana sumnja da je osoba koja je izvedena pred njega mogla biti žrtva zlostavljanja.

Pažljivo ispitivanje svih pritužbi od strane sudskih i drugih relevantnih vlasti o zlostavljanju od strane pripadnika organa koji primenjuju zakon i, kada je to primereno, izricanje odgovarajuće kazne imaće snažan odvraćajući efekat. U suprotnom, ukoliko ove vlasti ne preduzmu delotvorne mere po pritužbama koje su im upućene, pripadnici organa koji primenjuju zakon koji su naklonjeni da zlostavljaju osobe koje drže u pritvoru veoma brzo će početi da veruju da to mogu da čine nekažnjeno.²¹⁵

92. Istraga ne mora nužno da dovede do ishoda u kome će nadležni istražni organi utvrditi da su navodi o zlostavljanju osnovani, već se od ovih organa zahteva da kroz sam postupak pokažu strogu ažurnost, posvećenost i efikasnost. Istražni organi iz tog razloga svaki pojedinačni slučaj moraju ceniti posebno, prilagođavajući mu različite istražne radnje koje su im stavljene na raspolaganje, a koje mogu da doprinesu razjašnjenju svih okolnosti pod kojima je pojedincu narušen fizički integritet i dostojanstvo:

Obaveza da se istraži „nije obaveza u pogledu rezultata, već u pogledu korišćenja raspoloživih sredstava“: ne treba svaka istraga nužno da dovede do zaključka koji je u skladu sa navodima podnosioca predstave o događaju. Međutim, u načelu bi trebalo da dovede do utvrđivanja činjenica slučaja i, ukoliko se navodi dokažu kao istiniti, identifikacije i kažnjavanja onih koji su odgovorni [...].²¹⁶

93. Postoje tri osnovna prava koja licu lišenom slobode omogućavaju zaštitu od zlostavljanja ali i uz pomoć kojih se navodi o zlostavljanju mogu na adekvatan način potkrepiti. To su: 1) pravo da se o svom lišenju slobode obaveste treća, bliska lica (porodica, prijatelji i sl),²¹⁷ 2) pravo da se po sopstvenom izboru angažuje advokat ili pravo na dodelu advokata (*ex officio* odbrana) koji će na

---

215 CPT, *Standardi CPT-a* – „Najbitniji“ odeljci *Opštih izveštaja CPT-a, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2006, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2006*, „Izvod iz 12. Opšteg izveštaja, [CPT/Inf (2002) 15]“, Strazbur 2007, str. 14, para. 45 (dostupno na: <http://npm.rs/attachments/Standardi.pdf>).

216 *Balajevs v. Latvia*, App. no. 8347/07 (2016), para. 99 (prevod naš).

217 [...] *CPT poziva vlasti Srbije da obezbede pravo svim osobama, iz bilo kog razloga lišenim slobode od strane policije, da obaveste bliskog srodnika ili treću stranu po svom izboru o svom položaju od samog početka njihovog lišenja slobode (to jest, od trenutka kada su prinuđeni da ostanu u policiji). Osim toga, osobama lišenim slobode moraju se dati povratne informacije o tome da li je neki blizak srodnik ili druga osoba obavestena o činjenici njihovog pritvora*, CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije o poseti CPT od 26. maja do 5. juna 2015. godine“, CPT/Inf (2016) 21, para. 24 (prevod naš).

savestan način štiti interese osobe lišene slobode i koji će blagovremeno moći da inicira postupak utvrđivanja odgovornosti ukoliko se ispostavi da je njegov štitnik bio podvrgnut zlostavljanju i 3) pravo na lekarski pregled, i to po mogućstvu na pregled lekara veštaka specijaliste sudske medicine, kao i lekara po sopstvenom izboru.²¹⁸ CPT u tom pogledu ističe:

CPT pridaje poseban značaj trima pravima osoba pritvorenim od strane policije: pravu osobe u pitanju da o svom pritvaranju obavesti treće lice po svom izboru (člana porodice, prijatelja, konzulat), pravu na usluge advokata i pravu na medicinski pregled od strane lekara po izboru date osobe²¹⁹ (pored medicinskog pregleda izvršenog od strane lekara kojeg su pozvale policijske vlasti). To su, prema mišljenju CPT, tri osnovne garancije protiv zlostavljanja pritvorenih osoba, koje bi trebalo primenjivati od samog početka lišavanja slobode bez obzira na to kojim je terminima to lišavanje slobode određeno od strane pravnog sistema u pitanju (pritvor, zadržavanje, itd).²²⁰

Pristup advokatu osoba koje se nalaze u policijskom pritvoru mora uključivati pravo kontaktiranja advokata i pravo na posete od strane advokata (u oba slučaja pod uslovima kojima se garantuje poverljivost njihovih razgovora) te, u principu, pravo pritvorene osobe da prilikom njenog saslušanja bude prisutan i advokat.²²¹

CPT želi da naglasi da je, po njegovom iskustvu, period neposredno po lišavanju slobode upravo onaj period kada je rizik od zastrašivanja i fizičkog zlostavljanja najveći. Shodno tome, mogućnost da osobe koje su pritvorene imaju pristup advokatu upravo tada predstavlja osnovnu garanciju protiv zlostavljanja. Postojanje takve mogućnosti imaće odvratajući efekat na one koji nameravaju da zlostavljaju pritvorene osobe; nadalje, advokat je u najboljoj situaciji da pokrene odgovarajući postupak ukoliko do zlostavljanja zaista i dođe [...].²²²

94. Važno je istaći i da lekarski pregled sam po sebi nije dovoljan da bi se smatralo da je ova istražna mera, tj. mera kojom se medicinski mogu dokumentovati tragovi zlostavljanja, preduzeta na adekvatan način. Zapravo, lekar igra ključnu ulogu u objašnjavanju porekla i načina nastanka povreda na žrtvi

218 CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije i Crne Gore o poseti CPT od 16. do 28. septembra 2004. godine“, *CPT/Inf (2006)* 18, para. 45.

219 O trošku osobe koja je lekarski pregled zahtevala.

220 CPT, *Standardi CPT-a – „Najbitniji“ odeljci Opštih izveštaja CPT-a, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2006, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2006*, „Izvod iz 2. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (92) 3]“, Strazbur 2007, str. 6, para. 36 i *ibid.* „Izvod iz 12. Opšteg izveštaja, [CPT/Inf (2002) 15]“, str. 12, para. 40 (dostupno na: <http://npm.rs/attachments/Standardi.pdf>).

221 CPT, *Standardi CPT-a – „Najbitniji“ odeljci Opštih izveštaja CPT-a, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2006, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2006*, „Izvod iz 2. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (92) 3]“, Strazbur 2007, str. 6, para. 38 (dostupno na: <http://npm.rs/attachments/Standardi.pdf>).

222 CPT, *Standardi CPT-a – „Najbitniji“ odeljci Opštih izveštaja CPT-a, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2006, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2006*, „Izvod iz 6. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (96) 21]“, Strazbur 2007, str. 9, para. 15 i *ibid.* „Izvod iz 21. opšteg izveštaja [CPT/Inf (2011) 28]“, (dostupno na: <http://npm.rs/attachments/Standardi.pdf>).

zlostavljana. Taj pregled mora se sprovesti bez prisustva policijskih službenika i to tako što će lekar detaljno, u skladu sa pravilima struke sudske medicine, opisati sve povrede, uzeti izjavu pacijenta i dati svoje mišljenje o uzročno-posledičnoj vezi između ta dva.²²³ CPT ističe:

[...] Što se tiče lekarskog pregleda osoba koje se nalaze u policijskom pritvoru, svaki takav pregled mora biti obavljen izvan slušnog, a po mogućnosti i vidnog, dometa policijskih službenika. Nadalje, rezultati svakog pregleda, kao i relevantni iskazi pritvorenika, te zaključci lekara, moraju biti zvanično zabeleženi od strane lekara i učinjeni dostupnim pritvorenom licu i njegovom advokatu.²²⁴

Zdravstvene službe u zatvorima mogu značajno doprineti sprečavanju zlostavljanja zatvorenika doslednim dokumentovanjem povreda i, kada je shodno, davanjem informacija nadležnim organima. Zdravstveni radnici – članovi delegacije, utvrdili su da su povrede nanete zatvorenicima van zatvora uredno dokumentovane po njihovom dolasku u KPZ Sremska Mitrovica. Međutim, ostalo je mesta za poboljšanje u posećenim objektima.

CPT preporučuje da izveštaj sačinjen posle lekarskog pregleda zatvorenika – bilo onog koji je tek primljen ili onog koji je tu privremeno – treba da sadrži:

- i) punu izjavu osobe u pitanju koja je od značaja za lekarski pregled (uključujući i opis njegovog/njenog zdravstvenog stanja i bilo kakve navode o zlostavljanju);*
- ii) potpuno objektivne medicinske nalaze zasnovane na detaljnom pregledu;*
- iii) zaključak lekara u pogledu tačke i) i ii).²²⁵*

Isti pristup bi trebalo da usledi kad god je zatvorenik pregledan posle incidenta koji uključuje nasilje u zatvoru.

U svojim zaključcima, doktor bi trebalo da ukaže na stepen konzistentnosti između iznetih navoda i objektivnih medicinskih nalaza; ovo bi omogućilo nadležnim organima, posebno tužiocima, da adekvatno procene informacije navedene u izveštaju. Dodatno, ako zatvorenik tako zahteva, doktor bi trebalo da njemu/njoj dostavi nalaz koji opisuje utvrđene povrede [...].²²⁶

95. Kao što je u ovoj publikaciji već istaknuto, prekomerna upotreba sredstava prinude vodi ka postupanju koje se karakteriše kao nečovečno i/ili ponižavajuće. Iz tog razloga, sve situacije u kojima su kao posledice upotrebe sile

---

223 Vidi takođe: Kancelarija Ujedinjenih nacija Visoki komesar za ljudska prava – Ženeva, *Istanbulski protokol – Priručnik za delotvornu istragu i dokumentovanje torture i drugog svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja*, Serija profesionalne obuke Br. 8/Rev. 1, Ujedinjene nacije, Njujork i Ženeva 2004, para. 83, 104 i 105 i Poglavlje V i VI.

224 CPT, *Standardi CPT-a – „Najbitniji“ odeljci Opštih izveštaja CPT-a, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2006, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2006*, „Izvod iz 2. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (92) 3]“, Strazbur 2007, str. 6, para. 38 (dostupno na: <http://npm.rs/attachments/Standardi.pdf>).

225 Uzročno-posledična veza između izjava i utvrđenog stanja (prim. aut).

226 CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije i Crne Gore o poseti CPT od 16. do 28. septembra 2004. godine“, *CPT/Inf (2006) 18*, para. 91 (prevod naš).

nastupile telesne povrede ili je došlo do narušavanja dostojanstva, neophodno je utvrditi da li je sila koja je u konkretnom slučaju primenjena bila srazmerna opasnosti koji je pretila, tj. da li je bila srazmerna vrednosti legitimnog cilja koji je trebalo ostvariti (spečavanja bekstva, hapšenje i sl). Ukoliko je sila upotrebljena nesrazmerno, bez ikakve sumnje će se raditi o postupanju koje se u praksi suda u Strazburu karakteriše kao, u najmanju ruku, ponižavajuće ali u najvećem broju slučajeva i kao nečovečno i kao ponižavajuće. Zbog toga, rezultati istrage koji ne sadrže pravilnu ocenu o opravdanosti i zakonitosti upotrebe sredstava prinude dovešće u pitanje poštovanje procesnog aspekta zabrane zlostavljanja.²²⁷ Evropski sud ističe:

*Istraga, takođe, mora biti efikasna u smislu da može da dovede do utvrđivanja da li je sila upotrebljena od strane policije u datim okolnostima bila opravdana ili ne [...].*²²⁸

*U pogledu osobe koja je lišena slobode ili je uopšte suočena sa policijskim službenicima, bilo kakvo pribegavanje fizičkoj sili koja nije bila apsolutno neophodna u odnosu na ponašanje te osobe narušava ljudsko dostojanstvo i ono je, u principu, povreda prava garantovanih čl. 3 [...]. Sud je nedavno istakao u slučaju Bouyid [...] da se reči „u principu“ ne mogu tumačiti tako da možda postoje situacije u kojima se ne traži takav zaključak o kršenju zbog toga što prag minimalnog stepena ozbiljnosti nije dosegnut. Svako zadiranje u ljudsko dostojanstvo udara u samu suštinu Konvencije. Iz tog razloga, svako delovanje policijskog službenika spram pojedinca koje narušava ljudsko dostojanstvo predstavlja povredu čl. 3 Konvencije. To se posebno odnosi na upotrebu fizičke sile prema pojedincu u slučajevima u kojima to nije bilo apsolutno neophodno u odnosu na njegovo ponašanje, bez obzira na posledice po osobu u pitanju.*²³⁰

96. Kako su žrtve zlostavljanja najčešće osobe koje su lišene slobode, tj. osobe koje se nalaze pod potpunom kontrolom organa vlasti, u situacijama u kojima je evidentno da su povrede nastale tokom pritvora te iste vlasti su u obavezi da [...] dostave verodostojna objašnjenja o tome kako su povrede nastale [...] U odsustvu takvog objašnjenja, Sud može izvući zaključke koji mogu biti nepovoljni za Vladu [...],²³¹ što znači da će doći do povrede materijalnog aspekta čl. 3. Česti su slučajevi u kojima su pojedinci u dobrom zdravlju (bez vidljivih povreda ili drugih tragova nasilja) lišeni slobode i dovedeni npr. u policijsku stanicu ali da se po određivanju pritvora, ili nakon puštanja na slobodu, ispostavilo da imaju povrede za koje tvrde da su ih zadobili od strane predstavnika države. Puko negiranje da su te povrede posledica postupanja službenih lica koje su lišile

---

227 Vidi paragrafe 35 i 48.

228 *Fanzyeva v. Russia*, App. no. 41675 (2015), para. 70 (prevod naš).

229 Vidi paragrafe 52–55.

230 *Mihhailov v. Estonia*, App. no. 64418/10 (2016), para. 105 (prevod naš).

231 *Ibid*, para. 100.

slobode pojedinca i koja su samim tim imala apsolutnu kontrolu nad žrtvom neće dovesti do izbegavanja odgovornosti države u čije ime i za čiji račun su njeni predstavnici delovali:

Pored toga, treba napomenuti da se postupci u pogledu primene Konvencije ne oslanjaju u svim slučajevima na strogu primenu principa affirmanti incumbit probatio [teret dokazivanja je na onom ko tvrdi – prim. prev]. Sud zasniva svoju sudsku praksu u pogledu čl. 2 i 3 Konvencije u smislu da kada su događaji u pitanju u isključivom saznanju državnih organa, kao kada je reč o licima pod njihovom kontrolom u pritvoru, nameću se čvrste pretpostavke o činjenicama u pogledu nastanka povreda ili smrti tokom tog pritvora. Može se smatrati da teret dokazivanja u takvom slučaju počiva na državnim organima da pruže zadovoljavajuće i uverljivo objašnjenje (vidi Çakıcı v. Turkey [GC], no. 23657/94, para. 85, ECHR 1999-IV; Salman v. Turkey [GC], no. 21986/93, para. 100, ECHR 2000-VII; i Rupa v. Romania (no. 1), no. 58478/00, para. 97, 16. decembar 2008). U odsustvu takvog objašnjenja, Sud može izvući zaključke koji mogu biti nepovoljni za Vladu (vidi Orhan v. Turkey, no. 25656/94, para. 274, 18. jun 2002).²³²

97. Kada se govori o obliku u kome se iznose tvrdnje o zlostavljanju, Evropski sud ne traži da takvi navodi imaju neku posebnu formu. Dakle, navodi o zlostavljanju ne moraju se podneti pismeno ili, recimo, od strane advokata ili druge osobe koja poseduje odgovarajuća znanja iz te oblasti. Navodi o zlostavljanju mogu se izneti usmeno i to pred bilo kojim državnim organom. Tog trenutka nastaje obaveza za taj organ da po tim navodima postupi tako što će, ukoliko mu to zakonska ovlašćenja nalažu, sprovesti istragu i razjasniti sve okolnosti ili će, ako u okviru njegovih ovlašćenja nema mogućnosti za preduzimanje istražnih radnji, pritužbu koja se odnosi na zlostavljanje proslediti za to nadležnom telu (policiji, sudu ili tužilaštvu). Samim tim, opravdanja koja su u prošlosti koristile mnoge države pokušavajući da izbegnu odgovornost za akte zlostavljanja koje su počinili njeni predstavnici da žrtva nikada zvanično nije podnela pritužbu ne mogu se uzeti kao zadovoljavajuća.²³³ Praksa Evropskog suda po tom pitanju ide još dalje te se od država zahteva da se postupa i u onim situacijama u kojima žrtva sama nije iznela navode o zlostavljanju ali se iz drugih izvora, ili iz neposrednog uvida u stanje stvari (npr. pred tužioca je dovedena osoba sa vidljivim povredama), može ustanoviti da se zlostavljanje potencijalno dogodilo:

[...] Čak i u odsustvu izričite pritužbe, istragu bi trebalo pokrenuti ukoliko postoje druge dovoljno jasne indikacije da se mučenje ili zlostavljanje možda dogodilo.

---

232 *El-Masri v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia*, App. no. 39630/09 (2012), para. 152 (prevod naš).

233 Vidi takođe i Kancelarija Ujedinjenih nacija Visoki komesar za ljudska prava – Ženeva, *Istanbulski protokol – Priručnik za delotvornu istragu i dokumentovanje torture i drugog svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja*, Serija profesionalne obuke Br. 8/Rev. 1, Ujedinjene nacije, Njujork i Ženeva 2004, para. 79.

Zahtev za blagovremenošću i razumna ekspeditivnost podrazumeva se u ovom kontekstu. Blagovremeni odgovor vlasti u istraživanju navoda o zlostavljanju može se uopšteno smatrati ključnim za očuvanje poverenja javnosti u njihovo očuvanje vladavine prava i u sprečavanje svakog dosluha i tolerisanja nezakonitih akata. Tolerantnost vlasti prema takvim aktima ne može ništa drugo nego da potkopa poverenje javnosti u načelo zakonitosti i težnju države da očuva vladavinu prava [...].²³⁴

[...] Ipak, o kom god istražnom metodu da je reč, vlasti moraju delovati čim je zvanična prijava podneta. Čak i kad strogo govoreći prijava nije podneta, istraga mora biti započeta ukoliko postoje dovoljno jasne indikacije da se mučenje ili zlostavljanje dogodilo [...]. Vlasti moraju uzeti u obzir posebno ranjivu situaciju žrtava mučenja i činjenicu da će osobe koje su bile podvrgnute ozbiljnom zlostavljanju često biti manje spremne ili voljne da podnesu prijavu [...].²³⁵

[...] CPT preporučuje da, kad god osumnjičeni za krivično delo koji su dovedeni pred istražnog sudiju ili javnog tužioca na kraju policijskog zadržavanja ili posle toga iznesu navod o zlostavljanju od strane policije, sudija ili tužilac treba pismeno da evidentira navode, odmah naredi pregled od strane veštaka specijaliste sudske medicine i preduzme neophodne korake da obezbedi da navodi budu adekvatno istraženi. Takav pristup treba primeniti bez obzira da li, ili ne, osoba u pitanju ima vidljive spoljne povrede. Osim toga, čak i u odsustvu izričitog navoda o zlostavljanju, sudija ili tužilac treba da naloži veštačenje specijaliste sudske medicine kada god postoje druge osnove da se veruje da je osoba dovedena pred njega mogla biti žrtva zlostavljanja.²³⁶

98. Jedan od osnovnih preduslova da bi se istraga mogla smatrati efikasnom i delotvornom jeste da istražni organi budu nepristrasni i nezavisni. Iz tog razloga, u praksi Evropskog suda možemo naći pregršt predmeta u kojima su zemlje proglašavane odgovornim za kršenje procesnog aspekta čl. 3 jer je istraga sprovedena od strane predstavnika izvršne vlasti, najčešće organizacionih jedinica ministarstva unutrašnjih poslova, koje se ne mogu smatati nezavisnim u odnosu na npr. optužene policajce. Dakle, Evropski sud smatra da su sporni slučajevima u kojima kolege istražuju kolege tj. u kojima organizacione jedinice, poput srpskog Sektora unutrašnje kontrole, sprovode istragu o zlostavljanju koje su navodno počinili pripadnici MUP.²³⁷ Nezavisnost i nepristrasnost su sporne i u slučajevima kada se nadležni pravosudni organi (npr. javno tužilaštvo) u potpunosti, bez preduzimanja dodatnih mera, oslone na nalaze istrage koju je, sa

---

234 97 Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses and Others v. Georgia, App. no. 71156/01 (2001), para. 97 (prevod naš).

235 Bati and Others v. Turkey, App. no. 3097/96 57834/00 (2004), para. 133 (prevod naš).

236 CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije i Crne Gore o poseti CPT od 16. do 28. septembra 2004. godine“, CPT/Inf (2006) 18, para. 40 (prevod naš).

237 U praksi osnovnih javnih tužilaštava Srbije uobičajena je praksa da se naredbe za ispitivanje navodnog zlostavljanja izdaju organizacionim jedinicama MUP u kojime je zaposlen okrivljeni policijski službenik.

ili bez njihovog naloga, sprovela policija i koji predstavljaju srž odluke kojom su odbačeni navodi o zlostavljanju.²³⁸

Da bi istraga bila delotvorna, uopšteno se može smatrati neophodnim da osobe nadležne za sprovođenje istrage i osobe koje je sprovode budu nezavisne od onih koji su učestvovali u događajima [...]. To ne znači samo nepostojanje hijerarhijske ili institucionalne veze nego i praktičnu nezavisnost [...].²³⁹

[...] Sud je, u slučaju Kummer [...], zauzeo stav da, iako je tužilac bio nezavisan od policije, njegova uloga pukog posmatrača nije bila dovoljna da bi policijska istraga bila u skladu sa zahtevima nezavisnosti. U ovom slučaju nema dokaza o aktivnom učešću tužioca u vođenju ili nadgledanju istrage koji bi bili protivteža nedostacima u njenoj nezavisnosti [...].²⁴⁰

99. Još jedna od stvari koju je važno pomenuti i od koje zavisi kvalitet istrage u slučajevima u kojima se kao zlostavljači pojavljuju dva ili više policijskih službenika jeste obaveza istražnih organa da smanje mogućnost usaglašavanja njihovih izjava. Naime, napisano je pravilo da između policijskih službenika postoji odnos kolegijalnosti i odanosti i da, ukoliko se to ne predupredi, postoji realna opasnost da se izjave u vezi okolnosti konkretnog slučaja usaglasu i na taj način zataška istina o stvarnom toku događaja. Sud u tom pogledu ističe da [...] sama činjenica da odgovarajući koraci u cilju smanjenja rizika od usaglašavanja izjava između navodnih počinioca nisu preduzeti, predstavlja značajan propust u adekvatnosti istrage [...].²⁴¹ Jedan od načina da se predupredi usaglašavanje izjava jeste suspenzija iz službe osumnjičenih za zlostavljanja u toku trajanja istrage ali i njihovo saslušanje bez odlaganja.²⁴²

100. Kao što je već pomenuto u delu u kome se analiziraju materijalne odredbe KZ i visine zaprečenih kazni za krivična dela zlostavljanje i mučenje (čl. 137 KZ) i iznuđivanje iskaza (čl. 136 KZ), sankcije koje se izriču počiniocima mučenja ne bi trebalo da budu ispod 6 godina zatvora. Dakle, utvrđivanje odgovornosti službenog lica za mučenje ili druge oblike zlostavljanja nije dovoljno da bi se zadovoljili zahtevi koji proističu iz čl. 3 Evropske konvencije, već je neophodno da se počinioci i na adekvatan način kazne. Blaga kaznena politika prema počiniocima zlostavljanja takođe podriva samu suštinu apsolutne zabrane zlostavljanja i doprinosi kreiranju atmosfere nekažnjivosti za kršenje peremptornih normi međunarodnog običajnog prava. U predmetu *Ateşoğlu v. Turkey*, utvrđena

---

238 Upravo je to pravilo u radu osnovnih javnih tužilaštava u Srbiji.

239 *Durđević v. Croatia*, App. no. 52422/09 (2011), para. 85 (prevod naš).

240 *Mihhailov v. Estonia*, App. no. 64418/10 (2016), para. 130 (prevod naš).

241 *Lyaljakin v. Russia*, App. No. 31305/09 (2015), para. 84 (prevod naš).

242 Vidi takođe para. 102; Kancelarija Ujedinjenih nacija Visoki komesar za ljudska prava – Ženeva, *Istanbulski protokol – Priručnik za delotvornu istragu i dokumentovanje torture i drugog svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja*, Serija profesionalne obuke Br. 8/Rev. 1, Ujedinjene nacije, Njujork i Ženeva 2004.

je odgovornost policijskih službenika i izrečena im je zatvorska kazna. Međutim, nadležni sud je suspendovao kaznu zatvora (koja je uključivala i suspenziju sa dužnosti) zbog dobrog vladanja policijskih službenika tokom postupka. Ova činjenica dovela je do kršenja procesnog aspekta čl. 3.²⁴³

101. Isto tako, i kroz praksu CAT ali i kroz praksu Evropskog suda za ljudska prava, možemo videti da je apsolutna zastarelost krivičnog gonjenja okrivljenih za zlostavljanja u suprotnosti za prirodom zabrane mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja i da samo po sebi predstavlja kršenje čl. 3:

[...] gde je predstavnik države optužen za zločine koji uključuju mučenje ili zlostavljanje, od najveće je važnosti za svrhu „efikasnosti pravnog leka“ da krivični postupak i osuda nisu vremenski ograničeni i da davanje amnestije ili pomilovanja ne bi trebalo da bude dopušteno. Sud takođe podvlači važnost suspenzije sa dužnosti predstavnika države koji je pod istragom ili kome se sudi kao i otpuštanje u slučaju osude (v. Zaključke i preporuke CAT: Turska, 27. maj 2003. godine, CAT/C/CR/30/5).²⁴⁴

[...] U svakom slučaju, za akte zlostavljanja rok zastarelosti ne bi trebalo da se primenjuje na predstavnike države [...].²⁴⁵

102. I na kraju, važno je pomenuti i da sama činjenica da je nekome iznuden iskaz koji se kasnije koristio kao dokaz u krivičnom postupku, pored toga što vodi ka povredi čl. 3, vodi i ka povredi prava na pravično suđenje (čl. 6) i podriiva pravo na slobodu osumnjičenog od samoopuživanja. Član 15 UNCAT predviđa da svaka država članica mora da se stara da izjava za koju se dokaže da je dobijena torturom ne može biti korišćena kao dokaz u nekom postupku, osim protiv lica optuženog za torturu da bi se utvrdilo da je izjava data pod takvim okolnostima.²⁴⁶ Evropski sud u tom pogledu ističe:

Prema tome, nije uloga Suda da utvrdi, kao pitanje principa, da li bi pojedinačne vrste dokaza – na primer, dokazi prikupljeni nezakonito u smislu domaćeg prava – mogli biti prihvatljivi ili, zapravo, da li je podnosilac predstavke kriv ili ne. Pitanje na koje se mora odgovoriti jeste da li su postupci u celini, uključujući i način na koji su dokazi prikupljeni, bili pravični. Ovo podrazumeva ispitivanje „nezakonitosti“ u pitanju i, u slučaju kršenja drugog prava iz Konvencije, prirodu utvrđene povrede [...].

Osim toga, posebna razmatranja se primenjuju u pogledu upotrebe dokaza u krivičnom postupku koji su prikupljeni u suprotnosti sa članom 3. Upotreba takvih

---

243 *Ateşoğlu v. Turkey*, App. no. 53645/10, para. 7 i 20.

244 *Pădureț v. Moldova*, App. no. 33134/03 (2010), para. 73 (prevod naš).

245 *Ibid*, para. 75 (prevod naš).

246 Članovi 9 i 16 Zakonika o krivičnom postupku Srbije takođe na jasan način propisuju ovu zabranu.

dokaza, obezbeđenih kao rezultat kršenja jednog od suštinskih i apsolutnih prava garantovanih Konvencijom, uvek dovodi do ozbiljnih pitanja vezanih za pravičnost postupaka, čak i ako prihvatanje takvih dokaza nije bilo odlučujuće za osudu [...].

Sud dalje ponavlja da je privilegija protiv samoinkriminacije i pravo na odbranu ćutanjem opšte priznat međunarodni standard koji leži u suštini pravičnog postupka. Njihov cilj je da se optuženoj osobi obezbedi zaštita od neprilične prisile od strane vlasti, te da se na taj način izbegne pogrešna presuda i zajemči svrha čl. 6 [...]. Ovo pravo podrazumeva da će tužilaštvo u krivičnom predmetu tražiti da dokaže svoj slučaj protiv okrivljenog bez oslanjanja na dokaze pribavljene iznudom ili represijom u suprotnosti sa voljom optuženog [...].²⁴⁷

Praksa Evropskog suda za ljudska prava

- ❖ Jedan od novijih slučajeva iz prakse Evropskog suda koji zavređuje pažnju jeste *Mihhailov v. Estonia*.²⁴⁸ U konkretnom slučaju Estonija je proglašena odgovornom za kršenje procesnog aspekta čl. 3 Evropske konvencije jer nije sprovela efikasnu, temeljnu i nezavisnu istragu u vezi navoda o zlostavljanju koje je gospodin *Mihhailov* izneo na račun dvojice policijskih službenika koji su ga tokom lišenja slobode u parku, i kasnije u policijskoj stanici, zlostavljali. Propusti koje su estonski istražni organi u ovom slučaju napravili su mnogobrojni i mogu se uzeti kao smernice za postupanje pravosudnih organa Srbije u slučajevima koji su slični ili čak istovetni.

Gospodin *Mihailov* je odmah po puštanju iz policijske stanice izneo tvrdnju da je zlostavljan (29. aprila 2010. godine). Međutim, tek 6 dana posle njegove prijave otvorena je zvanična istraga, navodno zato što je u međuvremenu bio državni praznik i vikend. Takav argument Evropski sud je opisao kao neprihvatljiv i istakao da [...] *vikendi i državni praznici ne mogu služiti kao izgovor za neprihvatljiva odlaganja u sprovođenju delotvorne istrage, kako to zahteva čl. 3 Konvencije*.²⁴⁹ Pored toga, čak i kada je istraga zvanično otvorena, proteklo je još 7 dana (13. maj 2010. godine) dok nije preduzeta prva istražna radnja, a tek po isteku gotovo mesec dana uzeta je izjava od navodnih počinitelja zlostavljanja, što je po oceni Suda bilo dovoljno da se između njih usaglasa izjave:

[...] *Sud je primetio da su odlaganja u ispitivanju mogućih počinioca zločina stvorila ozbiljan izazov u pogledu delotvornosti istrage, pogotovo kada postoji rizik da pravda bude opstruirana kroz usaglašavanje izjava, koje je posebno izraženo u situacijama hijerarhijske subordinacije i zajedničke službe, kao što je ona kojoj pripadaju policijski službenici (vidi takođe *Antayev and Others v. Russia*, App. no. 37966/07, para. 108). U prošlosti, Sud je pronalazio povrede Konvencije gde navodni počinioci nisu bili razdvojeni nakon incidenta niti su ispitivani gotovo tri dana, uprkos činjenici da nijedan dokaz nije ukazao na bilo kakvo usaglašavanje*

---

247 *Minikayev v. Russia*, App. no. 630/08 (2016), para. 85–87 (prevod naš).

248 *Mihhailov v. Estonia*, App. no. 64418/10 (2016).

249 *Ibid*, para. 114 (prevod naš).

između njih ili sa drugim kolegama. Kao što je naznačeno gore [...], Sud je utvrdio da je sama činjenica da nisu preduzeti odgovarajući koraci kako bi se smanjio rizik od usaglašavanja izjava predstavljaju značajan propust koji dovodi u pitanje adekvatnost istrage. U ovom slučaju, Sud nema saznanja o bilo kojoj meri koju su preduzele vlasti da smanje rizik od usaglašavanja izjava između navodnih počinitelaca ili sa drugim policijskim službenicima. Odlaganja uzimanja izjava od policijskih službenika, stoga su značajno povećala rizik od dogovora između osumnjičenih i među drugim policijskim službenicima koji su korišćeni kao svedoci.²⁵⁰

Dodatni nedostatak u istrazi bilo je i propuštanje estonskih vlasti da odmah po prijavi nalože veštačenje povreda podnosioca predstavke. Zapravo, izveštačena je samo medicinska dokumentacija i to tako što je naredba za veštačenje izdata više od mesec dana posle otvaranja istrage, dok su rezultati veštačenja stigli posle više od tri meseca. Sud je istakao da je [...] *medicinsko veštačenje trebalo da bude naredeno odmah pošto je podnosilac izneo tvrdnju da je zlostavljan. Propuštanje da se postupi na takav način učinilo je gotovo nemogućim da se tačno utvrdi kakve povrede je podnosilac predstavke zadobio i kako ih je dobio, kao i da li je pritužba koja se odnosi na gubitak vida u levom oku [...] povezana sa navodnim zlostavljanjem.²⁵¹*

Sud je istragu ocenio i kao pristrasnu i jednostranu jer su saslušani kako policijski službenici koji su bili optuženi za zlostavljanje, tako i policijski službenici koji su bili prisutni u policijskoj stanici i koji su svi zajedno dali usaglašene iskaze koji su išli u korist okrivljenima dok, sa druge strane, nije saslušano nekoliko relevantnih svedoka koji su mogli da pruže dodatna i potencijalno drugačija objašnjenja od onih koje su dale kolege optuženih (svedoci hapšenja u parku, drugi pritvorenici u policijskoj stanici i sl). Sud je istakao da [...] *propuštanje da se saslušaju svedoci koji su mogli imati relevantne informacije o toku događaja, bez da su za tako nešto dati razlozi, je za žaljenje [...].²⁵²*

Sledeći nedostatak odnosio se na propust istražnih organa da suoči podnosioca predstavke sa navodnim počiniocima i drugim svedocima sa kojima se njegovi navodi nisu poklapali,²⁵³ kao i da nije na detaljan način razmatran sam tok primene policijskih ovlašćenja tokom lišenja slobode, tj. da li je podnosilac predstavke pre primene sile bio upozoren, pa potom da li mu je upućena naredba da postupi na određeni način kao i da li je upozoren o mogućim posledicama nepostupanja po naredbi.²⁵⁴ Dakle, nije utvrđeno da li je upotreba sredstava prinude bila srazmerna opasnosti, tj. nije otklonjena sumnja na postojanje nečovečnog i ponižavajućeg postupanja. Nije pregledana ni kamera sa ulaza u PS.

---

250 *Ibid*, para. 115 (prevod naš).

251 *Ibid*, para. 116 (prevod naš).

252 *Ibid*, para. 118 (prevod naš).

253 *Ibid*, para. 119.

254 *Ibid*, para. 120.

I konačno, Sud je utvrdio da sama istraga nije zadovoljila kriterijume nezavisnosti s obzirom da je policijski službenik koji je sprovodio istragu bio deo sektora unutrašnje kontrole, tj. bio je deo iste podstrukture kojoj su pripadali i okrivljeni policijski službenici. Najjednostavnije rečeno, osoba zadužena za proveru navoda gospodina Mihailova ispitivala je propuste svojih kolega. [...] *Istrazi je zbog toga nedostajao neophodan utisak nezavisnosti s obzirom da je sprovedena od strane policijskog službenika institucionalno povezanog sa onima na koje je bila usmerena [...].*²⁵⁵

Sud je delimično prihvatio argument da je istraga bila delimično pod kontrolom tužilaštva ali i da je ova institucija, kao deo vlasti koji je odvojen od policije, bez oklevanja prihvatila argumente sektora unutrašnje kontrole. Evropski sud je u slučaju *Kummer* stao na stanovište da [...] *iako je tužilac bio nezavisan od policije, njegova uloga pukog posmatrača nije bila dovoljna da bi policijska istraga bila u skladu sa zahtevima nezavisnosti. U ovom slučaju nema dokaza o aktivnom učešću tužioca u vođenju ili nadgledanju istrage koji bi bili protivteža nedostacima u njenoj nezavisnosti. Naprotiv, Sud smatra da je tužiočeva pozicija ukaljana nezakonitim odbijanjem da prihvati inicijalnu pritužbu podnosioca predstavke [...].*²⁵⁶

I konačno, ono što je od izuzetne važnosti, a može se dovesti u vezu sa sistemom tužilačke istrage koji postoji u Srbiji, odnosi se na nepostojanje sudske kontrole odluke tužilaštva da se ne inicira krivični postupak.²⁵⁷

❖ *Adam v. Slovakia*²⁵⁸ je predmet u kome se na dobar način može videti da povreda procesnog aspekta čl. 3 može postojati nezavisno od povrede materijalnog. U konkretnom slučaju, Evropski sud je utvrdio da *izvan razumne sumnje* nije utvrdeno da je podnosilac predstavke zlostavljan od strane policijskih službenika ali da, nakon što je isti izneo ozbiljnu tvrdnju da je zlostavljan u cilju iznude priznanja za počinjeno krivično delo, istražni organi Slovačke nisu preduzeli sve raspoložive mere kako bi ispitali takvu tvrdnju. Nedostaci u istrazi koji su doveli do kršenja čl. 3 odnosili su se na ocenu istražnih organa Slovačke koji su kao argument da se zlostavljanje nije dogodilo koristili sledeće činjenice:

- da podnosilac predstavke nije iznosio tvrdnje o zlostavljanju tokom saslušanja koje je sproveo istražitelj, kao ni tokom osporavanja optužbi za pljačku koje su mu stavljane na teret, što je prosuđivanje koje je pogrešno jer svaki navod o zlostavljanju koji je potkrepljen npr. medicinskom dokumentacijom dovoljno je ozbiljan da teret dokazivanja prebaci na državu, koja je u ovom slučaju bila u obavezi da objasni nastale povrede i otkloni sve sumnje u pogledu načina na koji su nastale;
- izjave podnosioca predstavke koje su sadržale navode o zlostavljanju bile su protivrečne, a i sami navodi nisu izneti bez odlaganja (npr. tokom

---

255 *Ibid*, para. 128 (prevod naš).

256 *Ibid*, para. 130 (prevod naš).

257 *Ibid*, para. 131.

258 *Adam v. Slovakia*, App. no. 68066/12 (2016).

saslušanja od strane tužioca ili policijskog inspektora). Ipak, Evropski sud je istakao da su istražni organi bili dužni da kroz dodatni postupak ispitivanja razjasne nelogičnosti, što oni nisu učinili;

- da su povrede koje je zadobio mogle nastati tokom lišenja slobode i otpora koji je pružao, međutim i ovde nisu preduzete adekvatne mere koje bi u potpunosti razjasnile okolnosti pod kojima su povrede nastale;
- da policijski službenici koji su optuženi za zlostavljanje nisu imali motiv da to čine s obzirom da nisu bili zaduženi za sprovođenje istrage, već da su ga samo čuvali.

Dodatne mere koje su slovački istražni organi trebali da preduzmu po oceni Evropskog suda bile su: saslušanje većeg broja svedoka koji su bili prisutni u policijskoj stanici u vreme incidenta, unakrsno ispitivanje umešanih policajaca koje podnosilac predstavke nije mogao da identifikuje, ali koje bi mogao da prepozna; suočavanje podnosioca predstavke sa tim policajcima i saslušanje doktora koji je pružio negu podnosiocu predstavke po puštanju na slobodu. Navedeni propusti su po oceni Suda doveli do paušalnog odbacivanja navoda iz krivične prijave. Pored toga, kako je u to vreme podnosilac predstavke bio maloletan, policija je propustila da o hapšenju obavesti njegove zakonske starije (majku).

- ❖ *Afanasyev v. Ukraine*²⁵⁹ je predmet u kome je Evropski sud ustanovio povredu oba aspekta čl. 3 iz razloga što Vlada nije uspešla da objasni okolnosti pod kojima su povrede, dokumentovane u medicinskoj dokumentaciji, nastale. Nesumnjivo je da su povrede nastale tokom policijskog zadržavanja, a činjenica da istražni organi nisu preduzeli nijednu radnju kako bi objasnili uzrok povreda i utvrdili odgovornosti policijskih službenika dovela je do kršenja procesnog aspekta. U nedostatku alternativnog objašnjenja o poreklu povreda Sud je u potpunosti prihvatio iskaz gospodina *Afanasyev*.²⁶⁰
- ❖ *Toteva v. Bulgaria*,²⁶¹ procesni aspekt čl. 3 povređen je jer je javni tužilac poverio proveru navoda o zlostavljanju istom policijskom službeniku koji je vodio postupak ispitivanja podnositeljke predstavke u vezi krivičnog dela koje joj se stavljalo na teret, svedočio u krivičnom postupku protiv nje i koji je hijerarhijski nadređen policijskim službenicima koji su navodno pretukli podnositeljku predstavke.²⁶²

Materijalni aspekt čl. 3 povređen je jer su bugarski istražni organi olako odbacili navode podnositeljke predstavke da je fizički zlostavljana usled prekomerne upotrebe sile prilikom lišavanja slobode. Medicinska dokumentacija ukazivala je da su povrede mogle nastati na način na koji je podnositeljka predstavke tvrdila, te je nedostatak uverljivog i alternativnog objašnjenja u pogledu porekla bila dovoljna da Evropski sud ustanovi da su povrede nastale tokom lišenja slobode.

---

259 *Afanasyev v. Ukraine*, App. no. 38722/02 (2005).

260 *Ibid*, para. 63.

261 *Toteva v. Bulgaria*, App. no. 42027/98 (2004).

262 *Ibid*, para. 63.

[...] Policijski službenici, zajedno sa podnositeljkom predstavke, bili su jedini svedoci incidenta i nisu tvrdili da je podnositeljka predstavke pala i udarila se, niti da je povrede zadobila dok je prisilno odvođena u pritvorsku sobu; oni su jedino tvrdili da su je ugurali u sobu, nakon čega je navodno ošamarila jednog od njih, posle čega su je tamo ostavili samu. Negirali su da su je udarili. Međutim, njihove izjave očigledno nisu u saglasnosti sa povredama kasnije utvrđenim na telu i glavi podnositeljke predstavke. Takođe se ne slažu sa nedvosmisleno utvrđenim činjenicama da je podnositeljka predstavke čučala na podu sobe kada ju je kasnije pronašao poručnik R. [...] i da je hodala sa teškoćom kada je malo posle podneva napustila policijsku stanicu [...]. Nalaz Okružnog suda da podnositeljka predstavke nije podvrgnuta nasilju deluje upitan: Sud je zaključio da je desna lopatica podnositeljke predstavke povređena, ali je prilično olako prihvatio da je u pitanju samopovređivanje, bez navođena ikakvog osnova za takav zaključak, bez većeg zadiranja u njene navode i bez proveravanja različitih verzija vezanih za stvaran tok stvari [...].²⁶³

- ❖ *Bekos and Koutropoulos v. Greece*²⁶⁴ je slučaj na osnovu koga se jasno može zaključiti da procesni aspekt čl. 3 može biti povređen i kada istražni postupak dovede do otkrivanja počinioca zlostavljanja, ali kada negov ishod ne bude adekvatna sankcija za okrivljene. Pored toga, žrtve zlostavljana u datom slučaju nisu obeštećene za bol i patnju koju su pretrpeli, niti je tokom trajanja istrage doneta odluka o suspenziji osumnjičenih tokom trajanja postupka:

[...] Sud je istakao u nekoliko prilika, tokom upravnog postupka koji je spoveden u vezi incidenta i tokom sudskog postupka koji je usledio, da je potvrdeno da su podnosioci predstavke zlostavljani dok su bili u policijskom pritvoru. Međutim, nijedan policijski službenik nikada nije kažnjen, bilo kroz krivični postupak ili kroz interni disciplinski postupak zbog zlostavljanja podnosioca predstavke. U ovom pogledu, Sud napominje da kazna, nešto manja od 59 evra, izrečena g. Tsikrikasu nije izrečena zbog zlostavljanja koje je on počinio, već zbog njegovog propuštanja da spreči događaj u kome su njegovi podređeni sprovodili zlostavljanje [...]. Dalje je istaknuto da ni g. Tsikrikas niti g. Avgeris nisu ni u jednom trenutku suspendovani iz službe, uprkos preporuci u izveštaju o nalazima iz upravnog postupka [...]. Na kraju, za domaći sud tvrdnja da je lagana odeća podnosioca predstavke bila razlog za kasniji nastanak povreda tokom hapšenja bila je zadovoljavajuća. Prema tome, istraga izgleda nije proizvela neke opipljive rezultate niti su podnosioci predstavke dobili obeštećenje za svoje pritužbe.²⁶⁵

- ❖ *Boicenco v. Moldova*²⁶⁶ je predmet u kome je utvrđeno da Vlada Moldavije nije pružila uverljiva objašnjenja u pogledu povreda koje su na podnosiocu predstavke dijagnostikovane po smeštanju u zatvorsku bolnicu, a koje su po

---

263 *Ibid*, para. 53 (prevod naš).

264 *Bekos and Koutropoulos v. Greece*, App. no. 15250/02 (2005).

265 *Ibid*, para. 54 (prevod naš).

266 *Boicenco v. Moldova*, App. no. 41088/05 (2006).

njemu posledica nasilja kome je bio podvrgnut od strane policijskih službenika (potres mozga, bol u bubrezima i krv u urinu). Vlada je tvrdila da su navedni simptomi posledica stresa, kao i da bi na telu podnosioca predstavke moralo biti vidljivih tragova nasilja da su ga policajci zlostavljali. Evropski sud je istakao:

*Činjenica da podnosilac predstavke nije imao masnice ili druge vidljive tragove zlostavljanja na svom telu nije ubedljivo prema viđenju Suda. Sud je svestan da postoje metode primene sile koje ne ostavljaju nikave tragove na žrtvinom telu.*²⁶⁷

*Na osnovu materijala koji je iznet, Sud zaključuje da Vlada nije zadovoljila standard tereta dokazivanja koji je bio na njoj da bi bio ubeden da su povrede podnosioca predstavke izazvane drugačije nego zlostavljanjem u policijskoj stanici [...].*²⁶⁸

U pogledu procesnog aspekta, Evropski sud je istakao da:

- tužilac koji je ispitivao navode o zlostavljanju nije bio nezavistan jer je paralelno sa tim postupkom vodio i krivični postupak protiv podnosioca predstavke za krivično delo usled koga je zlostavljan od strane policije i jer je u tom postupku doneo odluku o određivanju pritvora;
  - tužilac nije ispitao navode iz krivične prijave koju je podneo advokat podnosioca predstavke;
  - tužilac nije sproveo istražni postupak u pogledu medicinske dokumentacije, niti je saslušao doktore koji su pregledali podnosioca predstavke.
- ❖ *Manzhos v. Russia*,²⁶⁹ podnosilac predstavke je odmah po puštanju iz policijske stanice otišao kod doktora koji mu je konstatovao povrede i opisao ih u lekarskom izveštaju. Dva dana kasnije otišao je u institut za veštačenja koji je takođe potvrdio opisane povrede i ustanovio da su mogle nastati istog dana kada je podnosilac predstavke bio lišen slobode i na način na koji je on tvrdio. U više navrta nadležni istražni organi Rusije (javni tužilac) sprovodili su predistražne radnje gde su između ostalog:
- prikupili svedočenja podnosioca predstavke i njegove rodbine i prijatelja;
  - uzeli izjave policajca koji je tvrdio da nije bilo upotrebe sile i da se podnosilac predstavke ponašao primereno;
  - uzeli izjave drugih zaposlenih u stanici koji su na identičan način potvrdili iskaze svojih kolega, što je tipično za pravila službe;
  - uzeli izjave drugih osoba koje su tog dana lišene slobode.

Prema oceni Evropskog suda, podnosilac predstavke je blagovremeno (10 dana posle incidenta) podneo krivičnu prijavu potkrepljenu medicinskom dokumentacijom što je istog trenutka proizvelo obavezu države da kroz ozbiljnu i delotvornu istragu ispita njegove navode o zlostavljanju (*arguable claim*).

---

267 *Ibid*, para. 109 (prevod naš).

268 *Ibid*, para. 111 (prevod naš).

269 *Manzhos v. Russia*, App. no. 64752/09 (2016).

Međutim, sve do 2011. godine, nije otvoren zvaničan postupak i većina radnji koje su preduzimate po svojoj prirodi bile su predkrivične prirode i u nijednom od 5 slučajeva nisu rezultirale otvaranjem krivičnog postupka već jedinstavnim odbijanjem da se postupak otvori zbog nemogućnosti utvrđivanja identiteta osumnjičenih.

Propusti procesne prirode bili su:

- nedonošenje odluke o otvaranju krivičnog postupka u periodu od 3 godine, iako je bilo dovoljno dokaza za takvo postupanje i preduzimanje predistražnih radnji ocenjeno je kao nedovoljno za ispitivanje ozbiljnih tvrdnji;
  - čekanje od tri godine stvorilo je rizik neobezbeđivanja dokaza zbog protoka vremena;
  - predugačak protok vremena (gotovo 8 godina) sam po sebi bio je dovoljan da se ustanovi da država nije preduzela razumne mere kako bi ispitala ozbiljne navode o zlostavljanju. Činjenica da je još 2011. godine slučaj obustavljen zbog nemogućnosti da se utvrde počinioci, dodatno je otežavajući.²⁷⁰
- ❖ *Balajevs v. Latvia*,²⁷¹ je slučaj u kome je podnosilac predstave tvrdio da je, 8 maja 2006. godine, zlostavljan od strane trojice zatvorskih čuvara koji su bili u pratnji tokom njegovog boravka u pritvorskoj jedinici suda. Zbog bolova u bubrezima, podnosilac predstave zatražio je od jednog od zatvorskih čuvara iz pratnje da pozove hitnu pomoć. Međutim, umesto da pozovu hitnu pomoć, čuvari su počeli da fizički zlostavljaju podnosioca predstave i to tako što su ga šutirali u predelu grudi i leđa dok je bio vezan na podu. Posledica zlostavljanja bila je povreda pršljena i kontuzija bubrega koje su dijagnostikovane u zatvorskoj bolnici istog dana.²⁷²

Evropski sud je utvrdio povredu procesnog aspekta jer su nadležni istražni organi u periodu od tri godine u više navrata (3 puta) površno, bez preduzimanja razumnih mera ispitivali incident. To je dovelo do situacije u kojoj zatvorski čuvari, usled protoka vremena, nisu bili u mogućnosti da se sete celog događaja ni kroz ispitivanje, ni kroz rekonstrukciju koja je trebala da se izvrši u ćeliji u kojoj se zlostavljanje dogodilo. Dakle, protok vremena narušio je kvalitet dokaza koji su trebali da objasne šta se tog dana dogodilo.²⁷³

Iako je podnosilac predstave pregledan istog dana kada se incident i dogodio, on nije pregledan od strane veštaka sudske medicine, već je medicinska dokumentacija izveštačena tek naknadno. Pored toga, veštak sudske medicine fokusirao se samo na povredu leđnog pršljena, dok je u potpunosti zanemario kontuziju bubrega. Dakle, rezultat sprovedene istrage nije sadržao objašnjenje o poretku kontuzije bubrega.

---

270 *Manzhos v. Russia*, App. no. 64752/09 (2016), para. 38–44.

271 *Balajevs v. Latvia*, App. no. 8347/07 (2016).

272 *Ibid*, para. 6–13.

273 *Ibid*. para. 103 i 104.

I poslednji propust koji je napravljen tokom istrage odnosio se na propuštanje da se proceni da li je sila, koja je nesumnjivo upotrebljena nad podnosiocem predstavke, bila srazmerna. Prema oceni suda, ostalo je nejasno da li su fizička snaga i sredstva za vezivanje bila nepohodna u odnosu na gospodina *Balajevsa* koji se u tom trenutku nalazio u velikim bolovima zbog kamena u bubregu.²⁷⁴

- ❖ *Kapustyak v. Ukraine*²⁷⁵ je još jedan slučaj iz koga se može videti kako povreda procesnog aspekta ne zavisi od povrede materijalnog. Iako je utvrđeno da Ukrajina nije odgovorna zbog kršenja materijalnog aspekta zabrane zlostavljanja, tj. da podnosilac predstavke nije zlostavljan na način na koji je on tvrdio, jer je ponudila razumna i prihvatljiva objašnjenja za nastale povrede,²⁷⁶ utvrđena je povreda procesnog aspekta jer istražni organi nisu preduzeli sve razumne mere kako bi ispitili navode koji su po oceni Suda bili dovoljno ozbiljni. Ono što je specifično za ovaj slučaj jeste činjenica da je podnosilac predstavke izneo tvrdnje o zlostavljanju tek 7 meseci posle navodnog incidenta koji se odigrao prilikom njegovog lišenja slobode: *U takvim okolnostima Sud smatra da onog trenutka kada podnosilac predstavke iznese tvrdnju da je zlostavljan, praćenu medicinskim dokazima o povredama, domaće vlasti bile su pod obavezom da sprovedu delotvornu istragu u vezi činjenica iznetih od strane podnosioca predstavke. Dok je podnosičeva neažurnost u podnošenju pritužbe bez ikave sumnje otežala zadatak vlastima, to ne može objasniti nedostatke istrage koja je usledila [...].*²⁷⁷

Nedostaci u istrazi koji su doveli do povrede procesnog aspekta odnosili su se na konstantno odbijanje javnog tužilaštva da otvori istragu (u 5 navrata) iako je u jednom od tih 5 situacija više javno tužilaštvo, pošto je poništilo odluku nižeg, naložilo da se izvrši saslušanje svih osoba koje bi mogle dati nove informacije o incidentu prilikom hapšenja i to: zaposlenih u hitnoj pomoći koji su došli po pozivu policije, žene sa kojom je podnosilac predstavke trebalo da se sastane na dan hapšenja i veštaka sudske medicine.²⁷⁸

Sud je zaključio da je odluka da se ne otvori krivični postupak prevashodno bazirana na iskazima policajaca i veštaka koji je dao ocenu samo o mogućnosti nastanka povreda pod okolnostima koje su išle na ruku istražnih organa, isključujući na taj način mogućnost da se detaljno ispita verzija događaja koju je nudio gospodin *Kapustyak*. I na kraju, jedan od ključnih propusta u istrazi odnosio se na činjenicu da je podnosilac predstavke saslušan u vezi navoda iz njegove prijave tek 4 godine nakon što ju je podneo, kao i da mu je jedna od odluka da se ne pokrene krivični postupak saopštena tek 11 meseci kasnije, što je njegov položaj i učešće u samom postupku znatno otežalo.²⁷⁹

---

274 *Ibid.* para. 107–109.

275 *Kapustyak v. Ukraine*, App. no. 26230/11 (2016).

276 *Ibid.*, para. 63–71.

277 *Ibid.*, para. 77 (prevod naš).

278 *Ibid.*, para. 78 i 79.

279 *Ibid.*, para. 80.

- ❖ *Minikayev v. Russia*²⁸⁰ je slučaj u kome su policijski službenici lišili slobode podnosioca predstavke u toku izvršenja krivičnog dela razbojništva. Evropski sud je utvrdio da je došlo do povrede čl. 3, kako u materijalnom, tako i u procesnom smislu.

Prvi propust koji je sud u Strazburu ustanovio odnosio se na prekomernu upotrebu sredstava prinude koja je podrazumevala nepotrebne udarce u glavu kundakom pištolja, pošto je podnosilac predstavke već bio savladan. Nalaz istražnih organa da je sila upotrebljena srazmerno i da su povrede koje su nastale posledica nužnih mera koje su policijski službenici morali da primene ocenjen je kao paušalan i nedovoljno dobro obrazložen i ispitan:

*Sud prihvata da su, u okolnostima datog slučaja, policijski službenici možda bili primorani da upotrebe fizičku silu da savladaju podnosioca predstavke ili da spreče potencijalni otpor sa njegov strane. Međutim, Vlada nije pokazala da je ponavljano udaranje u glavu bilo neophodno za sprovođenje hapšenja, i to se jedino može smatrati čistom proizvoljnošću. Sud zaključuje da je upotreba sile od strane policije protiv podnosioca predstavke bila prekomerna i neopravdana.*²⁸¹

Sud je istakao da je činjenica da je nad podnosiocem predstavke upotrebljena sila, kao i da je po dovođenju u stanicu pregledan od strane veštaka specijaliste sudske medicine stvorilo samo po sebi obavezu da se otvori istraga o zlostavljanju. Pored toga, istog dana kada je uhapšen, podneo je prijavu javnom tužiocu, međutim nije izneo više dokaza koji bi potkrepili te tvrdnje jer se plašio odmazde policije. Ponovne navode izneo je gotovo dve godine kasnije, što je po oceni Evropskog suda otežalo rad istražnim organima Rusije. Ipak, navodi su bili dovoljno ozbiljni za nastanak obaveze države da ih proveriti.²⁸² Mnogobrojne odluke da se ne otvori krivični postupak bez adekvatnog obrazloženja i uz poklanjanje punog poverenja policijskim nalazima i neobrazloženoj oceni da je sila upotrebljena srazmerno i opravdano kao i činjenica da je lekarski pregled, koji je izvršen nakon hapšenja, sproveden u prisustvu policije, po oceni Evropskog suda je dovoljno da se ustanovi povreda procesnog aspekta.²⁸³

*U vezi sa tim, Sud uzima u obzir da je u ranijim slučajevima protiv Rusije (vidi predmet Lyapin, [...]) gde su domaće istražne vlasti odbile da otvore krivični postupak u vezi verodostojnih navoda o zlostavljanju u policijskom pritvoru, zauzeo stav da je takvo odbijanje indikativno za propust države da se povinuje obavezama iz čl. 3 da sprovede delotvornu istragu.*²⁸⁴

- ❖ *Zhyzitsky v. Ukraine*²⁸⁵ predstavlja slučaj u kome je utvrđeno da je podnosilac predstavke mučen sa ciljem iznude priznanja za krivično delo i to tako što

---

280 *Minikayev v. Russia*, App. no. 630/08 (2016).

281 *Ibid*, para. 61 (prevod naš).

282 *Ibid*, para. 65–67.

283 *Ibid*, para. 68–69.

284 *Ibid*, para. 71 (prevod naš).

285 *Zhyzitsky v. Ukraine*, App. no. 57980/11 (2016).

su mu policijski službenici puštali struju kroz genitalije.²⁸⁶ Pored toga, zbog činjenice da su nadležni organi bez valjanog obrazloženja u 5 navrata odbili da otvore krivični postupak u vezi njegovih navoda, a uzimajući u obzir nalaže većtaka specijaliste sudske medicine koji su nedvosmisleno opisali zadobijene povrede, Evropski sud je utvrdio i povredu procesnog aspekta.²⁸⁷

Međutim, ono što ovaj slučaj čini važnim jeste to što je Evropski sud ustanovio i povredu čl. 6 – 1 koji se odnosi na pravo na slobodu pojedinca od samooptuživanja. Činjenica da je priznanje koje je gospodinu *Zhyzitskyy* iznuđeno mučenjem korišćeno kao dokaz u krivičnom postupku protiv njega predstavljalo je povredu jednog od osnovnih principa koji proističe iz međunarodnog običajnog prava i koji je sadržan u čl. 15 UNCAT.²⁸⁸ Evropski sud je ustanovio:

*Sud je ustanovio da je u ovom slučaju prvobitno priznanje podnosioca predstavke iznuđeno zlostavljanjem koje je doseglo mučenje u smislu čl. 3 Konvencije [...]. Takođe, primećuje da su domaći sudovi prihvatili ta priznanja kao dokaz u njegovom sudskom postupku [...]. U svetlu principa iz svoje prakse koji su gore istaknuti, Sud smatra da ova činjenica podriva samu suštinu podnosiocčevog prava na slobodu od samooptuživanja, bez obzira na težinu spornog priznanja u činjeničnoj osnovi njegove osude i bez obzira na činjenicu da je u više navrata tokom istrage izneo priznanje.*²⁸⁹

Sprovođenje efikasne i delotvorne istrage u pogledu ozbiljnih navoda o zlostavljanju u Republici Srbiji – pravni okvir i praksa pravosudnih organa

Opšta zapažanja

103. Prvi i osnovni preduslov koji treba da se ispuni da bi domaći pravosudni organi mogli da ispituju ozbiljne navode o mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju je kvalitetan krivično-procesni zakon na osnovu koga treba da se razjasne sve okolnosti pod kojima je pojedincu narušen telesni i/ili mentalni integritet. Zakonik o krivičnom postupku Srbije (u daljem tekstu: ZKP)²⁹⁰ koji je trenutno na snazi počeo je da se primenjuje 1. oktobra 2013. godine. Glavna novina koja je ovim propisom uvedena u krivično-pravno zakonodavstvo Srbije je tužilačka istraga. Najjednostavnije rečeno, institut istražnog sudije je ukinut i ovlašćenja za sprovođenje predistražnog i istražnog postupka delegirana su javnim tužilaštvima.

---

286 *Ibid*, para. 43.

287 *Ibid*, para. 51 i 52.

288 Vidi paragraf 102.

289 *Ibid*, para. 65 (prevod naš).

290 *Sl. glasnik RS*, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014.

104. Promene koje je sa sobom doneo novi ZKP, po oceni autora ove knjige, negativno su se odrazile na praksu u pogledu postupaka koji se odnose na krivična dela *zlostavljanje i mučenje* (čl. 137 KZ) i *iznuđivanje iskaza* (čl. 136 KZ). Jedan od osnovnih problema leži u činjenici da javnim tužilaštvima nisu stavljeni na raspolaganje ljudski, finansijski, tehnički, profesionalni i drugi neophodni resursi kako bi istraga, koja je tradicionalno funkcionisala pod okriljem istražnog sudije, mogla da se sprovodi istim stepenom efikasnosti. Pored toga, tvorci novog ZKP nisu na adekvatan način uredili pitanje odnosa tužilaštva i policije, čiji usklađen rad je od najvišeg značaja za otkrivanje i procesuiranje počinioaca krivičnih dela koja se gone po službenoj dužnosti. Ovaj nedostatak posebno je izražen u slučajevima kada se u ulozi okrivljenog/osumnjičenog nalaze policijski službenici.

105. Dodatno, položaj oštećenog kao supsidijarnog tužioca značajno je oslabljen. Preuzimanje krivičnog gonjenja u slučaju odustanka javnog tužioca sada je moguće tek nakon potvrđivanja optužnog akta.²⁹¹ Jedini pravni lek koji je oštećenom stavljen na raspolaganje u slučaju da nadležno tužilaštvo odluči da ne preduzme krivično gonjenje, odustane od istrage ili odustane od krivičnog gonjenja pre potvrđivanja optužnog akta jeste prigovor neposredno višem javnom tužiocu.²⁹² Nije predviđena sudska kontrola nad odlukama javnih tužilaštava po ovom pitanju, što sa aspekta prakse Evropskog suda može biti itekako sporno,²⁹³ a još je spornija praksa javnih tužilaštava da oštećenima i njihovim braniocima ne dostavljaju rešenja o odbacivanju krivičnih prijava već samo obaveštenje da su iste odbačene. Ostaje nejasno kako pomenuti organi smatraju da oštećeni mogu da, na efikasan i delotvoran način, osporavaju rešenje o odbacivanju kada nisu upoznati sa obrazloženjem navedene odluke.

106. Problemi koji se mogu dovesti u vezu sa efikasnom i delotvornom istragom u pogledu krivičnih dela predviđenih čl. 136 i čl. 137 KZ odnose se i na činjenicu da se, prema rasponu zaprečenih kazni, svi oblici ovih dela – osim kvalifikovanog oblika iznuđivanja iskaza (čl. 136 st. 2) – procesuiraju u skraćenom postupku.²⁹⁴ Drugim rečima, nema obavezne istrage već tužilaštvo može narediti preduzimanje određenih dokaznih radnji.²⁹⁵ Ipak, važno je istaći da ZKP iz 2013. godine sadrži sve neophodne odredbe vezane za dokazne radnje koje bi trebalo da doprinesu otkrivanju i kažnjavanju počinioaca zlostavljanja. U Glavi VII ZKP taksativno su nabrojane dokazne radnje koje stoje na raspolaganju javnom tužilaštvu tokom krivičnog postupka, dok čl. 16 st. 1 predviđa da se *sudske odluke ne mogu zasnivati na dokazima koji su, neposredno ili posredno, sami*

---

291 Čl. 52 ZKP.

292 Čl. 51 ZKP.

293 Vidi npr: *Mihhailov v. Estonia*, App. no. 64418/10 (2016), para. 131.

294 Čl. 495 ZKP.

295 Čl. 499 st. 2 ZKP.

po sebi ili prema načinu pribavljanja u suprotnosti sa Ustavom, ovim zakonikom, drugim zakonom ili opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i potvrđenim međunarodnim ugovorima, osim u postupku koji se vodi zbog pribavljanja takvih dokaza.

107. Branilac, pogotovo u situacijama kada je postavljen po službenoj dužnosti, jedan je od glavnih garanata za sprečavanje, ali i za rano otkrivanje i prijavljivanje, slučajeva zlostavljanja. Međutim, već više od 10 godina CPT ukazuje na nedovoljnu ažurnost branilaca po službenoj dužnosti u slučajevima kada postoje jake indicije da je njihov štićenik bio podvrgnut zlostavljanju.²⁹⁶ Kriterijumi izbora i pozivanja branilaca po službenoj dužnosti takođe su nedovoljno jasni, a među pripadnicima advokatske profesije, tužilaštva i policije nije uspostavljen adekvatan i koordinisan mehanizam koji bi potencijalnim žrtvama zlostavljanja garantovao da će na raspolaganju imati agilnog advokata koji bi trebalo da predupredi ili, ukoliko je do zlostavljanja već došlo, inicira postupak utvrđivanja odgovornosti policijskih službenika.

108. Pored ZKP, i pojedini podzakonski propisi sadrže nedostatke koji mogu dovesti u pitanje efikasnost i nezavisnost istrage. Tako Uputstvo o postupanju prema dovedenim i zadržanim licima²⁹⁷ predviđa obavezno prisustvo policijskog službenika tokom pregleda osobe koja je lišena slobode. Pravilnik o tehničkim obeležjima i načinu upotrebe sredstava prinude²⁹⁸ ne predviđa obavezu da telo nadležno za ocenu upotrebe sredstava prinude u obzir uzme i izjavu osobe nad kojom su sredstva prinude upotrebljena, što sam postupak čini jednostranim i u najvećem broju slučajeva vodi ka zaključku da su sredstva prinude upotrebljena pravilno i zakonito.

109. I na kraju, sama praksa javnih tužilaštava i osnovnih sudova koji su stvarno nadležni da postupaju u postupcima vezanim za čl. 136 i 137 KZ ukazuje da postoje ozbiljni propusti u ispitivanju navoda o zlostavljanju koje su počinila službena lica. O tome svedoči nizak procenat podignutih optužnih akata od strane tužilaštava, dugo trajanje postupaka, blaga kaznena politika, veliki broj predmeta u kome je nastupila apsolutna zastarelost krivičnog gonjenja i tako dalje.

Uloga tužilaštva u otkrivanju i krivičnom gonjenju počinioca zlostavljanja i analiza rešenja o odbačaju krivičnih prijava za krivična dela iznuđivanje iskaza (čl. 136 KZ) i zlostavljanje i mučenje (čl. 137 KZ)

110. Vladavina prava počiva i na jednakosti svih građana pred sudom i zakonom. To podrazumeva da pojedinci, bez obzira na to ko su i koliko su

---

296 Vidi izveštaje koje je CPT uputio Srbiji: *CPT/Inf (2006) 18*, *CPT/Inf (2009) 1*, *CPT/Inf (2012) 17* i *CPT/Inf (2016) 21* (dostupno na: <http://www.cpt.coe.int/en/states/srb.htm>).

297 *Sl. glasnik RS*, br. 101/05, 63/09 – US i 92/11.

298 *Sl. glasnik RS*, br. 19/2007, 112/2008 i 115/2014.

uticajni, ni pod kojim uslovima ne mogu izbeći optužbu i osudu za počinjena krivična dela. Međutim, u poslednjih nekoliko godina, u našoj javnosti preovladava uverenje da ima mnogo onih koji su privilegovani, odnosno onih koji svojim uticajem mogu sebi da obezbede povoljniji položaj u krivičnom postupku. Takvo uverenje ima poguban uticaj na poverenje u pravosudni sistem, a samim tim i na čitavo društvo. S obzirom na ulogu koju imaju u obezbeđivanju vladavine prava, tužioci snose posebnu odgovornost upravo u oblasti poštovanja i zaštite ljudskih prava. Pravna teorija i praksa uglavnom se trude da osiguraju nezavisnost sudova i sudija kao branu protiv kršenja osnovnih ljudskih prava. Međutim, posebno nakon uvođenja adverzijalnog sistema u krivično-pravno zakonodavstvo Srbije, nesumnjivo je da vladavina prava i jednakost svih građana pred sudom i zakonom u mnogome zavise od rada javnih tužilaštava.

111. Prema članu 156 st. 1 Ustava, javno tužilaštvo je samostalni organ koji goni učinioce krivičnih dela i drugih kažnjivih dela i preduzima mere za zaštitu ustavnosti i zakonitosti. Stupanjem na snagu novog ZKP, 1. oktobra 2013. godine, uloga javnog tužioca u zaštiti ljudskih prava pre, tokom i posle krivičnog postupka stavljena je u prvi plan.

112. Javni tužilac je, prema čl. 43 ZKP, rukovodilac predistražnog postupka i u toj fazi odlučuje o preduzimanju ili odlaganju krivičnog gonjenja. Članom 44 ZKP, na jasan način se definiše dužnost postupanja po zahtevu javnog tužioca, te su policija i drugi državni organi nadležni za otkrivanje krivičnih dela dužni da postupe po svakom zahtevu nadležnog javnog tužioca, kao i da o svakoj radnji preduzetoj u cilju otkrivanja krivičnog dela ili pronalaženja osumnjičenog obaveste nadležnog tužioca. Organima kojima se javni tužilac obraća nisu zakonom delegirana diskreciona ovlašćenja da cene celishodnost njegovog zahteva.

113. **Predistražni postupak** je faza koja prethodi istrazi i neformalnog je karaktera jer se u okviru predistražnog postupka preduzimaju operativne radnje radi otkrivanja krivičnog dela i učinioce. Ipak, to ne isključuje mogućnost da se preduzmu i pojedine radnje koje imaju dokazni karakter. Drugim rečima, predistražni postupak predstavlja svojevrsni oblik istrage jer ima istu svrhu kao i sama istraga, što onda u našu krivičnu proceduru uvodi dve istražne faze:

- 1) neformalnu – predistražni postupak;
- 2) formalnu – zvaničnu istragu koja se sprovodi na osnovu naredbe javnog tužioca za sprovođenje istrage.

114. Javni tužilac je *de iure* rukovodilac predistražnog postupka, međutim predistražni postupak je *de facto* pod kontrolom policije budući da je sprovođenje operativnih i dokaznih radnji u toj fazi postupka u njenoj nadležnosti.

115. Jedan od osnovnih nedostataka važećeg ZKP je nepotpuno uređena rukovodeća uloga javnog tužioca i, u vezi sa tim, donekle nejasan odnos između

javnog tužioca i policije u ovoj fazi krivičnog postupka. Naime, u normativnom smislu, odnos javnog tužioca i policije u predistražnom postupku uključuje neku vrstu formalnog uticaja javnog tužioca na policiju ali ne i potpun hijerarhijski odnos neophodan za rukovođenje javnog tužioca policijom, što položaj javnog tužioca u novom ZKP umnogome čini paradoksalnim. Preciznije rečeno, javni tužilac je s jedne strane nadređen policiji u otkrivanju krivičnih dela i pronalaganju učinioca, a s druge strane zavisi od rezultata rada policije. Zapravo, policija preuzima radnje u ime i za račun javnog tužioca, po njegovom nalogu ili nadzoru, međutim, rezultate profesionalnog rada policije ne ocenjuje tužilac već nadležni starešina u policiji. To u praksi znači da će svaki policijski službenik pre poslušati svog starešinu, nego bilo kog javnog tužioca. Ovo je posebno izraženo u politički osetljivim ili složenim predmetima i, naravno, u predmetima gde se krivične prijave podnose protiv kolega – policajaca.

116. U svetu postoje sistemi u kojima se pribegava radikalnijim rešenjima u cilju kontrole tužilaštva nad policijom, pa se tako u pojedinim zemljama u Evropi policija ili pojedine vrste policije integrišu u tužilaštvo, čime se obezbeđuje puna kontrola nad policijom. Na primer, u Španiji postoji sudska policija koja je odgovorna tužilaštvu za sprovođenje istraga, otkrivanje i lišavanje slobode počinilaca krivičnih dela. U Belgiji su delovi policije pripojeni kancelariji tužioca, tako da su te policijske jedinice praktično deo tužilaštva, dok u Italiji postoji odeljenje policije koje je funkcionalno potčinjeno starešini tužilaštva. U Švajcarskoj je tužilac istovremeno i direktor policije. U srpskoj praksi se kao osnovni nedostatak predistražnog postupka upravo javlja odsustvo suštinske subordinacije policije javnom tužiocu, pa se zbog toga rukovodeća funkcija javnog tužioca u predistražnom postupku prema sadašnjem ZKP može okarakterisati kao fiktivna.

117. Jasno je da rukovodeća uloga javnog tužioca u predistražnom postupku prema našem ZKP nije moguća bez suštinske izmene odnosa između javnog tužioca i policije ali i bez izmene drugih propisa koji sadrže norme o nadležnostima organa sa policijskim ovlašćenjima. Da bi se u praksi zaista i u potpunosti mogla ostvariti rukovodeća uloga javnog tužioca u predistražnom postupku, ima mišljenja među predstavnicima nauke ali i struke da bi pojedini delovi policije morali biti pripojeni javnom tužilaštvu, ili bi morao biti uveden sistem istražitelja kao službenih lica javnog tužilaštva kojima bi zakon delegirao policijska ovlašćenja. U odnosu na ostale delove policije koji su ovlašćeni da samostalno preduzimaju mere i radnje u predistražnom postupku, javni tužilac bi morao imati neku vrstu disciplinske vlasti i kadrovske uticaja kada je reč o postavljenjima ili napredovanjima u službi. Samo u tom slučaju bismo mogli govoriti o potpuno ispunjenoj rukovodećoj funkciji javnog tužioca u predistražnom postupku i onda bi i sva odgovornost bila na tužiocu.

118. Još jedan od problema koji postoje u praksi jesu kadrovski kapaciteti policije i javnog tužilaštva, kao i neadekvatna materijalna i tehnička opremljenost koja je preduslov za uspešnu realizaciju tužilačke istrage. Težnja da se udovolji zahtevu za efikasnim i bržim postupanjem često dovodi do brze, preuranjene i nedovoljno kvalitetne odluke. Stiče se utisak da su se u praksi kao prioriteta nametnuli efikasnost i kvantitet, ali ne uvek i kvalitet. Udruženje tužilaca Srbije, godinama unazad, skreće pažnju stručnoj javnosti da trenutno u Srbiji ima 115 nepopunjenih mesta zamenika javnih tužioca. Konkretnije, skoro svako sedmo mesto je nepopunjeno. Čak i da nije tako, predviđeni broj zamenika javnih tužioca nije dovoljan da bi se udovoljilo zahtevu efikasnog sprovođenja tužilačke istrage.²⁹⁹

119. Dodatno, neodgovarajuća institucionalna organizacija javnog tužilaštva i policije i nepostojanje adekvatnih instrumenata koji obezbeđuju potrebnu nezavisnost (pre svega u pogledu načina, uslova, izbora i razrešenja javnih tužilaca i njihovih zamenika, te razloga i uslova za napredovanje u policiji), takođe predstavljaju neke od prigovora (posebno Udruženja tužilaca Srbije).³⁰⁰

120. Jedno od najaktuelnijih pitanja i kod nas i u svetu jeste pitanje **istrage**, jer od kvaliteta i rezultata istrage u velikoj meri zavisi i ishod krivičnog postupka. Pored toga, istraga ima poseban značaj u pogledu ostvarivanja i zaštite ljudskih prava i sloboda, budući da su u ovoj fazi krivičnog postupka izraženije mogućnosti postupanja kojim se ova prava neopravdano i nezakonito narušavaju.

121. Javni tužilac je odgovoran za ostvarenje **svrhe istrage**, tj. za prikupljanje dokaza i podataka koji su potrebni da bi se mogla doneti odluka o podizanju

---

299 Iz izveštaja Evropske komisije za efikasnost pravosuđa (*European Commission for the Efficiency of Justice – CEPEJ*) za 2014. godinu (*CEPEJ Report on „European judicial systems – Edition 2014 (2012 data): efficiency and quality of justice“*, str. 265) zaključuje se da je Srbija po broju tužilaca ispod proseka zemalja Saveta Evrope – prosek je 11,8 tužilaca na 100.000 stanovnika, dok je u Srbiji prosek 9,2 na 100.000 stanovnika. S druge strane Srbija ima duplo veći broj sudija od proseka za zemlje SE: na 100.000 stanovnika, prosek je 21, dok je u Srbiji 40,5 sudija na 100.000 stanovnika. Podaci izneti u navedenom izveštaju odnose se na 2012. godinu, tj. na period pre početka pune primene novog ZKP. Imajući u vidu znatno proširenu nadležnost tužilaca po novom ZKP, pomenuti podaci pružaju osnov za zabrinutost. Pored toga, navedeno govori i u prilog onome što je očigledno u svakodnevnom radu pravosuđa – sudija ima više nego dovoljno (bar u krivičnopravnoj materiji), a tužilaca nedovoljno. Nije retka pojava da u jednom sudu ima više sudija u krivičnopravnoj materiji nego nosilaca javnotužilačke funkcije u tužilaštvu nadležnom za taj sud. Ovakva nesrazmera sistem čini krajnje neefikasnim. Priliv predmeta u prvostepenoj materiji je, sa postojećim brojem zamenika javnih tužioca, nesavladiv što za posledicu ima nemogućnosti adekvatnog i blagovremenog reagovanja čime je ugroženo pravo građana na suđenje u razumnom roku i, uopšte, pravo na pravično suđenje.

300 ZKP se do sada više puta menjao, dok je tužilaštvo organizovano na isti način kao pre 60 godina.

optužnog akta ili o obustavi postupka. Značaj istrage počiva na činjenici da se kroz nju najefikasnije prikupljaju dokazi koji su potrebni kako bi se utvrdio identitet učinioca, ali i dokazi čije bi ponovno izvođenje na glavnom pretresu bilo otežano ili praktično nemoguće. Najjednostavnije rečeno, prema odredbama novog ZKP javni tužilac rukovodi i vodi istražni deo krivičnog postupka. Samim tim, od tužiočeve umešnosti i sposobnosti da iskaže svoju samostalnost i nepristrasnost prilikom vođenja postupka, kao i od visokog stepena profesionalizma, zavisi efikasnost istražnog postupka. Sve navedeno posebno dolazi do izražaja kada se kao okrivljeni u krivičnim postupcima javljaju osobe koje imaju status službenog lica. Upravo zbog toga tužioci moraju imati mnogo više specifičnih znanja, moraju biti operativni, delovati brzo i odluke donositi blagovremeno. Zbog uloge koja je tužiocu delegirana novim ZKP, u najvećoj meri od njegovog delovanja zavisice koji slučajevi će doći do faze glavne rasprave i kakav će biti kvalitet dokaza koji taj predmet prati.

122. Imajući u vidu nameru zakonodavca da se dobar deo predmeta završi u istražnom postupku, te zahtev za *jednakošću oružja* u postupku, nova uloga javnog tužioca sa sobom nosi znatno veću odgovornost, pre svega prema javnom interesu, a potom i prema svim učesnicima u postupku. **Tužioci imaju posebnu odgovornost da svi dokazi prikupljeni tokom istrage budu pribavljeni na zakonit način, kao i da osnovna prava osumnjičenog ne budu ni na koji način prekršena.** Preduslov za ispunjenje ovog cilja nalazi se u boljoj kadrovskoj i materijalno-tehničkoj opremljenosti policije i javnog tužilaštva. Samo na ovakav način postigla bi se svrha tužilačke istrage i došlo bi se do većeg stepena aktivnosti javnog tužioca. To bi dalje vodilo ka adekvatnijem sprovođenju postupka utvrđivanja odgovornosti za neefikasnost istrage, izbegavanju situacija u kojima istraga ima *kabinetski* karakter, smanjivanju mogućnosti nepotrebnog ponavljanja dokaznih radnji i, naravno, unapređenju ostvarivanja načela neposrednosti.

123. Za potrebe ove publikacije, autori su izvršili analizu više desetina rešenja o odbačaju krivičnih prijava (oko 40) koje su u sebi sadržale navode o zlostavljanju, tj. koje su se odnosile na krivična dela *iznuđivanje iskaza* i *zlostavljanje i mučenje*. U svim predmetima u ulozi okrivljenog bili su policijski službenici MUP. Zaključci i preporuke koji se iz navedene analize mogu izvući odnose se na sledeće:

- tužilac mora biti aktivniji s obzirom da se u ulozi okrivljenog nalaze policijski službenici, te je najbolje rešenje da on sam sprovodi saslušanja obe strane – okrivljenih i oštećenih – i to tako da se te radnje preduzimaju bez odlaganja, kako zbog toga da bi se smanjila mogućnost usaglašavanja izjava od strane policijskih službenika, tako i zbog činjenice da protok vremena doprinosi opadanju kvaliteta i verodostojnosti datih izjava;³⁰¹

---

301 U više od 90% predmeta koje su saradnici Beogradskog centra za ljudska prava pribavili od strane osnovnih javnih tužilaštva uočen je tzv. *kabinetski rad*. Preciznije, javni tužioci i

- rešenja o odbačaju moraju biti bolje obrazložena i potkrepljena adekvatnim dokazima koji su proistekli iz istražnih radnji uz pomoć kojih su se konsultovali svi raspoloživi izvori koji mogu dovesti do potpunog razjašnjenja okolnosti u kojima je pojedincu narušen fizički i/ili psihički integritet;
- obrazac koji se koristi za ocenu opravdanosti upotrebe sredstava prinude od strane MUP i koji je često odlučujući argument za odbacivanje krivične prijave morao bi da sadrži veći prostor za izjavu koja se odnosi na okolnosti pod kojima su sredstva prinude upotrebljena, a neophodno je uvesti i rubriku koja će sadržati i izjavu osobe nad kojom su sredstva prinude upotrebljena. Puko oslanjanje tužilaštva na ovaj dokument u kombinaciji sa *kabinetskim radom* urušava nezavisnost i nepristrasnost celokupnog istražnog postupka;
- izveštaji lekara često ne sadrže opis okolnosti pod kojima su povrede nastale (npr. kao posledica primene sile od strane policije), kao ni oznaku vremenskog intervala koji je protekao od trenutka kada su povrede nastale do trenutka kada je pojedinac izveden pred lekara. Takođe, ne konstatuje se u izveštaju da li je neko od policijskih službenika bio prisutan tokom pregleda;
- uloga pojedinih advokata koji se najčešće pozivaju po službenoj dužnosti često je sporna s obzirom da se njihove izjave svode na negiranje znanja o okolnostima koje bi mogle da ukažu na zlostavljanje (npr. „nisu ništa od povreda primetili“);
- učestala pojava je i podnošenje lažnih prijava;
- usvajanje prigovora na rešenje o odbačaju krivične prijave je prava retkost (samo u jednom od analiziranih slučajeva);
- veštačenje se retko nalaže, te su se tužilaštva uglavnom oslanjala na neadekvatne medicinske nalaze u kojima nema izjave o korelaciji između izjave oštećenog i okolnosti pod kojima su, površno opisane, povrede nastale (u svega nekoliko slučajeva).

124. Imajući u vidu standarde CPT, a pre svega pravo osobe da o svom pritvaranju obavesti treću osobu po svom izboru, pravo na usluge advokata i pravo na medicinski pregled od strane lekara po izboru, uočeno je sledeće:

- u velikoj većini slučajeva nije ispunjen nijedan od ova tri standarda ali, verovatno znajući za te standarde, u policijskim izveštajima se u nekoliko slučajeva navodi da je privedenom licu ponuđeno da se obavi lekarski pregled, što je lice odbilo;
- u nekoliko analiziranih slučajeva, osumnjičeni je od strane policije odveden na lekarski pregled koji je obavljen dok su policijski službenici na koje se odnosi krivična prijava čekali ispred ambulante što je nedopustivo (u jednom izveštaju lekara, u rubrici *anamneza*, stoji: „dolazi u pratnji policije, pao niz stepenice, žali se na bolove u leđima“);

---

zamenici javnih tužioca odbacivali su krivične prijave isključivo na osnovu informacija koje su dobili od MUP i to često od organizacionih jedinica u kojima su policijski službenici protiv koji je prijava podneta zaposleni.

- utvrđeno je i da je, tek nakon napuštanja policijskih prostorija, sproveden le-karski pregled i da je omogućena konsultacija sa advokatom osoba koje su podnosioci krivične prijave za krivična dela iznuđivanje iskaza i zlostavljanje i mučenje.

125. CPT naglašava značaj elektronskog snimanja policijskog saslušanja, što predstavlja dodatnu garanciju protiv zlostavljanja osoba lišenih slobode.³⁰² Elektronsko, odnosno audio ili video, snimanje policijskih informativnih razgovora predstavlja važnu dodatnu meru zaštite protiv zlostavljanja pritvorenika i takođe smanjuje mogućnost da optuženi kasnije lažno poriče da je dao određena priznanja, odnosno informacije, odnosno da ih je dao pod pritiskom.³⁰³ Uvođenje ovakve prakse značajno bi doprinelo smanjenju rizika od zlostavljanja.

126. CPT dalje naglašava da je ispitivanje osumnjičenih stručni posao koji zahteva određenu obuku da bi se izvršilo na zadovoljavajući način. Zbog toga, sam cilj ispitivanja osumnjičenog mora da bude potpuno jasan i treba da se svodi na pribavljanje tačnih i pouzdanih informacija radi utvrđivanja istine o pitanjima koja su predmet istrage, a ne dobijanje priznanja od nekoga koga službena lica koja obavljaju ispitivanje unapred smatraju krivim. Iz tih razloga, definisanje kodeksa ponašanja prilikom ispitivanja osumnjičenih doprinelo bi da se lica koja primenjuju zakon pridržavaju ovog cilja. Ne smemo zaboraviti da i ovde istaknemo značaj agilne istrage, odnosno potrebu da se razviju metodi sprovođenja istrage zločina koji omogućavaju da se smanji praksa oslanjanja na priznanja i druge dokaze i informacije dobijene putem ispitivanja u cilju dobijanja osuđujuće presude. Krivičnopravni sistem koji se najviše oslanja na priznanje kao dokazni materijal svakako stvara stimulans za službena lica koja istražuju krivično delo – a koja su često pod pritiskom da pokažu rezultate – da koriste fizičku ili psihološku prisilu.³⁰⁴ Uloga tužilaštva sa ovog aspekta je od ključnog značaja.

127. Kada se govori o delovanju tužioca u predistražnom i istražnom postupku stiče se utisak da je delovanje u skladu sa čl. 285 st. 5 ZKP, koji predviđa da je u toku predistražnog postupka javni tužilac ovlašćen da od policije preuzme vršenje radnji koje je policija na osnovu zakona samostalno preduzela, teško

---

302 CPT, *Standardi CPT-a – „Najbitniji“ odeljci Opštih izveštaja CPT-a, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2006, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2006*, „Izvod iz 2. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (92) 3]“, Strazbur 2007, str. 7, para. 39 (dostupno na: <http://npm.rs/attachments/Standardi.pdf>).

303 CPT, *Standardi CPT-a – „Najbitniji“ odeljci Opštih izveštaja CPT-a, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2006, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2006*, „Izvod iz 12. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (2002) 15]“, Strazbur 2007, str. 10, para. 36 (dostupno na: <http://npm.rs/attachments/Standardi.pdf>).

304 CPT, *Standardi CPT-a – „Najbitniji“ odeljci Opštih izveštaja CPT-a, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2006, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2006*, „Izvod iz 12. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (2002) 15]“, Strazbur 2007, str. 10, para. 35 (dostupno na: <http://npm.rs/attachments/Standardi.pdf>).

ostvarivo.³⁰⁵ Javnim tužiocima i zamenicama javnih tužioca nisu na raspolaganje stavljeni kako kadrovski, tako ni tehnički resursu kako bi sami primenjivali policijske operativne metode, mere i radnje. To u praksi dovodi do situacije u kojoj je tužilac primoran da se *oslanja* na radnje koje preduzima policija, pa čak i u onim slučajevima kada se u ulozi okrivljenog nađu sami policijski službenici. Javni tužilac je, shodno čl. 6 st. 4 ZKP, u obavezi da nepristrasno razjasni sumnju o krivičnom delu za koje sprovodi službene radnje i da sa jednakom pažnjom ispituje činjenice koje terete okrivljenog i činjenice koje mu idu u korist. Međutim, tek u ponekom analiziranom policijskom izveštaju stoji da je obavešten javni tužilac, a samo u jednom se navodi ime i prezime tužioca koji je obavešten. Iz prakse svi znamo da je obaveštavanje tužioca putem telefona *manipulativni* prostor u kome tužilac može biti neadekvatno informisan (bilo namerno bilo zbog nepoznavanja materije), a opet, usled preopterećenosti poslom, starih navika na *kabinetski* način rada ili zbog neadekvatnih kadrovskih rešenja (nedovoljnog broja zamenika), tužilac nema mogućnost da odmah dođe i sam obavi razgovor već svoje naloge daje ili putem telefona (koji se ne beleže) ili naknadno kroz zahtev za prikupljanje potrebnih obaveštenja koji se najčešće upućuje ili Odeljenju za kontrolu zakonitosti, Sektoru unutrašnje kontrole ili u najvećem broju slučajeva (koji su se dogodili van područja Beograda) istoj organizacionoj jedinici u kojoj je zaposlen okrivljeni.

128. Jedini zaključak koji se može izvući nakon analizirane prakse jeste da je, kada su u pitanju krivična dela predviđena čl. 136 i čl. 137 KZ, morala postojati obaveza (ili obavezno uputstvo Republičkog javnog tužioca) da najpre policija, ili zaposleni u zdravstvenoj službi kazneno-popravnih zavoda, moraju obavestiti tužioca da je došlo do primene sredstava prinude, a potom i da postupajući tužilac odmah pristupi u policiju (tj. zatvor) kako bi sam obavio razgovor sa osobama lišenim slobode, a posebno ispitaio pod kojim okolnostima, u kojoj meri i iz kojih razloga su primenjena sredstva prinude, naravno poštujući tri osnovna standarda CPT (dakle da ponudi da se pozove treće lice, branilac i lekarski pregled).

129. CPT je još 2004. godine preporučio Srbiji da postojeće procedure treba da se izmene kako bi se obezbedilo da kad god su povrede zabeležene od strane doktora, a koje su u saglasnosti sa navodima o zlostavljanju iznetim od strane osobe lišene slobode, lekarski izveštaj bi sistemski trebalo da se dostavi nadležnom tužiocu.³⁰⁶ I 2015. godine su zabeleženi propusti u radu zdravstvenih službi u kazneno-popravnim zavodima koji, po oceni CPT, imaju veliku ulogu

---

305 Zbog toga se ponekad ova odredba kvalifikuje kao „mrtvo slovo na papiru“.

306 CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije i Crne Gore o poseti CPT od 16. do 28. septembra 2004. godine“, *CPT/Inf (2006) 18*, para. 91; iste preporuke upućene su i nakon posete 2007. i 2011. godine, CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije o poseti CPT od 19. do 29. novembra

u otkrivanju zlostavljana u slučajevima u kojima je osumnjičenima za krivična dela određen pritvor nakon policijskog zadržavanja. Samo u OZ u Beogradu postoji praksa da se po određivanju pritvora vrši detaljan pregled osoba koje su dovedene od strane MUP. Praksa je da se vidljive povrede koje mogu biti posledica zlostavljanja unose u posebnu evidenciju. Međutim, uprava OZ u Beogradu ne obaveštava tužioca o ovakvim slučajevima. Što se tiče ostalih zavoda koje je delegacija CPT obišla tokom 2015. godine, data je ocena da zdravstvene službe u tim zavodima površno vrše preglede osoba koje su dovedene od strane policijskih službenika MUP, kao i da ne vode posebnu evidenciju u uočenim povredama, ili da čak takve povrede ni ne beleže. Nijedan od 28 slučajeva u OZ u Beogradu u kojima su, tokom 2015. godine, zabeležene povrede koje su mogle biti posledice zlostavljanja, nije prosleđen nadležnom tužilaštvu.³⁰⁷ Uvođenjem prakse automatskog obaveštavanja javnog tužilaštva o sadržini lekarskih pregleda koji ukazuju na zlostavljanje doprinelo bi da podnete prijave budu potkrepljene adekvatnim dokazima. Krajnja korist ovakve prakse bila bi vraćanje poverenja građana u pravosudne institucije.³⁰⁸ CPT je, 2007. godine, ustanovio da u svim zavodima

---

2007. godine“, *CPT/Inf (2009) 1*, para. 46 i 47; CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije o poseti CPT od 1. do 11. februara 2011. godine“, *CPT/Inf (2012) 17*, para. 38.

307 CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije o poseti CPT od 26. maja do 5. juna 2015. godine“, *CPT/Inf (2016) 21*, para. 22.

308 Nakon posete koju je sproveo u 2011. godini, CPT je istakao: *CPT sa zabrinutošću konstatuje da je od 2007. godine ostvaren nedovoljan napredak u pogledu uloge usluga zdravstvene zaštite u prevenciji neadekvatnog postupanja. Neophodno je značajno unaprediti procedure koje se primenjuju za evidentiranje povreda konstatovanih kod novoprimitljenih zatvorenika i podnošenje izveštaja u tom smislu. Povrede se u medicinskoj evidenciji često opisuju na površan način, izjave zatvorenika se neredovno evidentiraju, i ne daju se zaključci lekara u pogledu konzistentnosti povreda i datih izjava. Sem toga, o povredama primećenim kod zatvorenika ne postoji sistematičan način podnošenja izveštaja nadležnom tužiocu. Takođe treba dodati da svaki od posećenih zatovra ima drugačiji sistem evidentiranja povreda. CPT apeluje na organe Srbije da preduzmu hitne mere kojima se osigurava da dokumentacija koja se izrađuje nakon medicinskog pregleda novoprimitljenih zatvorenika sadrži sledeće: (1) kompletne navode izjava dotičnih zatvorenika koje su relevantne za medicinski pregled (uključujući njihov opis sopstvenog zdravstvenog stanja i sve moguće navode o neadekvatnom postupanju), (2) kompletan prikaz objektivnih medicinskih nalaza na osnovu detaljnog lekarskog pregleda, i (3) zaključke lekara u svetlu tačke (1) i (2), uz navođenje stepena konzistentnosti između bilo kog navoda i objektivnih lekarskih nalaza. Svaki put kada se evidentiraju povrede koje su konzistentne da navodima o neadekvatnom postupanju od strane zatvorenika (ili koje su, čak i kada nema takvih navoda, takve da ukaz[u]ju na neadekvatno postupanje), o tak[v]o[m] kartonu je neophodno na sistematičan način obavestiti nadležnog tužioca, nezavisno od želje dotičnog lica. Nadalje, rezultate svakog lekarskog pregleda, uključujući i gore navedene izjave i zaključke lekara, treba dati na uvid zatvoreniku i njegovom advokatu. Isti pristup treba primenjivati svaki put kada policija vraća zatvorenika u zatvor, nakon učešća u istražnim radnjama; CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije o poseti CPT od 1. do 11. februara 2011. godine“, *CPT/Inf (2012) 17*, para. 18 (zvaničan prevod dostupan na: <https://rm.coe.int/1680697c4f>).*

postoje problemi u vođenju evidencije o upotrebi sredstava prinude i ukazao na nepoklapanja između nalaza u izveštajima o upotrebi sile i lekarskih nalaza. CPT je preporučio da je važno da se obezbedi da se tužilaštvo i unutrašnja kontrola Ministarstva pravde sistemski obavestavaju o svim upotrebama fizičke sile i mera prinude od strane zatvorskog osoblja i da budu posebno strogi kada se ispituju takvi slučajevi. Istaknut je i značaj adekvatnog lekarskog pregleda koji može da bude početna tačka u ispitivanju navoda o zlostavljanju.³⁰⁹

130. Još jedan praktičan razlog za uvođenje ovakve prakse jeste i sprečavanje zloupotreba prilikom podnošenja krivičnih prijava sa ciljem da se okrivljeni osveti postupajući policijskim službenicima, izdejstvuje zahtev za naknadu štete i sl. Prijave podnete bez ikakve argumentacije, tj. ono što tužioci zovu *golom prijavom*, stvaraju obavezu tužioca da postupi po njima i izvrši adekvatne provere iako je jasno da je prijava očigledno neosnovana. Iz tih razloga, prisustvo tužioca i postupanje po standardima CPT bi na prvi pogled možda izgledalo kao dodatni posao, ali bi krajnji ishod zaista olakšao i smanjio brojnost krivičnih prijava i posebno sprečio podnošenje krivičnih prijava iz gore pomenutih pobuda.

131. Ipak, pri činjenici da se tužilac gotovo uvek i u potpunosti u predistražnom postupku oslanja na radnje koje preduzima policija, a da su kod ovih krivičnih dela prijavljeni upravo policijski službenici, jasno je da tužilac postupa na osnovu onoga što mu dostavlja policija, te iz tih razloga i ne čudi veliki broj odbačaja krivičnih prijava kada su u pitanju ova krivična dela. Tužilac bi se, kod ovih krivičnih dela, morao daleko više lično angažovati i izvršiti daleko veći broj provera pre odbačaja, a uzimanje izjava i obavljanje razgovora moralo bi se vršiti u okviru tužilaštva kad god je to moguće. CPT je posle posete 2015. godine istakao:

*[...] tužilačke vlasti moraju da imaju blizak i efikasni nadzor nad operativnim sprovođenjem istrage u vezu mogućeg zlostavljanje od strane javnih službenika. Oni bi trebalo da obezbede jasne smernice u pogledu načina na koji očekuju da nadgledaju takve istrage [...].*³¹⁰

Položaj oštećenog prema novom Zakoniku o krivičnom postupku

132. Kao što je već pomenuto, novi ZKP degradirao je položaj oštećenog kao supsidijarnog tužioca. Oštećeni više nema mogućnost da u slučaju da tužilac odluči da ne preduzme ili odustane od krivičnog gonjenja pre potvrđivanja optužnog akta preuzme gonjenje. Preovlađujuća praksa javnih tužilaštava je da

---

309 CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije o poseti CPT od 19. do 29. novembra 2007. godine“, *CPT/Inf (2009) 1*, para. 46 i 47; CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije o poseti CPT od 26. maja do 5. juna 2015. godine“, *CPT/Inf (2016) 21*, para. 22.

310 *Ibid*, para. 18 (prevod naš).

oštećeni izjavljuje prigovor, a da pri tom nije upoznat sa svim razlozima iz odluke kojom se odbacuje njegova krivična prijava (jer prema zakonu javni tužilac koji odbaci krivičnu prijavu nije dužan da rešenje o odbačaju dostavi oštećenom, već ga samo obavesti da je njegova krivična prijava odbačena) i da ima pravo podnošenja prigovora neposredno višem javnom tužiocu. Ovakva praksa se zasniva na uskom tumačenju člana 50 ZKP koji nije u saglasnosti sa čl. 269 ZKP u kome se određuju vrste odluka prema ZKP-u (presuda, rešenje i naredbe) i čl. 274 ZKP koji propisuje da se sve odluke saopštavaju (ako su lica koja imaju pravni interes da saznaju sadržinu odluke prisutna) ili putem overenog prepisa dostavljaju osobama koje su odsutne. Dakle, **dostavljanje rešenja o odbacivanju krivične prijave moralo bi da bude izričita obaveza**, što bi u određenoj meri dovelo do unapređenja položaja oštećenog.

133. Ako se analiziraju statistički podaci koji su prikupljeni putem zahteva za pristup informacijama od javnog značaja, u periodu od 1. januara 2010. godine do 31. decembra 2016. godine, pred osnovnim sudovima u Srbiji vodilo se, ili se i dalje vodi, 151 krivičnih postupaka za krivično delo zlostavljanje i mučenje (čl. 137 st. 3 u vezi sa st. 1 i 2 KZ) i 17 krivičnih postupaka za krivično delo iznuđivanje iskaza (čl. 136 KZ). Od toga, 78 postupaka je u fazu glavne rasprave ušlo nakon što su oštećeni – u svojstvu supsidijarnog tužioca – preuzeli krivično gonjenje, što iznosi oko 46% od ukupnog broja postupaka (naravno, pre stupanja na snagu novog ZKP iz 2013. godine).³¹¹ S druge strane, u periodu od 1. oktobra 2013. godine do 31. decembra 2016. godine, pred osnovnim javnim tužilaštvima u Srbiji vođeno je, ili se i dalje vodi, 240 (pret)krivičnih postupaka za krivično delo zlostavljanje i mučenje (čl. 137 st. 3 u vezi sa st. 1 i 2) i 18 (pret)krivičnih postupaka za krivično delo iznuđivanje iskaza iz čl. 136 KZ. O ukupno 258 postupaka, svega 14 je otišlo u fazu glavne rasprave, tj. došlo je do potvrđivanja optužnog akta i to samo u odnosu na delo zlostavljanje i mučenje.

134. Promene ZKP koje su dovele do slabljenja instituta supsidijarnog tužioca kritikovao je i CPT nakon posete u 2015. godini i zatražena su objašnjenja od Vlade Srbije koja se odnose na *ratio* ove novine.³¹²

Pitanje skraćenog postupka

135. Problem visine zaprećenih kazni za krivična dela zlostavljanje i mučenje i osnovni oblik iznuđivanja iskaza jeste i taj što se na njih primenjuje skraćeni

---

311 Treba imati na umu i da je određeni broj postupaka u fazu glavne rasprave ušao nakon početka primene novog ZKP. Prema tome, evidentno je da je broj postupaka koji su ušli u fazu glavne rasprave pre stupanja na snagu novog ZKP procentualno bio veći od 50% od ukupnog broja postupaka.

312 CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije o poseti CPT od 26. maja do 5. juna 2015. godine“, *CPT/Inf* (2016) 21, para. 20.

postupak, tj. postupak koji ne predviđa obaveznu istragu. Za najteži oblik krivičnog dela iz člana 137 st. 3 KZ predviđena je kazna zatvora od jedne do osam godina, dok je za osnovni oblik iznuđivanja iskaza maksimalna zaprećena kazna 5 godina zatvora. Krivični postupak se pokreće na osnovu optužnog predloga javnog tužioca, koji pre odluke o podizanju optužnog predloga ili odbacivanju krivične prijave može preduzeti određene dokazne radnje.³¹³

136. Iz samog naziva skraćenog postupka proističe i njegov cilj a to je da on što kraće traje, tj. da se kroz ubrzanje ili izostavljanje određenih faza (pre svega istražnog postupka) sam krivični proces ubrza i učinim efikasnijim. Kako je osnovna primedba nadležnih međunarodnih tela i suda u Strazburu upravo ta da nadležni organi RS ne sprovode efikasnu i delotvornu istragu u vezi ozbiljnih navoda o zlostavljanju, ovakvo zakonsko rešenje se može smatrati krajnje neadekvatnim i otežavajućim. Drugim rečima, brzina i efikasnost koje svakako treba da budu odlike krivičnog postupka, nikada ne smeju ići na uštrb temeljivosti istrage i drugih faza u kojima se utvrđuju činjenice od značaja za utvrđivanje postojanja, tj. nepostojanja, odgovornosti službenog lica. Sama činjenica da ova dela potpadaju pod odredbe skraćenog postupka ukazuje na to da im država ne ukazuje onaj značaj koji odgovara njihovoj težini i to u smislu aposlutne prirode zabrane zlostavljanja. Ovaj problem se jednostavno može prevazići podizanjem kazni za ova krivična dela i stavljanjem kaznene politike u okvir preporuka nadležnih međunarodnih tela. Tako bi se istovremeno rešio i problem kratkih rokova zastarelosti krivičnog gonjenja, a i obezbedilo bi se da se svaki ozbiljan navod o mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju temeljno istraži.

137. Kako je podizanje optužnog predloga u skraćenom postupku vezano za kratke rokove i zahteva brzo postupanje tužioca u izvođenju dokaza, jasno je da ovakvo rešenje ne ostavlja mnogo mogućnosti braniocima okrivljenih ili pak punomoćnicima oštećenih da sami preduzimaju istražne radnje i da predlažu dokaze na isti način kao kada postoji istražni postupak.³¹⁴ ZKP ne isključuju ovakvu aktivnost u skraćenom postupku, ali se u praksi ona najčešće ne dešava.

Uloga sudova u krivičnom gonjenju i kažnjavanju počinioca zlostavljanja i analiza presuda u postupcima za krivična dela iznuđivanje iskaza (čl. 136 KZ) i zlostavljanje i mučenje (čl. 137 KZ)

138. Za potrebe ovog istraživanja autori publikacije analizirali su i nekoliko desetina presuda u krivičnim postupcima koji su se vodili protiv službenih lica koja su okrivljena da su počinila krivična dela iznuđivanje iskaza i zlostavljanje i mučenje. Opšti je utisak da u velikom broju analiziranih postupaka postoji

---

313 Čl. 499 ZKP.

314 Čl. 301 ZKP.

niz značajnih propusta. Jedan deo tih propusta nesumnjivo može da se pripiše neadekvatnim zakonskim rešenjima, kako u materijalno-pravnim tako i u procesno-pravnim odredbama krivičnog zakonodavstva. Ipak, iz analiziranih predmeta utvrđen je i niz propusta u samoj praksi pravosudnih organa koji se po pravilu ponavljaju u većem broju predmeta i predstavljaju primere loše prakse.

139. Ono što se nesumnjivo može zaključiti iz gotovo svih sudskih predmeta koji su analizirani jeste predugo trajanje krivičnih postupaka u kojima se kao okrivljeni pojavljuju pripadnici MUP ili zaposleni u službi obezbeđenja u kazneno-popravnim ustanovama. Krivični postupci u proseku ne traju kraće od 4 do 5 godina, mada je jasno iz analiziranih spisa – pogotovo u situacijama u kojima se policijskim službenicima stavljaju na teret akti koji podrazumevaju teže oblike nasilja – da oni traju znatno duže od 5, a neki čak i duže od 10 godina. Ovakva praksa često dovodi do apsolutne zastarelosti krivičnog gonjenja, pogotovo kada se radi o kvalifikovanom obliku zlostavljanja i mučenja iz čl. 137 st. 1 u vezi sa stavom 3, gde je aposlutni rok zastarelosti 6 godina. Ovaj podatak daje razloga za brigu iz jednostavnog razloga što sama dužina trajanja postupka pokreće pitanje povrede procesnog aspekta čl. 3 Evropske konvencije.³¹⁵

140. Razlozi za dugo trajanje krivičnih postupaka su višestruki. Jedan od njih je predugo trajanje istražne faze koje se često meri u godinama.³¹⁶ Ima slučajeva u kojima je istraga trajala i duže od 4 godine.³¹⁷ Ono što je takođe ustanovljeno kao problem jeste neodazivanje policijskih službenika na sudske pozive koji se uručuju preko policijskih uprava u kojima su zaposleni i to preko njihovih starešina. Dodatno, neodazivanje na pozive nije praćeno nikakvim posledicama u vidu sudskih sankcija i veća aktivnost sudija u takvim slučajevima bi mogla da dovede do unapređenja prakse.³¹⁸ Rešenje koje sadrži ZKP podrazumeva da se pripadnicima policije, bezbednosnih agencija, kao i zaposlenima u službama obezbeđenja zavoda za izvršenje krivičnih sankcija pismena dostavljaju preko njihove komande, neposrednog starešine, odnosno sedišta pravnog lica.³¹⁹ Ideja zakonodavca da će ova lica poštovati zakon očigledno nije našla svoju podlogu u praksi i evidentan je veliki broj zloupotreba i ignorisanja sudskih poziva. U praksi nisu zabeleženi primeri prinudnog dovođenja radnika MUP. Jasno je da je neophodna aktivnija uloga sudova i to u formi pismenog obraćanja starešinama

---

315 *Manzhos v. Russia*, App. no. 64752/09 (2016), para. 38–44.

316 *Virabyan v. Armenia*, App. no. 40094/05 (2012), para. 163.

317 Važno je napomenuti da se analizirani predmeti odnose kako na period pre 1. oktobra 2013. godine kada je istražni postupak sprovodio istražni sudija, tako i na period posle 1. oktobra 2013. godine kada je istražnu ulogu preuzeo javni tužilac, što znači da problem dugog trajanja istrage postoji gotovo deceniju unazad nezavisno od organa kome su istražna ovlašćenja delegirana.

318 Npr. izdavanjem naredbi za dovođenje policijskih službenika.

319 Član 248 st. 1 ZKP.

i ukazivanja na nepoštovanje suda i očiglednu zloupotrebu u cilju odugovlačenja postupka. Pisani trag o takvom delovanju suda mora da postoji u predmetu jer se tako ukazuje na efikasno postupanje suda ili tužilaštva, a iziskuje pozornost druge strane.

141. Uočeno je i da postoje teškoće u pozivanju svedoka kod kojih je jasno da postoji strah od svedočenja u postupcima u kojima bi se mogli zameriti policiji ili stražarima u zatvoru. S druge strane, sudovi retko i to tek posle dužeg protoka vremena primenjuju mere prinudnog dovođenja. Stiče se utisak da ni sudovima ni tužilaštvima nije mnogo stalo do brzog i efikasnog okončanja ovakvih postupaka i da zastarelost dolazi kao olakšanje za sve osim za oštećene.

142. Kod ovako uočenog postupanja, i to u predmetima za krivična dela gde se utvrđuje da li je ili nije došlo do kršenja apsolutne zabrane zlostavljanja, opravdano se stvara sumnja da je postojala namera policije i pravosudnih organa da predmeti zastare. U periodu od 1. januara 2010. godine do 31. decembra 2015. godine, apsolutno je zastarelo ukupno 17 krivičnih postupaka.

143. I na kraju, u nekoliko predmeta u kojima je utvrđena odgovornost policijskih službenika izrečene su kazne koje po svojoj dužini ne odgovaraju težini akata koje su službena lica počinila.

Uloga branioca u sprečavanju zlostavljanja

144. Jedno od pitanja koje se učestalo postavlja nakon stupanja na snagu novog ZKP jeste pitanje ravnopravnosti stranaka u postupku. Razlog za to leži u činjenici da se na jednoj strani nalazi javni tužilac sa svim svojim zamenicama i saradnicima, značajno uvećanim zakonskim ovlašćenjima, logističkom podrškom policije i čitavog državnog aparata, a na drugoj strani okrivljeni – građanin kome pomaže samo njegov branilac. Samim tim, nije realno očekivati uspešnu odbranu ako okrivljeni nema sposobnog i motivisanog branioca, pogotovo u situacijama kada postoje indicije da je bio žrtva zlostavljanja. Ova tvrdnja još više dolazi do izražaja kada se u ulozi okrivljenog nađu osobe koje nemaju materijalnih sredstava da angažuju i plate izabranog branioca i kojima se onda na raspolaganje stavlja *ex officio* advokat koga plaća ona ista država koja protiv njega pokreće i vodi postupak. Delovanje i kvalitet rada advokata po službenoj dužnosti u takvim slučajevima postavlja se kao prioritet.

145. Zbog toga se nameće pitanje – kako valjano urediti normativni okvir i mehanizme postavljenja branilaca po službenoj dužnosti da bi izmenili opšte uverenje u javnosti da u slučajevima službenih odbrana važi princip: *kadija te tuži, kadija te sudi, kadija te brani*? Nakon poslednje posete Srbiji u 2015. godini, CPT je preporučio da se [...] *svi ex officio advokati, preko Advokatske komore,*

podsete koliko je značajna njihova uloga u sprečavanju i, ako je potrebno, prijavljivanju zlostavljanja od strane policije.³²⁰

146. U zavisnosti od faze krivičnog postupka, branioca po službenoj dužnosti postavlja javni tužilac ili predsednik suda sa liste branilaca po službenoj dužnosti koju sastavlja nadležna advokatska komora. Međutim, osnovni problem je što ne postoje pravila koja bi uređivala transparentnu i pravičnu proceduru postavljanja *ex officio* branilaca, kao ni kriterijumi koje advokat mora da ispuni da bi se mogao smatrati sposobnim da pruži delotvornu odbranu.

147. Javna je tajna da danas u Srbiji mnogo problema nastaje iz načina postavljanja i načina rada advokata po službenoj dužnosti. Nedovoljno uređena procedura njihovog postavljanja ostavlja prostor za brojne manipulacije i razne vidove korupcije jer se advokati ne postavljaju ravnomerno i pravično već se jednom broju advokata, čiji je profesionalni rad sumnjivog kvaliteta, daje prednost. Nakon poslednje posete CPT konstatovano je da postoji mnogo pritužbi pritvo-renih osoba koje se odnose na kvalitet rada njihovih branilaca po službenoj dužnosti. Najčešća pritužba je da su ih branioci sreli samo jednom i to u sudu i po pravilu pokušavali da ih ubede da priznaju krivično delo.³²¹ Na drugoj strani, i policajci i tužioc i sudije tvrde da su oni voljni da postavljaju advokate sa liste ali da mnogi od njih odbijaju da preuzmu slučaj kada su pozvani, posebno u toku noćnih sati, tako da pozivanjem advokata po redosledu samo gube vreme dok advokatske komore odbijaju da preduzmu disciplinske mere protiv advokata koji neosnovano odbijaju zastupanje.

148. Očigledno je da postoji potreba za transparentnom procedurom za postavljanje branilaca po službenoj dužnosti, kao i za mehanizmom koji može osigurati kvalitet njihovog zastupanja. Takođe, postavlja se pitanje – na koji način povećati profesionalne kapacitete branilaca po službenoj dužnosti za pružanje delotvorne odbrane i s tim u vezi – neophodnost obavezne edukacije ovih advokata, pogotovo sa aspekta sprečavanja situacija u kojima se osobe lišene slobode zlostavljaju i to najčešće sa ciljem iznude priznanja?

149. Pitanje angažovanja advokata po službenoj dužnosti predviđeno je čl. 74 st. 1 ZKP koji propisuje da *okrivljeni mora imati branioca ako je nem, gluv,*

---

320 CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije o poseti CPT od 26. maja do 5. juna 2015. godine“, *CPT/Inf (2016) 21*, para. 26 (prevod naš).

321 Delegacija CPT je, tokom posete Srbiji 2004. godine, primila pritužbe da osumnjičenima nije omogućavano da po lišenju slobode angažuju advokata, kao i da su neki od njih izneli tvrdnje da ih je policija zlostavljala upravo zbog toga što su tražili da im se omogući pozivanje branioca. Kao problem je istaknuta i činjenica da *ex officio* advokati nemaju kontakt sa osumnjičenim sve do prvog izvođenja pred sud; vidi više u: CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije i Crne Gore o poseti CPT od 16. do 28. septembra 2004. godine“, *CPT/Inf (2006) 18*, para. 49 i 50; CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije o poseti CPT od 19. do 29. novembra 2007. godine“, *CPT/Inf (2009) 1*, para. 23 i 24.

slep ili nesposoban da se sam uspešno brani, ako se postupak vodi zbog krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora od osam godina ili teža kazna, ako je zadržan ili se nalazi u pritvoru, ako mu se sudi u odsustvu, ako se glavni pretres održava u njegovoj odsutnosti zbog nesposobnosti koju je sam prouzrokovao ili zbog njegovog udaljenja iz sudnice usled narušavanja reda kao i u slučaju otpočinjanja pregovora sa tužiocem radi zaključenja sporazuma.

150. Novi ZKP ne sadrži obavezu postavljanja obavezne odbrane za osobe koje policija sprovodi na saslušanje kod tužioca. Kod saslušanja uhapšenog koji je doveden kod javnog tužioca u roku od osam sati, ali još uvek nije zadržan niti je doneto rešenje o određivanju pritvora, prisustvo branioca potrebno je samo u slučajevima obavezne odbrane. Dakle, čl. 293 ZKP je u koliziji sa čl. 74 st. 1, tačkom 3 koji propisuje da je odbrana obavezna u odnosu na sva lica koja su zadržana ili u pritvoru – od momenta lišenja slobode. Kada se uhapšeno lice sprovede javnom tužiocu ono je *de facto* lišeno slobode ali nije zadržano dok javni tužilac ne donese rešenje o njegovom zadržavanju.³²² U takvoj situaciji javni tužilac predočava uhapšenom licu da može obezbediti branioca u roku od 24 sata (u kom slučaju donosi rešenje o zadržavanju radi njegovog saslušanja) ili da može da izjavi da ne želi da uzme branioca u kom slučaju može biti saslušano odmah – bez zadržavanja.

151. Razumno je pretpostaviti da će se u takvoj situaciji veliki broj uhapšenih odlučivati da iznese svoju odbranu bez branioca kako bi izbegli zadržavanje sa uvek neizvesnim epilogom, što će imati za posledicu veliki broj iskaza koji će biti osporavani u daljem postupku. Ova lica su *de facto* lišena slobode i zbog toga ih treba izjednačiti sa zadržanim i pritvorenim licima i omogućiti im

---

322 Evropski sud za ljudska prava, kroz svoju praksu, razvio je 2 kriterijuma na osnovu kojih se utvrđuje da li je određena osoba lišena slobode ili nije – objektivni i subjektivni kriterijum. Takođe, važno je napomenuti i da [...] *Evropski sud ne smatra sebe vezanim za pravne zaključke domaćih vlasti u pogledu toga da li je ili nije bilo lišenja slobode, i preduzima autonomnu procenu svake situacije (H.L. v. UK, App. no. 45508/99, para. 90; H.M. v. Switzerland, App. no. 39187/98, para. 30 i 48; Council of Europe, Guide on Article 5 of the Convention – Right to liberty and security, Strasbourg 2014, p. 5 i 6)*. Dakle, Evropski sud u svakom konkretnom slučaju, uzimajući u obzir različite kriterijume poput *vrste, trajanja, efekata i načina primene mera u pitanju*, ocenjuje da li je određeno lice bilo lišeno slobode ili ne (*Guzzardi v. Italy, App. no. 7367/76, para. 92; Medvedyev and others v. France, App. no. 3394/03, para. 73; Creangă v. Romania, App. no. 29226/03, para. 91*). Objektivni element u smislu čl. 5 odnosi se na zatvaranje osobe u posebno ograničen prostor u vremenskom periodu koji nije zanemarljiv, dok subjektivni element podrazumeva da osoba nije pristala na zatvaranje. Dok subjektivni element počiva na volji osobe lišene slobode, ispunjenje objektivnog elementa se utvrđuje uz pomoć niza kriterijuma od kojih su najznačajniji: 1) mogućnost osobe da napusti ograničen prostor; 2) nivo nadzora i kontrole nad kretanjem osobe; 3) nivo izolacije i mogućnost socijalnih kontakata (vidi više u: Council of Europe, *Guide on Article 5 of the Convention – Right to liberty and security, Strasbourg 2014, p. 5 i 6*).

obaveznu odbrana, što bi dalo procesni kredibilitet njihovim izjavama.³²³ U takvoj situaciji, iskaz uhapšenog koji je dat u prisustvu izabranog ili postavljenog branioca svakako bi imao daleko veći procesni kredibilitet od iskaza bez branioca, pogotovo ako se ima u vidu da iskaz dat u policiji bez branioca nema nikakav procesni značaj jer se na njemu ne može zasnovati sudska odluka.

152. Član 76 st. 1 ZKP predviđa da branioca *po službenoj dužnosti postavlja javni tužilac ili predsednik suda po redosledu sa spiska advokata koji dostavlja advokatska komora*. Praksa je pokazala da je vrlo teško obezbediti da se redosled sa liste poštuje, a odstupanje od redosleda se najčešće obrazlaže time što pojedini advokati navodno nisu bili dostupni. Međutim, opšte je poznato da se advokati često angažuju *sa hodnika* i po prijateljskoj liniji, kao i da u pravosuđu vlada opšte uverenje da kod određivanja branilaca po službenoj dužnosti postoji favorizovanje određenog broja advokata. Zbog toga je neophodno uspostaviti transparentnu proceduru kod postavljenja branilaca koja podrazumeva uvođenje evidencija i obezbeđenje odgovarajućih dokaza o neostvarenim pokušajima da se redosled poštuje.

153. Članom 76 st. 2 ZKP predviđeno je da je *advokatska komora dužna da prilikom sastavljanja spiska vodi računa o tome da praktični ili stručni rad advokata u oblasti krivičnog prava daje osnova za pretpostavku da će odbrana biti delotvorna*. Dakle, zadatak je komore da utvrdi koji advokati sa spiska se ne bave krivičnim pravom a brane po službenoj dužnosti radi dodatnih prihoda i da ih isključi sa spiska. Novim Zakonom o advokaturi³²⁴ propisana je obavezna stalna stručna obuka advokata kroz usavršavanje teorijskih i praktičnih znanja i veština, kao i mogućnost njihove specijalizacije što će doprineti da se kod ažuriranja spiska advokatska komora rukovodi i objektivnim kriterijumima stručnosti. Ipak, ono što predstavlja problem je što advokatska komora ne može imati posmatrača u svim sudnicama. Tužioc i sudije su ti koji treba da reaguju kada uoče da određeni branilac nije u mogućnosti da pruži delotvornu odbranu i da o tome obaveste advokatsku komoru.

154. Ako je zakonom ustanovljena obaveza da se spisak advokata za službene odbrane objavljuje na Internet stranici i na oglasnim tablama advokatske komore i suda (zarad transparentnosti), onda bi svakako bilo moguće i korisno da se na isti način objavljuju i mesečni podaci o dodeli službenih odbrana jer je u stručnoj javnosti prisutno uverenje da se službene odbrane dodeljuju *preko veze*, a ovo uverenje je potkrepljeno i podacima koji su u nekoliko navrata objavljavani u javnosti i iz kojih se na jasan način može videti da postoji grupa advokata koji se najčešće pojavljuju kao *ex officio* branioci.³²⁵ Na ovaj način bi se

---

323 *Ibid.*

324 *Sl. glasnik RS*, br. 31/2011 i 24/2012 – odluka US.

325 *N1*, „Šoškić: Koruptivna mreža advokata po službenoj dužnosti“, 18. oktobar 2016. (dostupno na: <http://rs.n1info.com/a202151/Vesti/Vesti/Soskic-Koruptivna-mreza-advokata-po-sluzbenoj-duznosti.html>).

samo dodatno ojačao ugled pravosuđa i otklonila svaka sumnja u bilo kakav vid korupcije tužilaštva kada je reč o dodeli službenih odbrana.

155. Kada se govori o pravu da se angažuje advokat, delegacija CPT je tokom posete 2009. godine primila pritužbe da se osobama lišenim slobode omogućava da angažuju advokata tek pošto su potpisali priznanje. Ostao je i problem iz 2004. godine koji se odnosi na pasivnost advokata i nametanje advokata *sa listi*. Ovaj problem uočili su i CPT i CAT u svojim Završnim napomenama na periodični izveštaj Srbije:

[...] CPT preporučuje srpskim vlastima da preduzmu korake kako bi se obezbedilo da pravo na pristup advokatu osobi lišenoj slobode od strane policije bude primenjeno efektivno od samog početka lišenja slobode. Svako ko je pod zakonskom obavezom da bude prisutan i ostane u policijskom objektu (npr. kao „svedok“) takođe mora imati pravo pristupa advokatu.³²⁶

[...] Komitet je takođe zabrinut zbog izveštaja o lošem kvalitetu rada ex officio advokata koji često sreću svoje klijente tek po izvođenju pred sud kao i zbog činjenice da osobe koje se od strane policije pozivaju i ispituju u svojstvu svedoka, a koje kasnije steknu status osumnjičenog, imaju pravo na advokata tek od momenta optuženja [...].³²⁷

156. Branilac po službenoj dužnosti se razrešava ako ne pruža okrivljenom pomoć u odbrani stručno, savesno i blagovremeno.³²⁸ O razrešenju branioca uvek odlučuje sud, s tim što je prethodno dužan da pozove okrivljenog i branioca da se izjasne o razlozima za razrešenje u roku od 24 časa i da prilože dokaze za svoje tvrdnje, uz upozorenje da će ukoliko to ne učine sud odlučiti na osnovu raspoloživih podataka.³²⁹ Dakle, branilac u izjašnjenju treba da prezentuje sudu dokaze protiv razrešenja, a ako to ne učini sud odlučuje na osnovu *raspoloživih podataka* koji ne moraju imati kvalitet dokaza. Kod primene ovog instituta diskrecija, greške i zla namera moraju se svesti na najmanju moguću meru, što bi se moglo postići ukoliko u praksi zaživi pravilo da se ne može razrešavati na osnovu pukih indicija ili jednostranih tvrdnji. Problemi će nastajati kod zaključaka o nestručnom i nesavesnom zastupanju branilaca. Kodeks profesionalne etike advokata propisuje *da se savesnost ogleda u brižljivom, odlučnom i blagovremenom zastupanju, u neodložnom ukazivanju na sve povrede prava i druga kršenja zakona na štetu klijenta, u pretpostavljanju klijentovih interesa vlastitim interesima i interesima drugih učesnika u postupku i u pružanju pravne pomoći nezavisno od*

---

326 CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije o poseti CPT od 19. do 29. novembra 2007. godine“, *CPT/Inf (2009) 1*, para. 23 (prevod naš).

327 CAT, „Concluding observations on the second periodic report of the Republic of Serbia“, 12. maj 2015, *CAT/C/SRB/CO/2*, para. 9 (prevod naš).

328 Čl. 80 st. 2, tačka 2 ZKP.

329 Čl. 81 st. 2 ZKP.

političkih ili verskih uverenja ili rasne, nacionalne ili etnične pripadnosti. Iz svega navedenog, nesumnjivo je da će nesavestan rad branioca postojati u situacijama kada ignoriše činjenicu da na njegovom klijentu postoje tragovi zlostavljanja ili su takvi navodi u najmanju ruku izneti, kao i kada *ex officio* advokati praktično savetuju osumnjičene da priznaju delo koje im se stavlja na teret.

157. Ključni problem je što sa liste nadležne advokatske komore branioca po službenoj dužnosti paralelno određuju i policija i tužilaštvo i sud. Ako se za primer uzme teritorija grada Beograda, na njoj se nalaze 4 suda, 4 tužilaštva, 14 policijskih stanica i 6 odeljenja Uprave kriminalističke policije i svaki od ovih državnih organa samostalno postavlja advokate po redosledu sa liste kojom raspolaže. Suština problema je u tome što imenovanje sa jedinstvene liste nije centralizovano, u kom slučaju bi bila obezbeđena pravičnost prilikom postavljanja. Umesto toga svaki državni organ pojedinačno postavlja advokate bez mogućnosti uvida u postavljanje od strane drugog državnog organa. Ovakvo postupanje ima za posledicu da advokate kojima prezimena počinju na A do K zovu desetak puta godišnje različiti državni organi, dok advokati kojima prezimena počinje na U do Ž dobiju jedan do dva poziva u toku godine dana.

158. U cilju prevazilaženja ovog problema, Advokatska komora Beograda je svojevremeno uvela posebnu službu koja je radila 24 sata u prostorijama komore i odgovarala na sve telefonske pozive za advokate po službenoj dužnosti. Na ovaj način je bilo obezbeđeno poštovanje redosleda pri postavljanju advokata jer su se svi postavljali sa jedinstvene liste i preko jedinstvenog centra koji realizuje sve zahteve. Ovaj sistem imao je za cilj da se u okviru advokatske komore vodi evidencija da li se advokat odazvao na poziv (o čemu se sačinjava beleška) ali i da li je neki advokat odbio zastupanje bez opravdanog razloga (o čemu se takođe sačinjava beleška). U takvim situacijama služba komore mogla bi ovakve slučajeve odmah da prosledi disciplinskim organima radi pokretanja disciplinskih postupaka. Nažalost, ovaj sistem nije zaživeo jer je jedan broj predsednika sudova i tužilaca izričito odbio ovakav vid funkcionisanja sa obrazloženjem da ih ni ZKP, ni podzakonski akti ne obavezuje na ovakvo postupanje. Postavlja se pitanje zašto bi neko odbio besplatan 24 časovni servis advokatske komore kojim se državnom organu štedi vreme i energija u traženju branioca? Odgovor na ovo pitanje je samo zbog očuvanja potencijalnog izvora korupcije. Kada pomislimo na korupciju najpre pomislimo na koverat i novac. Međutim, ovde se radi o tzv. „prijateljskoj korupciji“ u okviru koje sudije i tužioci svojim bivšim kolegama i prijateljima obezbeđuju stalne izvore prihoda iz budžetskih sredstava suda. Riskantno bi bilo tvrditi ali ne i pomisliti da u ime dodeljenih službenih odbrana postoji neki vid „revanširanja“ bilo u novcu, bilo u različitim poklonima, bilo u *kafanskom druženju* – što je na ovim prostorima, moglo bi se reći, uobičajeno.

159. Kada se odbrane po službenoj dužnosti dodeljuju *ad hoc* po netransparentnoj proceduri logično je očekivati da onaj ko ostvari privilegiju treba da učini i nešto za uzvrat. Ako to nešto nije novac ili prijateljska čast onda svakako mora biti barem *korektno držanje pred sudom* i pomoć u cilju lakšeg procesuiranja predmeta. Odatle mnogobrojna svedočenja okrivljenih o nagovaranjima od strane branilaca po službenoj dužnosti da priznaju krivična dela. CPT je nakon posete Srbiji 2011. godine istakao:

Kao što je bio slučaj i tokom posete 2007. godine, određeni broj lica u pritvoru koja su koristila usluge službeno imenovanih advokata po službenoj dužnosti imalo je prigovor na njihov rad; posebno, reklo bi se da su se ex officio advokati sreli sa klijentom samo jednom (na sudu), i često su pokušavali da ubede pritvorena lica da daju priznanje za delo koje im se stavlja na teret. I u ovom pogledu, delegacija je čula određene navode o tome da policija nameće licu u pritvoru izbor konkretnog advokata [...].³³⁰

160. Javna je tajna da se službene odbrane dodeljuju po prijateljskoj osnovi po principu *ko koga poznaje i ko je sa kim dobar*, tako da je opravdana primedba pogotovo mladih advokata da im je teško da opstanu u uslovima kada su *karte već unapred podeljene*.³³¹

161. Jedno od rešenja koje bi moglo dovesti do otklanjanja sumnji u prethodno opisane aktivnosti jeste posebno uputstvo prema kojem bi se branioci određivali sa liste advokatske komore tako što se prilikom postavljanja poziva 24 časovna služba komore koja vodi evidenciju o pozivima, razlozima odbijanja, kao i na traženje kog organa, kog dana u koje vreme je poziv primljen i koji advokat ga je prihvatio, odnosno odbio. Na ovaj način bi se prekinula neposredna veza „organ postupka – advokat“ i otklonio preduslov moguće korupcije jer bi postupak postavljanja bio proverljiv i transparentan. Advokatskoj komori bi bilo u interesu da zarad jednakosti advokata i pružanja jednakih šansi svima deo članskih sredstava uloži u osnivanje jedne ovakve službe koja bi predstavljala garanciju advokatima da će biti ravnomerno i pravično pozivani, jer to čini jedan *call centar*, a ne više organa postupka paralelno. Na drugoj strani ovakvo rešenje

---

330 CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije o poseti CPT od 1. do 11. februara 2011. godine“, *CPT/Inf (2012) 17*, para. 22 (zvaničan prevod dostupan na: <https://rm.coe.int/1680697c4f>).

331 Poznat je slučaj advokata koji je tražio podatke o dodeljenim službenim odbranama u Višem sudu u Beogradu i koji je odbijen kao da se radi o nekom tajnom podatku – o službenoj tajni, da bi tek na traženje Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, posle višestrukih pretnji novčanim kažnjavanjem, Viši sud u Beogradu učinio ove podatke dostupnim ali tako što je uslovio ovog mladog kolegu da mora da fotokopira sva rešenja o postavljenju i izložio ga ogromnom trošku. Ovde ne može biti reči o tajnim podacima, jer je u interesu i građana i države da ove procedure budu transparentne kako bi se otklonila svaka sumnja u navodnu korumpiranost pravosuđa i stvorili uslovi za izgradnju poverenja građana u sud.

bi trebalo da bude u interesu i državnih organa jer bi značajno pojednostavilo situacije u kojim treba obezbediti branioca, ali i otklonilo svaku sumnju u način izbora. I na kraju, advokatska komora bi bila ovlašćena da automatski disciplinski procesuiru advokate koji neosnovano odbiju zastupanje, a ne sud ili tužilac kojima angažovanje oko prijavljivanja advokata neretko predstavlja dodatnu komplikaciju i kompromitaciju – što je često razlog da se uopšte ne reguje. Međutim, advokatska komora bi imala interes da reaguje kako bi brisanje sa liste ili pokretanje disciplinskih postupka rezultiralo time da se na listi branilaca stvarno nađu oni koji su istinski voljni da pružaju službenu odbranu.

162. Kada govorimo o kvalitetu odbrane koju pružaju branioci po službenoj dužnosti nameće se pitanje da li su advokati sa liste sposobni da pruže delotvornu odbranu u krivičnom postupku. Ono što se otvara kao pitanje u ovoj proceni jesu kriterijumi i mehanizmi uz pomoć kojih bi bilo moguće razdvojiti one koji mogu da pruže delotvornu odbranu od onih koji to ne mogu.

163. Opšte je poznato da se na listi branilaca po službenoj dužnosti nalazi veliki broj advokata koji nemaju nikakva iskustva u krivičnim postupcima i koji se bave službenim odbranama samo u cilju sticanja dodatnih prihoda. Isto tako, činjenica je da se na listi branilaca po službenoj dužnosti nalazi i jedan broj mladih advokata čije praktično iskustvo u oblasti krivičnog prava ne daje osnova za pretpostavku da će odbrana biti delotvorna. Čl. 76 st. 2 ZKP predviđa da je *advokatska komora zakonom obavezana da ovakvim advokatima ne dopusti da brane po službenoj dužnosti, ali i da uspostavi sistem u okviru kojeg bi svako ko to želi mogao da se osposobi za pružanje delotvorne odbrane ukoliko prođe odgovarajući trening u skladu sa obavezom stručnog usavršavanja i programom propisanim od strane advokatske komore u skladu sa čl. 17 Zakona o advokaturi.*

164. Da bi neki advokat bio sposoban pružiti delotvornu odbranu on mora raspolagati potrebnim znanjima i konkretnim iskustvom. Dakle, neophodno je da mu se obezbedi kontinuirana edukacija i da se njegovo iskustvo proveriti na osnovu egzaktnih kriterijuma koje bi proveravala posebna advokatska komisija analizom nekolicine predmeta iz njegove prakse. Dodatno, jedna od mogućih ideja jeste da advokatska komora propiše obavezno pohađanje seminara za postupanje u krivičnim postupcima. Svaki advokat koji želi da se osposobi za pružanje delotvorne odbrane morao bi da pohađa ove seminare određeni broj sati godišnje, što bi predstavljao uslov da bi se nalazio na listi branilaca po službenoj dužnosti. Na ovaj način komora bi ispunila svoju zakonsku obavezu da vodi računa da advokati sa liste branilaca po službenoj dužnosti mogu da pruže delotvornu odbranu.

165. Na osnovu predloženih mera za očekivati je da bi se liste branilaca po službenoj dužnosti *očistile* od advokata koji se uopšte ne bave krivičnim pravom, dok bi se onim advokatima koji to žele omogućilo da se osposobe za pružanje

delotvorne odbrane. Pored toga, na osnovu centralizovanog mehanizma postavljanja branilaca po službenoj dužnosti sa liste bi bili brisani svi oni koji se bez opravdanog razloga ne odazivaju – što bi preostalim advokatima sa liste ostavilo znatno više prostora za angažovanje. Ovi mehanizmi bi omogućili i advokatskim komorama da same prepoznaju probleme i sporne situacije koje bi kasnije mogle da vode i ka iniciranju disciplinskih postupaka koji bi se sprovodili na jedinstven i jednak način.

Lekarski pregled i ocena opravdanosti i zakonitosti upotrebe sredstava prinude

166. Kako bi se zlostavljanje na adekvatan način dokumentovalo, od ključnog je značaja da se nad žrtvom zlostavljanja sprovede lekarski pregled posle koga će se sačiniti izveštaj u kome će lekar:

- opisati sve povrede na osobi nad kojom je upotrebljena sila;
- zabeležiti izjava pojedinca o načinu i okolnostima pod kojima on tvrdi da su povrede nastale;
- dati svoj sud o uzročno-posledičnoj vezi između uočenih povreda i izjave pojedinca.

167. Kako su povrede najčešće posledica sile koju je upotrebio državni službenik, neophodno je da lekarski pregled bude poverljiv i da bude obavljen bez prisustva tog službenika. Teško je očekivati da će pojedinac imati smelosti da otvoreno iznese svoju verziju događaja i potencijalno optužbu da je bio zlostavljan, ukoliko pregledu prisustvuju uniformisana lica. Sam lekarski pregled tada gubi smisao i dovodi se u pitanje ostvarenje jedne od osnovnih procesnih garancija protiv zlostavljanja. Pored toga, ovakva praksa dalje negativno može da se odrazi i na kvalitet postupka ispitivanja navoda o zlostavljanju i da doprinese kršenju procesnog aspekta zabrane zlostavljanja.

168. Na žalost, MUP je 2012. godine doneo Uputstvo o postupanju prema dovedenim i zadržanim licima koje u tački 26.3 predviđa obavezno prisustvo policijskog službenika tokom pregleda osobe lišene slobode (dovedenog ili zadržanog lica). Ovom odredbom se praktično obesmišljava ostvarivanje i primena nezavisnog lekarskog pregleda koji, zajedno sa pravom da se angažuje advokat i pravom da se o svom lišenju slobode obavesti treća osoba, predstavlja fundamentalnu garanciju protiv mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja. CAT je u poslednjim Završnim napomenama na drugi periodični izveštaj Srbije istakao da iako [...] *domaći propisi sadrže osnovne garancije protiv mučenja, Komitet je zabrinut zbog izveštaja koji ukazuju da se medicinski pregledi osoba lišenih slobode često sprovode u prisustvu policijskih službenika i da često ne sadrže detaljan*

opis povreda i tumačenje nalaza [...].³³² I CPT je uputio oštre kritike na račun Uputstva koje predviđa obavezno prisustvo lekara tokom medicinskog pregleda:

[...] CPT još jednom mora da istakne da prisustvo policijskog osoblja tokom medicinskih pregleda pritvorenih osoba može obeshrabriti osobu lišenu slobode koja je bila zlostavljana da to kaže i, uopšte, štetno je za uspostavljanje adekvatnog odnosa lekar–pacijent; alternativna rešenja mogu i treba da se iznađu kako bi se uskladili legitimni bezbednosni zahtevi sa principom medicinske poverljivosti.

CPT preporučuje da srpske vlasti izmene Uputstvo o postupanju policijskih službenika prema dovedenim i zadržanim licima u svetlu gore pomenutih pravila. Svi medicinski pregledi bi trebalo da se baziraju na principu poverljivosti i da budu sprovedeni van slušnog i – ukoliko doktor u pitanju ne iznese drugačiji zahtev u datom slučaju – van vidnog polja policijskog osoblja.³³³

169. Pored pomenutog Uputstva i Pravilnik o tehničkim obeležjima i načinu upotrebe sredstava prinude sadrži nedostatke koji sa aspekta utvrđivanja opravdanosti i zakonitosti primene policijskih ovlašćenja sadrži ozbiljne nedostatke koji mogu dovesti u pitanje povredu procesnog aspekta čl. 3. Naime, kao što je to već u više navrata pomenuto, prekomerna upotreba sredstava prinude nesumnjivo vodi ka nečovječnom i ponižavajućem postupanju. Praksa Evropskog suda za ljudska prava obiluje predmetima u kojima su države proglašene odgovornim zato što nisu u potpunosti razjasnile sve okolnosti pod kojima je došlo do nastanka povreda. Kako bi policijski starešina ili drugi nadležni organ na adekvatan način mogao da oceni da li je policijski službenik postupao zakonito i u skladu sa principom srazmernosti, neophodno je da konsultuje sve relevantne izvore koji bi mogli da što potpunije razjasne sve okolnosti pod kojima je određenom pojedincu narušen telesni integritet. Među izvore svakako spadaju izjave policijskih službenika koji su upotreбили sredstva prinude, izjava osobe nad kojim je sila upotrebljena, lekarski izveštaj koji sadrži sve, u paragrafu 166, pobrojane elemente, izjave potencijalnih svedoka i tako dalje.

170. Član 24 Pravilnika o tehničkim obeležjima i načinu upotrebe sredstava prinude predviđa da:

O svakoj upotrebi sredstva prinude policijski službenik preko dežurne službe odmah obaveštava neposrednog starešinu, a najkasnije 24 sata od upotrebe sredstva prinude podnosi o tome izveštaj u pismenom obliku neposrednom starešini.

U izveštaju policijski službenik navodi datum i čas upotrebe sredstva prinude, vrstu sredstva prinude, prema kome i zašto je upotrebio sredstvo prinude, posledice upotrebe, osnov i način upotrebe i druge činjenice i okolnosti koje su neophodne za ocenu opravdanosti i pravilnosti upotrebe sredstva prinude.

---

332 CAT, „Concluding observations on the second periodic report of the Republic of Serbia“, 12. maj 2015, CAT/C/SRB/CO/2, para. 9 (prevod naš).

333 CPT, „Izveštaj Vladi Republike Srbije o poseti CPT od 26. maja do 5. juna 2015. godine“, CPT/Inf (2016) 21, para. 27 (prevod naš).

Neposredni starešina mora svaku upotrebu sredstva prinude da proveri i oceni da li je sredstvo prinude upotrebljeno opravdano i pravilno, izuzev ako je za proceduru opravdanosti i pravilnosti upotrebe obrazovana posebna komisija.

171. Ako se pažljivo analiziraju odredbe ovog Pravilnika, jasno je da je sam postupak ocene opravdanosti primene sile jednostran i da se svodi na izjavu policijskog službenika koja sadrži činjenice o verziji događaja koja njemu ide u korist. Nije predviđeno da se o istovetnim okolnostima izjasni osoba nad kojom je sila upotrebljena, niti da se konsultuju drugi relevantni izvori informacija. Iz tog razloga, praksa pravosudnih organa da se automatski oslanjaju na nalaze neposrednog starešine može dovesti do ozbiljnih propusta u istrazi u vezi ozbiljnih navoda o zlostavljanju, a samim tim i do kršenja procesnog aspekta zabrane zlostavljanja.

172. Zaključak koji bi mogao da se izvede iz analize odredaba pomenutog Uputstva i Pravilnika o upotrebi sredstava prinude jeste da javna tužilaštva i sudovi ne bi trebalo da se oslanjaju na lekarske izveštaje koji su nastali kao rezultat pregleda kome su prisustvovali policijski službenici, kao ni na nalaze neposredno višeg starešine koji je ocenjivao opravdanost upotrebe sredstava prinude. Naprotiv, dokle god su pomenute odredbe na snazi istražni organi bi, u skladu sa principom nezavisnosti i nepristrasnosti, sami trebali da bez odlaganja sprovedu istražne radnje koje bi ispunjavale sve kriterijume koji su već razmatrani u ovoj publikaciji.

Praksa osnovnih javnih tužilaštava Republike Srbije u periodu od 1. oktobra 2013. godine do 31. decembra 2016. godine u vezi sa krivičnim delima zlostavljanje i mučenje i iznuđivanje iskaza

173. U periodu od 1. oktobra 2013. godine do 31. decembra 2016. godine, pred osnovnim javnim tužilaštvima u Srbiji vođeno je, ili se i dalje vodi, 240 (pret)krivičnih postupaka za krivično delo zlostavljanje i mučenje (čl. 137 st. 3 u vezi sa st. 1 i 2). Od 240 krivičnih postupaka, 151 je ili pravnosnažno okončano u (pred)istražnoj fazi, ili su postupci ušli u fazu glavne rasprave, dok je 89 i dalje u toku.³³⁴ Zbog činjenice da nisu sva osnovna javna tužilaštva u potpunosti udovoljila zahtevima za pristup informacijama od javnog značaja, nije još uvek moguće ustanoviti koliki je ukupan broj okrivljenih obuhvaćen navedenim postupcima.

174. Od 151 okončanog postupka, 13 je otišlo u fazu glavne rasprave, tj. potvrđen je optužni akt. Doneto je 131 rešenje o odbacivanju krivične prijave, a u 7 slučajeva je primenjen institut odlaganja krivičnog gonjenja (oportunitet)

---

334 Ovaj podatak odnosi se na period do 31. decembra 2016. godine.

te je, nakon što su okrivljeni ispunili neku od obaveza predviđenih ZKP, doneto rešenje o odbacivanju krivične prijave.

175. Od ukupno 240 krivičnih postupaka, saradnici Beogradskog centra za ljudska prava pribavili su odluke i druga relevantna dokumenta iz spisa ukupno 132 predmeta. Iz tog razloga, samo u pogledu njih je bilo moguće dati ocenu da li je postupajuće tužilaštvo sprovelo efikasnu i delotvornu istragu. Navedenim krivičnim prijavama obuhvaćeno je 274 službenih lica.

176. Ipak, pojedina tužilaštva koja nisu dostavila spise predmeta, dostavila su podatak koji se odnosi na KTR broj predmeta i broj okrivljenih u njima. Računajući te podatke, kao i podatke iz paragrafa 175, možemo sa sigurnošću zaključiti da je, u periodu od stupanja na snagu novog ZKP pa zaključno sa krajem 2016. godine, podneto ukupno 203 krivične prijave protiv 420 službenih lica.

177. I na kraju, važno je istaći da za 37 krivičnih prijava nije dostavljen nijedan podatak osim zavodnog broja predmeta, te ja razumno pretpostaviti da je broj službenih lica protiv kojih je podneta krivična prijava veći za bar isto toliki broj, tj. da iznosi minimum 457.

178. Od 132 postupka u kojima su pribavljeni spisi predmeta, 104 postupka koja su se odnosila na 222 službena lica okončana su odbacivanjem krivične prijave. U 5 postupaka koji su se odnosili na 6 službenih lica primenjen je institut odlaganja krivičnog gonjenja, dok je u 4 slučaja koji su se odnosili na 5 službenih lica potvrđen optužni predlog. Još 19 postupaka je u toku i njima je obuhvaćeno 41 službeno lice. Dakle, saradnici Beogradskog centra za ljudska prava uspeali su da tokom ovog istraživanja prikupe spise iz 75% pravosnažno okončanih postupaka koji su se od stupanja na snagu novog ZKP vodili pred osnovnim javnim tužilaštvima.

179. Najveći broj krivični prijava podnet je u Beogradu (59), potom u Novom Sadu (20), Jagodini (16), Zrenjaninu (15), Leskovcu (13), Nišu (10), Loznici (10), Kraljevu (10), Kruševcu (9) i Kragujevcu (9).

180. I poslednja stvar koju je važno istaći jeste da nije izvršena selekcija u odnosu na predmete koji su pravosnažno okončani (a nisu dostavljeni) ili su u toku, a koji se odnose na službena lica koja imaju status policijskog službenika, zaposlenog u ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija, komunalnog policajca ili drugog službenika kome je zakon delegirao ovlašćenja da primenjuje silu, i službenih lica koja ta ovlašćenja nemaju (direktori javnih i komunalnih preduzeća, vaspitači i profesori u osnovnim i srednjim školama, itd). Zbog toga se može pretpostaviti da je broj krivičnih prijava koje se odnose na službena lica koja imaju pravo da koriste sredstva prinude manji od 240.

Praksa osnovnih sudova Republike Srbije u periodu od 1. januara 2010. godine do 31. decembra 2016. godine u vezi sa krivičnim delima zlostavljanje i mučenje i iznuđivanje iskaza

181. U periodu od 1. januara 2010. godine do 31. decembra 2016. godine, pred osnovnim sudovima u Srbiji vodilo se, ili se i dalje vodi, 149 krivični postupak za krivično delo zlostavljanje i mučenje (čl. 137 st. 3 u vezi sa st. 1 i 2 KZ). Od ukupno 149 postupka, saradnici Beogradskog centra za ljudska prava prikupili su spise iz 140 predmeta, dok se za preostalih 9 očekuje da budu prikupljeni do kraja 2017. godine. Osnovni sudovi u Boru i Lazarevcu nisu uopšte udovoljili zahtevima Beogradskog centra za ljudska prava, dok I i III Osnovni sud u Beogradu, kao i osnovni sudovi u Bujanovacu i Paraćinu treba da dostave još nekoliko predmeta ili odluka u okviru istih kako bi se njihova praksa u potpunosti analizirala.

182. Važno je napomenuti da se izdvojeni postupci odnose isključivo na osobe koje imaju status policijskog službenika, zaposlenog u službi obezbeđenja u kazneno-popravnom zavodu ili drugog službenika kome je zakon delegirao ovlašćenja da primenjuju sredstva prinude (npr. komunalni policajci). Prema tome, iz analize su izdvojeni predmeti koji se odnose na vaspitače u predškolskim ustanovama, profesore u osnovnim i srednjim školama ili direktore javnih preduzeća koji se takođe kvalifikuju pod st. 3 krivičnog dela zlostavljanje i mučenje.

183. Od 140 krivičnih postupaka, 119 su pravnosnažno okončana, dok je 21 još uvek u toku, tj. predmeti se nalaze u fazi glavne rasprave u prvom ili drugom stepenu. Ukupan broj okrivljenih koji je obuhvaćen ovim postupcima je 261, od čega više od 95% ima status policijskog službenika.

184. Od ukupnog broja postupaka koji su prikupljeni, 65 (46%) je u fazu glavne rasprave ušlo nakon što je oštećeni kao supsidijarni tužilac preuzeo krivično gonjenje.

185. Od 119 pravnosnažno okončanih postupaka doneto je:

- 30 oslobađajućih presuda – 55 službenih lica;
- 33 osuđujuće presude – 45 službenih lica;
- 39 rešenja o obustavljanju krivičnog postupka – 81 službeno lice;
- 8 rešenja o odbacivanju optužnog predloga – 23 službena lica;
- 9 rešenja o odbijanju optužnog predloga – 17 službenih lica.

186. Sankcije/mere koje su izrečene u 33 postupka u kojima je utvrđena odgovornost 45 policijskih službenika (nikada nije utvrđena odgovornost zatvorskih čuvara) su:

- 25 uslovnih osuda – 33 policijska službenika;
- 3 oportuniteta – 6 policijskih službenika (novčane kazne);
- 2 kazne zatvora – 2 policijska službenika (8 i 4 meseca zatvora);
- 1 kazna zatvora koja se služi u prostorijama u kojima osuđeni stanuje – 2 policijska službenika;
- 1 kazna rada u javnom interesu – 1 policijski službenik;
- 1 sporazum o priznanju krivičnog dela – 1 policijski službenik.

187. Od 39 odluka kojima je obustavljen krivični postupak, 16 je done-to zbog nastupanja apsolutne zastarelosti krivičnog gonjenja i njima je ukupno obuhvaćeno 31 službeno lice. U 17 slučajeva je ovakva odluka doneta usled odustanka oštećenog (najčešće zbog neopravdanog nepojavljivanja na ročištu) i 6 usled odustanka javnog tužioca.

188. U periodu od 1. januara 2010. godine do 31. decembra 2016. godine, pred osnovnim sudovima u Srbiji vodilo se, ili se i dalje vodi, 17 krivičnih postupaka za krivično delo iznuđivanje iskaza. Od ukupno 17 postupaka, saradnici Beogradskog centra za ljudska prava prikupili su spise iz 15 predmeta, dok se očekuje da se spisi predmeta K 1320/16 II OS u Beogradu i spisi predmeta K 1098/13 iz III OS u Beogradu prikupe do kraja 2017. godine.

189. Od 15 postupaka u čiji posed su došli saradnici Beogradskog centra za ljudska prava, 14 je pravosnažno okončano dok je 1 postupak još uvek u toku. Ukupan broj okrivljenih koji je obuhvaćen ovim postupcima je 40.

190. Od ukupnog broja postupaka, 13 (86%) je u fazu glavne rasprave ušlo nakon što je oštećeni kao supsidijarni tužilac preuzeo krivično gonjenje.

191. Od 14 pravosnažno okončanih postupaka doneto je:

- 5 oslobađajućih presuda u odnosu na 11 službenih lica;
- 2 osuđujuće presude u odnosu na 3 službena lica;
- 3 rešenja o obustavljanju krivičnog postupka u odnosu na 8 službenih lica;
- 2 rešenja kojima se odbacuje optužni predlog u odnosu na 11 službenih lica;
- 2 rešenja kojima se odbija optužni predlog u odnosu na 4 službena lica.

192. U 2 postupka u kojima je doneta osuđujuće presuda, u jednom je izrečena uslovna osuda u odnosu na 2 službena lica, dok je u drugom izrečena kazna zatvora od godinu dana koja će se izvršiti u prostoriji u kojoj osuđeni stanuje (tzv. kućni zatvor).

193. U jednom postupku koji se vodio protiv 4 policijska službenika nastupila je apsolutna zastarelost krivičnog gonjenja.

V Zaključne napomene

194. Kada se sveobuhvatno sagleda stanje, kako u pravnom okviru tako i u pogledu prakse, jedini zaključak koji se može izvući jeste da u Srbiji postoje sistemski nedostaci koji dovode do učestalog kršenja procesnog aspekta zabrane zlostavljanja. Činjenica da nadležni organi Srbije godinama unazad nisu preduzeli nijednu meru kako bi otklonili makar nedostatke u Krivičnom zakoniku i Zakoniku o krivičnom postupku dovoljno govori da se poštovanju zabrane mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ne pridaje dovoljno značaja. Delegacija Vlade Republike Srbije bila je nepripremljena i nije uspjela da odgovori na pitanja članova CAT i CCPR na sednicama tokom 2015. i 2017. godine, kada se vodila rasprava o zabrani zlostavljanja, što je dovelo do upućivanja niza istovetnih preporuka u razmaku od dve godine, a koje se nisu mnogo razlikovale od preporuka koje su upućivane u prethodnim periodima. Takođe, CPT je prvi put u istoriji sproveo i *ad hoc* tematsku posetu Srbiji istražujući posebno problem nekažnjivosti državnih službenika za akte zlostavljanja. Ovakva vrsta tematskih poseta poslednji put je na nivou članica Saveta Evrope sprovedena 2009. godine u Crnoj Gori. Evidentno je, dakle, da je problem nekažnjivosti prisutan u Srbiji i da ne samo istraživanje sažeto u ovoj knjizi to potvrđuje, već i interesovanje ugovornih tela SE i UN za ovu temu.

195. Činjenica da su, u periodu od 2010. do 2016. godine, u više stotina slučajeva kojima je bilo obuhvaćeno više od 500 državnih službenika izrečene samo 2 kazne zatvora, a da su u ostalim slučajevima, od kojih se neki bez ikakve sumnje mogu kvalifikovati kao mučenje, izrečene uslovne osude, dokazuje tezu autora ove knjige da je nekažnjivost, pa samim tim i kršenje procesnog aspekta zabrane zlostavljanja, poprimilo sistemske razmere. Kada se gore pomenutom doda i činjenica da je više od 10% sudskih postupaka apsolutno zastarelo, da u gotovo 90% tužilačkih predmeta istragu sprovodi policija (tj. javni tužilac ima potpuno pasivnu ulogu), jasno je da kod velike većine žrtava zlostavljanja opravdano postoji nepoverenje u sistem utvrđivanje odgovornosti. Drugim rečima, autori ove publikacije smatraju da podaci koji su prikupljeni tokom ovog istraživanja predstavljaju samo deo tmurne slike slučajeva zlostavljanja u Srbiji od kojih velika većina nikada nije ni prijavljena jer žrtve smatraju da to nije svrsishodno i „da je normalno da policija bije“. U prilog ovoj tvrdnji idu i nalazi CPT

delegacije iz posete 2015. godine, kada je za svega 10 dana ovo telo identifikovalo četiri uverljiva slučaja u pogledu kojih nikada nije iniciran postupak utvrđivanja odgovornosti policijskih službenika, a pitanje je koliki bi broj slučajeva zlostavljanja bio identifikovan kada bi se obišle sve pritvorske jedinice i, u skladu sa Istanbulskim protokolom, pregledali pritvorenici kojima je nedavno bilo određeno policijsko zadržavanje?

196. Ipak, problem sistemskog kršenja procesnog aspekta zabrane zlostavljanja ne ide samo „na dušu“ sudovima i tužilaštvima. I loš rad pojedinih advokata, posebno onih postavljenih po službenoj dužnosti, doprinosi izbegavanju odgovornosti policijskih službenika. Ista stvar bi se mogla reći i za rad lekara koji površno sprovode preglede osoba koje na sebi imaju očigledne tragove zlostavljanja.

197. Zbog svega navedenog, autori ove knjige nadaju se da će nalazi u njoj poslužiti nadležnim organima Republike Srbije da problem nekažnjivosti sagledaju na sveobuhvatan način, kao i da će njegovom rešavanju pristupiti sa ozbiljnošću. Izmene zakonskih i podzakonskih propisa, dodatne obuke zaposlenih u MUP i UZIKS, obuke sudija, tužioca, advokata i lekara, ali i unapređenje prakse sudova i tužilaštva u pogledu temeljnosti, nepristrasnosti i nezavisnosti krivičnih postupaka samo su neki od aspekata koji mogu doprineti poštovanju zabrane zlostavljanja kao jedne od najvrednijih civilizacijskih tekovina. U suprotnom, dalje održavanje ovakvog stanja još više će urušiti poverenje građana u institucije Srbije, a zlostavljanje kao pojava nastaviće da živi u njenom sistemu. Beogradski centar za ljudska prava produžiće da se zalaže za podizanje svesti o neophodnošću reformi koje je potrebno sprovesti u ovoj oblasti, zauzimajući partnerski stav prema institucijama u čijim rukama je rešenje ovog velikog problema, ali će isto tako biti spreman da odlučno preduzme sve pravne mere protiv onih pojedinaca koji predstavljaju sistem, a krše apsolutnu zabranu zlostavljanja.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

342.721:343.121(497.11)

343.126.1(497.11)

343.85:343.43(497.11)

ZABRANA zlostavljanja / [Nikola Kovačević ... [et al]]. –
Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 2017 (Beograd :
Dosiје studio). – 122 str. ; 23 cm. – (Biblioteka Ljudska prava
; 28)

Podaci o autorima preuzeti iz kolofona. – Tiraž 300. –
Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-7202-183-7

1. Жекић Брадајић, Гордана [аутор]

а) Људска права – Србија б) Право на слободу и
безбедност личности – Србија с) Притвор – Законитост –
Србија д) Затвореници – Србија

COBISS.SR-ID 253385996

IZBOR IZ IZDANJA BEOGRADSKOG CENTRA ZA LJUDSKA PRAVA

Biblioteka LJUDSKA PRAVA

Slobodan Beljanski, *Međunarodni pravni standardi o krivičnom postupku*, 2001.

Karen Rid, *Evropska konvencija o ljudskim pravima – vodič za praktičare*, 2007.

Filip Lič, *Obraćanje Evropskom sudu za ljudska prava*, 2007.

Ivan Janković, *Zabrana zlostavljanja*, 2010.

Radmila Dragičević Dičić, Ivan Janković, *Sprečavanje i kažnjavanje mučenja i drugih oblika zlostavljanja – priručnik za sudije i tužioce*, 2011.

Nevena Dičić–Kostić, *Zabrana zlostavljanja i izveštavanje medija – priručnik za novinare*, 2011.

Biblioteka DOKUMENTI

Raija Hanski i Martin Šajnin,

Najvažniji slučajevi pred Komitetom za ljudska prava, 2007.

Bojan Đurić, *Zbirka odluka o ljudskim pravima V – Presude Evropskog suda za ljudska prava o pitanjima koja se odnose na slobodu i bezbednost ličnosti*, 2007.

Biblioteka UDŽBENICI

Vojin Dimitrijević, Dragoljub Popović, Tatjana Papić, Vesna Petrović,
Međunarodno pravo ljudskih prava, 2007.

Vojin Dimitrijević, Obrad Račić, Vladimir Đerić, Tatjana Papić, Vesna Petrović,
Saša Obradović, *Osnovi međunarodnog javnog prava*, 2007.

POSEBNA IZDANJA

Bojan Gavrilović, *Predlozi za unapređenje pravnog okvira i prakse u oblasti sprečavanja i kažnjavanja zlostavljanja u Srbiji (na srpskom i engleskom jeziku)*, 2012.

Jelena Radojković (ur.), *Mere za smanjenje zatvorske populacije – primeri dobre prakse*, 2014.

Biblioteka IZVEŠTAJI

Žarko Marković, *Zabrana zlostavljanja i prava lica lišenih slobode u Srbiji (na srpskom i engleskom jeziku)*, 2011.

Nikola Kovačević, Žarko Marković, Nevena Nikolić, *Pritvor – Ultima ratio? (na srpskom i engleskom jeziku)*, 2014.